



د افغانستان فرهنگ ته اوبستي زيانونه



محمد اسماعيل پون

۱۳۸۷
Ketabton.com

د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زيانونه

ليکوال

محمد اسمعيل يون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د افغانستان فرهنگ ته
لیکوال:	اوبنتي زیانونه
خپرنډوی:	پوهیالی محمد اسمعیل یون
چاپشمېر:	یون کلتوري یون
لومړی چاپ:	۱۰۰۰ ټوکه
دویم چاپ:	۱۳۷۲ ال کال
د لیکوال	۱۳۸۷ ال کال
پرله پسې نومره:	(۱۱)
د خپرنډوی	
پرله پسې نومره:	(۱۱)
کمپوزر:	ضیاء الرحمن ضیاء

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	د دويم چاپ سريزه	۱
۴	سريزه	۲
۷	بنسونهځي	۳
۱۴	د لوړو زده کړو مرکزونه	۴
۳۳	د افغانستان د علومو اکاډمي	۵
۳۹	دولتي فرهنگي ټولنې	۶
۴۸	خپلواکې فرهنگي ټولنې	۷
۵۱	تندارې او سينماوې	۷
۵۵	ملي موزيم او نور موزيمونه	۸
۷۸	ملي آرشيډ	۹
۸۱	ملي گالري	۱۰
۸۵	تندارتونونه	۱۱
۸۹	څلي او منارونه	۱۲
۹۵	تاريخي ودانۍ	۱۳
۹۸	بیهقي کتاب خپرولو موسسه	۱۴
۱۰۲	عامه کتابتون	۱۵
۱۲۱	راډيو او ټلويزيون	۱۶
۱۲۸	اخبارونه او مجلې	۱۷
۱۳۴	چاپخونې (مطبعې)	۱۸
۱۴۰	پايله (نتيجه)	۱۹
۱۴۳	اخځليکونه	۲۰
۱۴۸	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۲۱

د دویم چاپ سریزه

دا اثر (د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زیانونه) د افغانستان پر کلتوري شتمنیو د راغلي ناتاریو دردونکی داستان دی. زه (یون) ددې اثر لیکوال، ددې غمجن داستان یو عیني لیدونکی او کتونکی یم، پر هېواد او کابل باندي د جگړې په ټول بهیر کې زه د خپل هېواد په غېږه کې پاتې شوی یم، څه چې تېر شوي او څه چې ما لیدلي، ټول نه، خو هغه څه چې زما قلم یې د لیکلو وس درلود، هغه مې لیکلي دي، په تېره بیا زموږ پر کلتوري شتمنیو راغلي ناتار.

کېدی شي نورو خلکو هم دا ډول مسایل لیکلي وي او یا یې ولیکي، خو هغه څه چې ما لیکلي د پېښو د یو عیني شاهد په توګه زما درد هم په کې منعکس شوی، نور به یې تر ما ډېر ښه تحلیلې، هر اړخیز او بشپړ ولیکي، خو کوم درد، چې له دې غملېلو پېښو ما اخیستی او کېدی شي قدرمن

لوستونکي يې په دې اثر کې محسوس کړي، د نورو په دا ډول اثارو کې کېدی شي دا ډول درد احساس نه شي.

ما که همغه وخت په عملي صحنه کې دا یادښتونه نه وای لیکلي، نو کلونه وروسته، چې پر بدو پېښو نورې ناوړه پېښې زیاتې شوې، خدای خبر چې بیا به مو ددې مجال پیدا کړی وای، چې داسې څه ولیکم



او یا هم هغه درد او سوز چې په عملي صحنه کې سړي ته رسي، هغه دې تر پېښو ډېره موده وروسته هم په همغه شان پاتې شي. دا اثر له نن څخه يوولس کاله دمخه پر (۱۳۷۲) ل کال په پېښور کې د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولني (وفا) له خوا

چاپ شو. تر هغه وروسته د طالبانو په واکمنۍ کې د افغانستان فرهنگي شتمنيو ته نور زیانونه هم وارپول شول، چې پر هغو باندي زما په نورو بېلابېلو لیکنو کې بحث شوی دی، لکه په بامیانو کې د بودا تاریخي مجسمو نړول او نور. دا ډول زیانونه زما په یو بل اثر (کلتوري یون) کې کتلای

شئ، خو په دې اثر کې اکثره هغو زيانونو ته ګوته نيول شوي، چې د طالبانو تر واکمنۍ دمخه بيا تر ۱۳۵۷ل کال پورې په بېلابېلو پړاوونو کې زموږ فرهنگي شتمنيو ته اوښتي دي، نو ځکه مې په دې اثر کې کمونې او زياتونې ضرور ونه ګڼلې او د هماغه وخت د يو تصوير په توګه مې همدا سې پرېښود. زه نور پر دې غمجن داستان څه ويل نه غواړم، د لومړي چاپ په برخه کې د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولني (وفا) له مشر پروفيسور رسول امين او همدارنگه سرمحقق زلمي هېوادم مل څخه ډېره مننه کوم، چې د دې کتاب د لومړي چاپ زمينه يې برابره کړه. دغه راز له ګران ورور ښه شاعر عبدالغني هاشمي او اسد دانش ساپي مننه کوم، چې لومړي دا اثر وژباړه او دويم چاپ کړ. د قدرمن مشر ورور جنرال صيب شېر محمد کریمي هم ډېر قدر داني کوم، چې دا اثر يې انگليسي ته وژباړه، که څه هم د دې اثر انگليسي ژباړه لا تراوسه چاپ شوې نه ده، خو هيله من يم چې يو وخت چاپ شي. درانه لوستونکي د دې اثر لوستلو ته رابولم.

په فرهنگي مينه او درناوي

محمد اسمعيل يون

ارگ- د جمهوري رياست ودانۍ

۱۳۸۷ل کال د کب ۲۷مه

سريزه

د ۱۳۵۷ کال د ثور پر ۷مه نېټه په افغانستان کې سياسي بې ثباتي پيل شوه. له سياسي کرکېچ سره يوځای پوځي اړود وړ هم پيل شو او خبره خونړيو جگړو ته ووت. د ۱۳۵۸ کال د جدي پر ۲مه نېټه روسانو د ټولو نړيوالو قوانينو خلاف پر افغانستان مستقيم يرغل وکړ. افغان ولس سم له لاسه د هغو پر ضد ملي او اسلامي پاڅونونه پيل کړل او ټول هېواد د اور او سکروټو په اور غورځوونکي غره واوښت. په نتيجه کې په سوونو مليونه تنه چاودېدونکي مواد زموږ د هېواد پر غرو رغو، کليو او بانډو استعمال شول. دې جگړې عموماً د لويو ښارونو له منځ څخه لېرې لري په کليو او بانډو کې دوام وموند او د جگړې په ترڅ کې دا امکانات برابر شول، چې پردي يرغلگر په شعوري او کورني مخالفين په نا شعوري ډول د هېواد د ژوندانه بېلابېلو ډگرونو ته زيانونه واړوي. داسې پېښ شول هغه ناوړه نيتونه چې لري او نږدې گاونډيو دښمنانو زموږ د هېواد په باب لرل افغانانو هم د هغو په عملي کولو کې، په يوه نه يو ډول برخه واخيسته، دا چې څوک په دې برخه کې زيات مجرم وو او د چا په لاس دا غميزه دومره اوږده شوه، دا يو بېل بحث دی، خو په هر ډول او هره بڼه چې وو زموږ د ټولني د ښېراز ژوند پانې يې

ورژولې او هېواد يې له سترناورين سره مخامخ کړ. افغاني ټولني ته چې کوم زيانونه اړول شوي، هر يو پر خپل ځای د زيات درد او غمونو سبب شوي دي. په دې کې د افغاني ټولني فرهنگي زيان هم د زياتې اندېښنې وړ دی. هغه وخت چې جگړه له بنارونو د باندي روانه وه، نو هغه فرهنگي شتمني چې په کليوالي سيمو او له لويو بنارونو څخه په لرې پرتو سيمو کې موجوده وه، هغه د جگړې د دواړو غاړو له خوا په شعوري او ناشعوري ډول له منځه يوړل شوه، خو کله چې د يوې بلې سنجول شوې توپيې له مخې د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر ۸ مه نېټه د کابل رژيم ظاهري بڼې ته بدلون ورکړای شو، نو خبره تر بدو بدتره شوه. مختلفې وسله والې ډلې د هېواد بېلابېلو بنارونو ته وردننه او پر جگړو اخته شوې. هغه شتمني چې له تېرو جگړو څخه يوازې په بنارونو کې خوندي پاتې وه، اکثره برخه يې لوت او تالان شوه. فرهنگي شتمني چې زياته برخه يې په بنارونو کې وه تر بېلابېلو دردوونکو ناتارونو لاندې راغله، اکثره برخه يې يا چور او يا هم د اورد لمبو په څپو کې وسوځول شوه. هر کله چې به په يوه فرهنگي مرکز کوم طاعون خورېده، نو زموږ د هېواد د فرهنگيانو له زړونو به لمبې جگېدلې، ان خبره تردې هم راوړسېده، چې د هېواد اکثره فرهنگي شتمني او مرکونه يو په بل پسې له منځه يوړل شول. څرنگه چې زموږ هېواد له فرهنگي پلوه دومره غريب او بې شتون نه و، لکه څنگه چې په

اقتصادي ډگر کې ساتل شوی دی. ددې اثر د لیکلو یوه اساسي وجه دا هم ده، چې لوستونکو ته، لکه چې څرگنده ده نوره هم څرگنده شي، چې زموږ هېواد له فرهنگي پلوه غریب نه و، خو لکه د اوس په شان هر وخت جگړې د دې سبب شوي، چې زموږ د هېواد فرهنگي شته لوټ شي. زه د فرهنگ یو مینوال او لېوال د هېواد پر فرهنگ باندې د ډول ډول راغلیو او سنیو ناتارونو شاهد وم او ددې رسالې ځینې بحثونه زما د خپلو سترگو لیدلي حال کیسې دي. ددې رسالې مقصد دا هم دی، چې د هېواد فرهنگي زیانونه په گوته شي او په راتلونکي کې د هېواد ځیرک او با درده فرهنگیان او پر هېواد او کلتور مین واکمن د هغو د بیا رغونې په فکر کې شي. که په دې رسالې کې پورتنی هدفونه تر یوه حده پوره شوي وي، نو دا به زما د زړه د تسکین لپاره یو درمل وي.

په ډېره مینه

پوهیالی محمد اسمعیل یون

((۱))

ښوونځي

کله چې د افغانستان دا تېره ۱۹ کلنه جگړه پیلېده، نو لومړی او اساسي گوزار یې د ښوونې او روزنې پر موسسو و. د روسانو یرغل او په هېواد کې د گرمې سیاسي، عقیده یي او ملي جگړې پیل د دې زمینه برابره کړه، چې پر ښوونځیو او نورو روزنیزو بنسټونو مستقیم او نا مستقیم گوزارونه وشي. د افغانستان د نورو ملي شتمنیو او ودانیو ترڅنګ ښوونځیو ته هم دومره زیانونه واړول شول، چې ان ویلای شوله هېڅ بلې برخې سره د پرتلې وړ نه دي. تر جگړې دمخه لومړنی گوزار، چې ښوونځیو ته متوجه شو، هغه په تعلیمي او تحصیلي نصاب کې منفي بدلون راوستل و. پر ۱۳۵۷ل کال، چې د سردار محمد داود خان جمهوري نظام ړنګ کړای شو، نو د ټولني په نورو ډګرونو کې د ژورو بدلونونو ترڅنګ د زده کړې په نظام کې هم په فوري ډول لاسوهنه پیل شوه او په لکونو ټوکه نوي تعلیمي، تحصیلي

کتابونه په ډېر درانه لگښت له سره چاپ شول. سره له دې چې په نوموړي واکمنۍ کې هېواد ورځ پر ورځ له زیاتو ستونزو او ډول ډول اقتصادي، سیاسي او پوځي کړکېچونو سره مخامخېده، خو واکمنو تر خپل ټاکلي اندلاندې کونښن کاوه، پر ښوونځيو، پوهنځيو او د زده کړې نورو اکثر وروښوونځيو باندې خپل کنټرول او څارنه جاري وساتي. د ځينو ښوونځيو د رنګېدو له پيل شوي بهير سره سره، د يو شمېر نويو ښوونځيو د جوړولو کارونه هم پيل شول، خو څرنگه چې د زده کړې مرکزونه د يو سياسي فکر تر کنټرول لاندې وو، نو د زده کوونکو او محصلينو د زده کړې ټاکلي او ياد وړ وخت د سياسي غوندو او مارشونو پر جوړولو تېرېده. ((گوندي لومړني سازمانونه)) چې په هر ښوونځي، پوهنځي او روزنيز مرکز کې يې جلا جلا څانګې درلودې، د پوره واک او ځواک څښتنان وو، په روزنځيو او نورو پوهنيزو چارو او بهير کې يې له خپلې هيلې سره سم وقفه او بنديز راوستلای شو. د همدې ډول وقفو په ترڅ کې په اټکليز ډول که لږ تر لږه هره ورځ د هر زده کوونکي له هرو شپږو درسي ساعتونو څخه يو ساعت وخت ضايع شوی وي، په ټوليز ډول به په ياد شوي واکمنۍ کې د ټولو زده کوونکو په ګډون د اټکل له مخې تر (۱۲۲۵ سوه زره) درسي ساعتونو څخه زيات وخت ضايع شوی وي. (۱)

د ۱۳۵۸ کال د مرغومي پر شپږمه نېټه روسانو د ټولو نړيوالو مدني او بشري قوانينو خلاف د افغانستان پر خاوره مستقيم يرغل وکړ او د ۸۵ زره (۲) کسيز لښکر په زور يې خپل گوډاگيان پر کابل مسلط کړل.

دغې ډلې د افغاني فرهنگ خلاف د نورو گڼو هڅو ترڅنگ په تعليمي نصاب کې د بدلون هڅه وکړه، د زده کړې په سيستم کې يې نوي مضامين ځای او په تدريج سره يې د هغو مضامينو د محتوياتو پر کمښت پيل وکړ، چې دوی ته يې ذهني او فزيکي خطر راولاړولای شو. ځينو درسي کتابونو ته بدلون ورکړای شو او ځينې نور يې په خپله خوښه ورزيات کړل. په ټولو فرهنگي مرکزونو کې د روسي مشاورينو شتون حتمي خبره وه.

په هر دولتي او روزنيز مرکز کې ((د شوروي دوستۍ خونه)) په نوم يو کلتوري مرکز جوړ شو. روسي ژبه په تعليمي او تحصيلي نصاب کې شامله او هڅه وشوه، چې د انگليسي ژبې ځای ورکړای شي. د روسانو د شتوالي پر وخت د تعليمي نصاب د بدلون په نتيجه کې يو ځل بيا د ملت پر اوږو دروند مالي لگښت پرېوت. کله چې د روسانو او د هغو د پلوي حکومت پر ضد په ټول هېواد کې ملي او اسلامي سراسري جگړه پيل شوه، نو هغه ښوونځي او فرهنگي مرکزه چې د حکومت له واکه وتل بيا پر بل ډول ناتار اخته کېدل. تنظيميانو

په دې پلمه، چې بنوونځي دولت ملکیت کې حسابېږي او دوی د روسانو او حکومت پرضد جگړه کوي، د بنوونځيو په سبزي او رنگوني يې لاس پورې کړ. شايد ددې تر شا داسې ناوړه توطيه گر لاسونه موجود وو، چې بنوونځي ټول ختم کړای شي او ټولنه بېسواده شي او په دې ډول د جگړې لپاره خام مواد (بشري قوه) زياته شي. ځکه چې نالوستي کسان د عقيدې تر چتر لاندې هر ډول قربانۍ ته حاضرېږي. هر کله چې به يوه سيمه د تنظيمونو لاس ته ورغله، نو له بنوونځيو به لوگي پورته کړای شول. په پايله کې به د جگړه ځپلو سيمو اکثره هغه بنوونځي چې له يوه لاس نه بل ته لوبدل، له منځه يوړل شول او دا کار د هېواد په اکثره سيمو کې ترسره شو. د بنوونځيو د رنگوني او سبزي عملي او دروند بار د تنظيميانو پر اوږو پروت دی او دا مسووليت تر زياته حده د دوی پر غاړه دی، خو د پردې تر شا کېدی شي نور غرضونه او لاسونه موجود وو. پايله دا شوه، هغه بنوونځي چې په کليوالي او اطرافي سيمو کې موجود وو، د هغو ډېر زيات شمېر له منځه يوړل شو. ((پر ۱۹۷۲م کال په افغانستان کې ۱۹۱۲ کليوالي، ۱۵۱۷ ابتدایي، ۵۱۲ متوسطې، ۱۹۷ الېسي، ۱۹ ديني مدرسې او ۱۷ مسلکي بنوونځي موجود وو)). (۳)

د بنوونځي او روزنې وزارت د يوې خپرونې له مخې پر ((۱۳۶۹م کال د عمومي زده کړو د بنوونځيو شمېر ۱۴۰۱ و، چې

له هغې جملې څخه ۳۴۴ لېسې، ۴۸۰ منځني ښوونځي او ۵۷۷
يې لومړني ښوونځي وو. په هغوی کې ۹۰۹۸۷۰ تنو زده
کوونکو لوست کاوه. (۴)

غالباً دا ښوونځي به په هغو سيمو په ځانگړې توگه په لويو
ښارونو کې پاتې وو، چې تردې وخته لا د تنظيمونو تراک
لاندي نه و وراغلي.

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال د تنظيمونو يوه ډله له روسانو سره د
پټ سازش او د حاکميت په دننه کې سمټي، قومي او سيمه ييز
فکر ته د ځينو د متمایلو اشخاصو د ښکاره ائتلاف په نتيجه
کې کابل ته رادننه کړای شوه، هغه څه ترسره شول چې د کولو نه
وو.

کله چې د هېواد په اکثر و ښارونو او له هغې جملې نه په کابل
ښار کې ستر بشري ناوړين پيل شو، په ښارونو کې له تېرو
ناخوالو پاتې فرهنگي او ملي شتمني د اور تر ستوني تېره
شوه. د ټول هېواد په کچه ۳۵۰۰ (۵) ښوونځي ړنگ او وسپړل
شول. که په هر ښوونځي کې ۱۰۰۰ تنه زده کوونکي پر درس
بوخت وای، نو مجموعي شمېر به يې (درې نيم مليونه تنه)
شوی وای او که لږ تر لږه له هر ښوونځي څخه ۵۰ تنه فارغ شوي
وای، نو د يو کال د فارغانو شمېر به (يو سل او پنځه اويا زره
تنه) وای او که له هرو پنځو تنو څخه يو تن د لوړو زده کړو
امکان پيدا کړی وای، نو پر يو کال به مولر تر لږه پنځه دېرش

زره تنه د لوړو زده کړو محصلین درلودل او که دا بیا په تېرو ۱۷ کلونو کې ضرب کړو (نوله پنځه سوه او پنځه نوي زره) تنو سره مساوي کېږي. یانې تقریباً په هرو دېرشو تنو کې به یو تن د لوړو زده کړو خاوند وای. که یوازې د دولسمو ټولګیو د اټکلیزو فارغانو شمېر په پام کې ونیسو، نو تر دوو ملیونو تنو څخه زیاتېږي، یانې که جګړه نه وای او یا دا اوسني لوستي کسان هم په پام کې ونیسو، نو په هرو شپږو او یا اوو تنو کې به یو تن د لیک او لوست خاوند وای. (۶) په داسې حال کې چې اوس موږ په سلو تنو کې پنځه تنه باسواده کسان هم نه لرو.

دا خود بنسونه معنوي زیان و، دغه راز د یادو شویو بنسونه د ودانیو مالي لګښت هم ترسوونو ملیونو ډالرو څخه زیات اټکلېدای شي.

کله چې د تنظیمونو او ملحدینو بېلابېلې ډلې په کابل ښار کې پر جګړه اخته شوې، نو یوازې په څو لومړنیو ورځو کې د کابل ښار بنسونه څیو ته د اړتیا وړ لومړنیو موادو له درکه ۱۵ ملیونه امریکایي ډالره زیان و اړول شو. (۷) د ټول زیان د اټکل کچه ډېره زیاته ده.

((۲))

د لوړو زده کړو مرکزونه

په افغانستان کې د لوړو زده کړو عملي پیل له ۱۳۱۱ل کال راهیسې شوی، پر همدې کال په کابل کې د طب پوهنځی جوړ شو، چې د کابل پوهنتون زړې بې کېښود. (۸) سره له دې چې تر دې دمخه هم په افغانستان کې د عصري او لوړو زده کړو لپاره نظرونه او فکرونه موجود وو، خو د لوړو زده کړو په برخه کې د واکمنو هڅې او نظرونه بريالیتوب ته نه ورسېدلې.

تر ۱۳۱۱ل کال راهیسې په هېواد کې د لوړو زده کړو بېلابېل مرکزونه جوړ شول. د کابل پوهنتون تر تاسیس وروسته پر ۱۳۴۲ل کال په جلال اباد کې د طب پوهنځی جوړ شو، پر ۱۹۶۷م کال په کابل کې د پولیتخنیک انستیتوت جوړ شو، چې بېلابېل پوهنځي یې درلودل. (۹) دغه راز په حربي او عسکري برخه کې حربي او هوايي پوهنتونونه جوړ شول او هم د پولیسو او تخنیک اکاډمۍ تاسیس شوې.

د ۱۹۷۵-۱۹۷۲م کال د یو رقم له مخې په ټول هېواد کې ۱۰ دارالمعلمینونه او د لوړو زده کړو ۱۴ موسسې موجودې وې. (۱۰) تردې وروسته بیا هم یو لړ نورې موسسې جوړې شوې. پر ۱۹۷۷م کال یوازې د دارالمعلمینونو شمېر ۱۵ ته رسېده. (۱۱) له ۱۳۵۷ل کال څخه تر ۱۳۷۱ل کال پورې بیا هم د لوړو زده کړو لپاره ځینې پوهنځي او پوهنتونونه جوړ شول، لکه د بلخ، هرات او کندهار پوهنتونونه، د اجتماعي علومو او پیداگوژۍ، انستیتیوتونه او ځینې نور، خو له دې سره سره بیا هم په هېواد کې لوړو زده کړو هغسې چې لازمه وه، مناسبه وده ونه کړه. پر ۱۳۵۷ل کال د هېواد د لوړو زده کړو پر موسسو باندې یو فکري سیوری او کنترول خپور او حاکم شو. هغه چا چې د حاکم فکر مخالف حرکت ته لمن وهله په زغرده له منځه وړل کېدل، په همدې وجه د لوړو زده کړو د موسسو یو شمېر پوهان یا په زندانونو کې واچول شول، یا مهاجر شول او یا هم د ژوند له نعمت نه بې برخې شول. د لوړو زده کړو د موسسو پر علمي ساحې سیاسي فضا خپره شوه، سیاسي غونډې، میتینگونه او مارشونه د درسي چارو د اخلال او تم کېدو اساسي وسیلې شوې. کله چې روسان او ګوډاګي یې راغلل، نو بیا هم دې لړۍ دوام وکړ او په ځینو ځایونو کې لا ګرمه شوه. د پوهنتونونو او د لوړو زده کړو د نورو موسسو په نصابونو کې د بدلون هڅه وشوه او یو زیات شمېر نوي کتابونه چاپ او محصلینو ته د

تدریس لپاره وړاندې شول. (۱۲) د داسې فکر او لیدلوري د تبلیغ لپاره هڅه وشوه، چې زموږ د ټولني کلتور او فکر ورسره پوره مخالفت درلود.

د دوکتور نجیب الله د حاکمیت پر وخت هڅه وشوه، چې په تدریجي ډول پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور روزنځایونه خپل اصلي مسیر ته وروگرځول شي، خو د داسې وخت و، چې د نړۍ د لوړو زده کړو له اکثر و موسسو سره د هېواد د لوړو زده کړو د مؤسسو هغه پخواني روابط شلېدلې وو او نه د دوکتور نجیب الله د حکومت بقا یقیني وه او نه هم د هغه د حکومت اقتصاد ددې جوگه و، چې د لوړو زده کړو مؤسسې دې بېرته خپل تېر کیفیت ترلاسه کړي.

خو بیا هم په ټولیز ډول له ۱۳۵۷-۱۳۷۱ ال کال پورې د پوهنتونو او د لوړو زده کړو د نورو مؤسسو فزیکي جوړښت روغ و، یوازې د فکر او د درس د میتود مساله پوره مطلوبه نه وه، خو کله چې پر ۱۳۷۱ ال کال په کابل کې یو منفي بدلون راوستل شو، نو هر څه له کنټرول ووتل. ان ځینو هغو کسانو، چې د کابل د لوړو زده کړو په مؤسسو کې یې زده کړې وې له هغو څخه مورچلې جوړې کړې او دومره توغندي، درنې او سپکې گولۍ یې پرې وورولې، چې په نړۍ کې به یې ساری پیدا نه شي. په نتیجه کې نه یوازې په کابل ښار، بلکې په ټول هېواد کې د لوړو زده کړو کوم مرکزونه چې د تېرو جگړو له

ناخالو جوړ پاتې وو، يو په بل پسې ږنگ او وسپزل شول،
وسايل او وسايط يې لوت او تالان شول. دلته به مور د کابل
پوهنتون، د کابل طب دولتي انستيتيوت او د کابل
پوليتخنيک انستيتيوت د بېلگې په توگه راوړو او په نورو به
په مجموعي ډول خبرې وکړو:

۱- کابل پوهنتون:

کابل پوهنتون په افغانستان کې د لوړو زده کړو تر ټولو
لويه او ستره موسسه ده. د دې موسسې د بنسټ ډبره پر ۱۳۱۱ل
کال (۱۹۳۲م) کال د (طب پوهنځي) په جوړلو سره کېښوول
شوه. پر ۱۳۱۷ل کال د حقوقو پوهنځي جوړ شو، پر ۱۳۲۱ل کال د
علومو پوهنځي او پر ۱۳۲۳ل کال د ادبياتو پوهنځي جوړ شو.
پر ۱۳۲۵ل کال د هغه وخت د دولت له خوا يو فرمان صادر شو او
د هغه تر مخه کابل پوهنتون رسماً په همدې نامه ونومول شو او
نوموړو څلورو پوهنځيو يو ځای په کې پر تدریس پيل وکړ.
د پوهنتون په چوکاټ کې پر ۱۳۳۰ل کال د شرعياتو، پر
۱۳۳۵ل کال د انجنيري او زراعت، پر ۱۳۳۲ل کال د اقتصاد، پر
۱۳۳۸ل کال د فارميسي، پر ۱۳۴۰ل کال د وترنري، پر ۱۳۴۱ل
کال د تعليم او تربیې او نورو پوهنځي يو په بل پسې جوړ شول.
خو پر شپېتمو کلونو د پوهنتون په چوکاټ کې د ښکلو
هنرونو، ژورناليزم، ځمکپوهنې او د اجتماعي علومو

پوهنځي نوي جوړ شول، د شرعياتو پوهنځی چې د شپېتمو کلونو په وروستيو کې ترې د اسلامي څېړنو پوهنتون جوړ شوی و، پر ۱۳۷۳ل کال بېرته د پوهنتون جز شو. کابل پوهنتون ۱۴ پوهنځي او ۲۲ ډيپارټمنټونه لري. يو وخت کابل پوهنتون د کوبالت، د لمر انرژي، څېړنو مرکز او د کرنې د څېړنو يو فارم درلود.

د کابل پوهنتون د پخواني رئيس پوهاند سيد اميرشاه حسن يار د څرگندونو له مخې د ((۱۳۷۱ل کال په لومړيو کې په کابل پوهنتون کې ۵۲۵ تنه استادان پر تدريس بوخت وو)) او بيا دې شمېر د وخت په تېرېدو سره بدلون موندلی دی، ورځ پر ورځ د استادانو شمېر کم شوی دی.

د درې کلنو جگړو په اثر د زده کړې اتاقونو، لابراتوري تجهيزاتو مجهزې چاپخونې، سامان او فرنيچر، د ليلې سامان او وسايل، کفټريا او د څېړنو مواد او سامان يا په بشپړ ډول او يا نسبي توگه له منځه وړل شوي دي. د پوهنتون رئيس د يوې مرکې له مخې ((د دې زيانونو لومړنۍ ټاکل شوې خساره ۵۰ ميليونه ډالره اټکل شوې ده. پر هره ورځ د هر محصل د پنځوسو درسي ساعتونو او په اوونۍ کې د دېرشو ساعتونو ضايع کېدل او په دوو اکاډميکو کلونو کې د اتلس مياشتني تلف شوي وخت پر اساس له لس زرو څخه د زياتو محصلينو تلف شوی وخت تر ۲۱ ميليونو درسي ساعتونو څخه زياتېږي)).

ياني کابل پوهنتون د يوویشتمې پېړۍ د تمدن له کاروان
څخه ۲۱ ميليونه ساعتونه وروسته پاتې شوی دی. له دې پرته د
پوهنتون مرکزي کتابتون، د ښکلو هنرونو د پوهنځي گالري
او د علومو پوهنځي موزيم له منځه وړل شوي دي. ددې فرهنگ
لوټونې معنوي ارزښت په مادياتو اټکل کېدی نه شي. په
حقيقت کې په ځينو برخو کې ددې ولس د فرهنگ د حال رابطه د
هغې له وياړلي ماضي سره پرې شوې ده.

سره له دې چې د پوهنتون ټول پوهنځي يا په بشپړ او يا هم په
نسبي ډول تخریب شوي، خو په دې کې بيا د فارميسي پوهنځي
درې پوريز تعمير تقريباً په بشپړ ډول تخریب شوی دی، د
علومو او وترنری پوهنځيو ودانۍ په سلو کې شپېته زيانمنې
شوي، د مرکزي ليليې يو وينگ هم بشپړ تخریب شوی او ليليې
ته نور هم زيات زيان اړول شوی دی. د کرنې پوهنځي د ودانۍ
چت په سلو کې پنځوس تخریب شوی، په مجموعي ډول هېڅ
داسې ودانۍ نه شته، چې زيان يې نه وي زغملی. دغه راز د
اوبو او برېښنا سيستم او هم د تېلفون شبکه تقريباً په بشپړ
ډول له منځه وړل شوي دي. د نجونو ليليه چې پر ۱۳۵۷-
۱۳۷۱ کلونو په ډېر عصري سيستم او له اوسني نرخ سره د
مليونونو ډالرو په ارزښت او لگښت جوړه شوې وه، په بشپړ
ډول سپړل شوې او تخریب شوې ده.

د پوهنتون په مرکزي کتابتون کې د ۱۳۷۱ کال په لومړيو کې (يوسلو پنځوس زره عنوانه) بېلابېل او په بېلابېلو ژبو علمي، ادبي، سياسي، تاريخي، هنري او نور مهم کتابونه موجود وو. پنځه سوه عنوانه علمي ژورنال، اووه زره عنوانه مونوگرافونه، تحقيقي رسالې او کتابونه (د افغانستان پېژندنې په برخه کې) د جرايدو او مجلو شپږ سوه کلکسينونه د (مير عماد) د اووه قلمه او اته رنگه قرآن کریم په گډون دوه زره پنځه سوه خطي نسخې، د بهزاد ميناتورې اثار او نور موجود وو.

تر جگړو وروسته د کابل پوهنتون په مرکزي کتابتون کې يوازې شل زره عنوانه کتابونه پاتې وو او نور ټول يا لوت شوي او يا د اور تر کومي تېر شوي دي.

د پوهنتون مرکزي کتابتون نه يوازې د استادانو او محصلينو لپاره يو څېړنيز مرکز و، بلکې له بهر څخه هم ځينې څېړونکي دې کتابتون ته د څېړنې لپاره راتلل. کابل پوهنتون چې د نړيوال ارزښت او اتوريتې درلودونکی دی او د يونسکو د پوهنتونونو په زرغون کتاب کې يې نوم ثبت دی، يو وخت د اتومي انرژۍ، د څېړنو مرکز، د لمر د انرژۍ، د دارالامان د څېړنيز مرکز او د کتابونو د چاپ لپاره د مجهزې چاپخونې درلودونکی و، يو وخت يې ۱۴ عنوانه بېلابېلې مجلې چاپولې او تر ۱۳۷۱ کال دمخه د استادانو تر ۱۲۰ عنوانو څخه زيات

علمي او مسلکي درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي. (۱۳)

۲- د کابل طب انستیتیوت:

په کابل کې تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د تنظیمي او خپلسرو جگړو په ترڅ کې د هېواد زیات شمېر فرهنگي، اقتصادي او ټولنيزې موسسې ړنگې شوې.

د کابل طب انستیتیوت هم د دې جگړو له امله درانه زیانونه زغملې دي. د مالي زیان ترڅنګ یې د علمي زیان خبره هم د زیاتي اندېښنې وړ ده.

د جگړې په موده کې د محصلینو درسونه یا په نیمه او یا په بشپړ ډول ودرول شوي وو. که د محصلینو د شمېر په تناسب د درسي ساعتونو شمېر په پام کې ونیسو، نو په مجموعي توګه به نوموړي انستیتیوت ته شاوخوا لس ملیونه درسي ساعتونه زیان اوښتی وي.

د طب انستیتیوت د هغه وخت، جنسي مدیر ښاغلي محمد اصف وویل: ((سره له دې چې انستیتیوت ته د ټولو رسول شویو زیانونو دقیق شمېر خورا ګران کار دی، خو بیا هم په اټکلیز ډول د زیانونو اندازه څه نا څه لګېدی شي. په انستیتیوت کې د پتالوژۍ، بیوشیمی، هستولوژۍ، فارماکولوژۍ، میکروبیالوژۍ، اناتومی، کیمیا، فزیک

دېپارټمنټونه موجود دي. دې څانگو خپل خپل مجهز لابراتوارونه لرل، چې د طبي علومو په زياتو عصري وسايلو سمبال وو. د لابراتوارونه له ټولو وسايلو او وسايلو سره له منځه وړل شوي دي. د انستيتيوت فزيکي ساختمان او نورو درسي خونو، وسايلو او وسايلو ته دروند زيان او بنسټی دی. د ودانۍ په سلو کې ۳۰ برخې تخریب شوي دي، د اوبو او برېښنا سيستم يې هم ويجاړ شوی او د انستيتيوت شل عرادې بېلابېل موټر غلا شوي دي. د قرطاسيې ډيپوگانې چور شوي، ټول سمعي او بصري مواد، لکه د عکاسۍ کمري، مايکونه، پروجکتورونه، لوډسپيکرونه، علمي سينمايي فلمونه، هنري سينمايي فلمونه، ټلويزيونونه، ترانسفرمرونه، ويډيو کيسټې او داسې نور غلا شوي دي. سربېره پردې د انستيتيوت ډېره مجهزه چاپخونه (مطبعه) هم له منځه وړل شوې ده.))

د بيالوژۍ د څانگې يو سابقه لرونکي استاد وويل: ((يوازې زموږ د بيالوژۍ څانگې له لابراتوارو څخه يې په لسگونو ميکروسکوپونه، د تسليخ بکسونه، د ميکروسکوپ گروپونه، مختلف تثبيت شوي سلايدونه، ۵۰۰۰ دانې ساده سلايدونه، ۲۰۰ دانې درجه لرونکې استوانې، يخچالونه او نور وسايل چور او له منځه وړي دي.))

د انستیتیوت یو تن مسوول وویل: ((کېدی شي د انستیتیوت د بیا رغونې لپاره په لکونو ډالر په کار شي، خو د ټول زیان د دقیقې شمېرې اټکل اوس ناشونی دی.))

بل دروند او نه جبرانېدونکی زیان، چې دې انستیتیوت ته اوبنتی هغه د علمي او درسي کتابونو له منځه وړل دي. د کابل طب انستیتیوت یو ډېر مجهز کتابتون درلود. د نوموړي کتابتون د هغه وخت امر بنی اغلي غلام علي وویل: ((په دې کتابتون کې پنځوس زره عنوانه بېلابېل علمي کتابونه موجود وو، چې اکثره یې په انګلیسي ژبه وو، کله چې دلته د جګړې اور ولګېد، نو د کتابتون درې وارو منزلونو اور واخیست، زیات کتابونه په کې ایره شول، د طب انستیتیوت د ځینو کارکوونکو په هڅه او هاند یوازې ۲۰۰۰ عنوانه کتابونه له انستیتیوت څخه بهر یو خوندي ځای ته انتقال شول او د حالاتو په ښه کېدو سره بېرته راوړل شول. د انستیتیوت په کتابتون کې د دې انستیتیوت د استادانو هغه ۵۰۰۰ عنوانه علمي کتابونه هم موجود وو، چې دوی پر بېلابېلو وختونو د خپلو علمي ترفیعاتو لپاره لیکلي وو او دلته یې یوه یوه خطي نسخه موجوده وه. دا اثار هم د جګړې د طاعون ښکار شول.

په اټکلیز ډول ویلای شو، چې یوازې د کتابونو د مالي زیان له امله نوموړي انستیتیوت ته په لکونو ډالره زیان اوبنتی دی.)) (۱۴)

۳- د کابل پولیتخنیک انستیتیوت:

تر کابل پوهنتون وروسته د کابل طب انستیتیوت په شان د کابل پولیتخنیک هم د هېواد ستر علمي او روزنیز مرکز دی. تراوسه پورې دې انستیتیوت په زرگونو کادرونه افغاني ټولنې ته وړاندې کړي دي. دا انستیتیوت د پخواني شوروي اتحاد په مالي لگښت جوړ شوی دی او تراوسه یې تحصیلي نصاب په همغه روسي سیستم روان دی.

د پولیتخنیک انستیتیوت څلور بېلابېل پوهنځي لري. د لیلیې د ودانیو ترڅنګ یو لوی جمنازیوم او یو لوی خوړنځای هم لري. د ودانیو او نورې ښکلا له پلوه د کابل پولیتخنیک تر کابل پوهنتون وروسته دویمه ستره اولویه تحصیلي موسسه ده.

کله چې جګړه پیل شوه، نو کابل پولیتخنیک هم د پریزیاټ وخت د جګړې ډګر پاتې شو، په پولیتخنیک کې چې د نوموړي علمي مرکز څه شتمني وه، ټوله لوټ شوه، د انستیتیوت پر ودانیو په زرگونو لویې او وړې مرمۍ راپرېوتې او د هرې ودانۍ سینې پرې سوری سوری شوې، د محصلینو د تطبیقاتو اکثره وسایل چې د پریزیاټ مالي ارزښت درلودونکي وو ټول یا چور او یا له منځه یوړل شول.

د پولیتخنیک مجهز کتابتون، چې په بېلابېلو ژبو، په ځانگړي ډول په روسي ژبه په کې په لسگونو زره عنوانه بېلابېل علمي، تخنیکي او نور ډول ډول کتابونه موجود وو اکثره له منځه یوړل شول. د جگړې په اکثره (تقریباً درې نیم کلونو) کې کابل پولیتخنیک د محصلینو پر مخ تړلی پاتې شو. که د محصلینو د هرې ورځې درسي ساعتونه او د محصلینو شمېر په پام کې ونیسو، نو په اټکلیز ډول کابل پولیتخنیک تر ۱۲ ملیونو درسي ساعتونو څخه زیات وخت ضایع کړی دی.

د کابل پولیتخنیک د ټول زیان معلومول هم څه ناڅه ناشونی بنکاري، خو څرنگه چې کابل پوهنتون ته رسېدلې خساره تر ۵۰ ملیونو ډالرو زیاته اټکل شوې وه، نو د کابل پولیتخنیک به هم ددې معادله او یا هم تردې زیاته اټکل شي، ځکه چې په کابل پولیتخنیک کې د محصلینو د زده کړې لپاره ډېر زیات تخنیکي او انجنیري امکانات برابر شوي وو. سره له دې چې د کابل پوهنتون او کابل پولیتخنیک د ودانیو د بیا جوړونې لپاره پر ۱۳۷۵ل کال بیا کار پیل شو، خو بیا هم دا کار بشپړ نه شو او هغه وسایل او د زده کړې نور امکانات چې په دې مرکزونو کې وو د هغو بیا پوره کول ډېر وخت او غټ مالي امکان غواړي او ځینې برخې یې کېدی شي بیا هېڅ جوړې نه شي.

۴- د لوړو زده کړو نور مرکزونه:

پر کابل پوهنتون، کابل پولیتخنیک او کابل طب انستیتیوت سربېره په هېواد کې د لوړو زده کړو نورې ګڼ شمېر موسسې هم موجودې وې، چې د ۱۳۷۱ کال له ثور څخه د ۱۳۷۵ کال تر میزان پرله پسې جګړو یو په بل پسې ړنگې کړې، لکه څنګه چې دمخه مویادونه وکړه د لوړو زده کړو د نورو موسسو ترڅنګ تر پینځلسو زیاتو دارالمعلمینو هم هېواد ته بڼوونکي روزل.

په ملکي ساحه کې د لوړو زده کړو پر مرکزونو سربېره په عسکري ساحه کې هم هېواد داسې ستر مرکزونه درلودل، چې پر خپل وخت د ځینو ګاونډیو هېوادونو په ډله کې په لومړي کتار کې ودرېدل.

حربي پوهنتون د خپل ټول عمر په بهیر کې په زرګونو صاحب منصبان ټولني ته وړاندې کړي دي، خو کله چې په کابل کې څلور نیم کلنه جګړه پیل شوه، نو حربي پوهنتون داسې یوه ساحه وه، چې په دې ټوله موده کې د جګړې ډګر پاتې شو. په زرګونو زرګونو درنې او سپکې ګولۍ د حربي پوهنتون پر سینه ورتشې شوې. په نتیجه کې د پوهنتون ټولې ودانۍ یا بشپړې او یا په نسبي ډول ویجاړې شوې. د پوهنتون درسي خونې وسایل او وسایط ټول له یوې مخې تباہ کړای شول. حربي

پوهنتون په تحصیلي موسسو کې هغه ستره موسسه ده، چې ډېر زیات زیان یې گاللی دی، اوس د پوهنتون د بډایه کتابتون په گډون هلته هېڅ شی پاتې نه دي. د حربي پوهنتون د درانه زیان د اندازې ټاکل خورا گران کار دی، خو کله چې سړی د پوهنتون ودانیو، درسي خونو، د درس د نورو لوازمو او په مجموعي ډول د پوهنتون پخوانیو امکاناتو ته گوري، نو تر سلو ملیونو ډالرو زیاته پانگه په کار ده، چې لږ تر لږه پوهنتون هغه پخواني حالت ته ورنږدې کړي.

د حربي پوهنتون تر څنګ د هوایي او هوایي مدافعي پوهنتون هغه دویم ستر پوهنتون دی، چې د افغانستان د پوځ لپاره یې پیلوټان، تخنیکران او د هوایي مدافعي لپاره مسلکي پوځیان روزل. دا پوهنتون هم د امکاناتو، وسایلو او مسلکي کادرونو له پلوه په سیمه کې د خپل وخت یو نامتو پوهنتون و. پر ۱۳۷۱ کال پر دې پوهنتون وبا خوره شوه. د پوهنتون د زده کړې وسایل او د تطبیقاتو ټول لوازم او امکانات له منځه یووړل شول، ان د پوهنتون د ځینو ودانیو کرکۍ هم پاتې نه شوې؛ څه د توغندیو او روسپزلې او څه هم د چور او تالان منگولو تباه کړې. د پوهنتون مجهز کتابتون هم چور او تالا شو. ویل کېږي، یو وخت هوایي پوهنتون هر کال ۵۰ تنه پیلوټان فارغول، د هوایي پوځ د نورو برخو مسلکي کادرونه خولا پرېږده.

د حربي پوهنتون په شان د دې پوهنتون زيان هم خورا دروند دی. ځکه هغه وسایل او وسايط چې دغه پوهنتون د خپلو محصلينو د روزنې په مقصد د تطبیقاتو لپاره ایښي وو، هغو په خپله د ملیونونو ډالرو ارزښت درلود.

که د پوهنتون د ودانیو، وسایلو، وسایطو، د محصلينو درسي لوازمو او د هغوی د تطبیقاتو درانه او سپک وسایل په پام کې ونیسو، نو د هغوی ټول مالي ارزښت تر دوه سوه ملیونه ډالرو هم زیاتېږي. ځینو کسانو ته کېدی شي دا اټکل زیات معلوم شي، خو که هغه ډول ډول الوتکې، توغندي او د هوایي پوځ نورې درنې وسلې چې محصلينو پرې تطبیقات کول او پر هغو باندي یې زده کړه کوله، په پام کې ونیسو نو یقیناً چې دا زيان به تر یاد شوي رقم هم لوړ شي.

د حربي پوهنتون تر څنګ د تخنیک اکاډمی موقیعت درلود، دې اکاډمی چې د تخنیک په بېلابېلو څانګو کې افسران او تخنیکران ټولني ته وړاندې کول، هم د جګړې ګوزارونه وزغمل. پر دې ځای د جګړې سیوري تقریباً په څلور نیم کلنه موده کې د زیات وخت لپاره پاتې شو. په نتیجه کې هر څه چې په دې اکاډمی کې موجود وو یا په جګړه کې له منځه یوړل شول او یا هم چور او غلا شول.

د تخنیک پراکاډمی سربېره په پوځي چارو کې یوه بله اکاډمی هم موجوده وه، چې د پولیسو او بیایو وخت (د

څارندوی اکاډمۍ) په نامه یادېدلې، دې اکاډمۍ د کورنیو چارو وزارت د مربوطو قطعاتو او نورو څانگو لپاره مسلکي صاحب منصبان او کادرونه روزل.

دې اکاډمۍ د کابل د خوشال مېنې په سیمه کې موقعیت درلود او دا هغه سیمه وه، چې د نورو سیمو په شان د جگړې دروند توپان پر همدې سیمه هم تېرېده راتېرېده. په نتیجه کې نه یوازې دا اکاډمۍ له خپلو زیاتو امکاناتو سره ویجاړه کړای شوه، بلکې په هغه سیمه کې چې نورې تحصیلي، تعلیمي موسسې وې هغه هم له منځه لاړې.

د کابل ښار د خوشال مېنې په ساحه کې (د ټولنیزو علومو انستیتیوت) موجود و. دا انستیتیوت د شپېتمو کلونو په بهیر کې ((د افغانستان د خلق دموکراتیک ګوند)) له خوا د خاصو اهدافو لپاره جوړ شوی و. تر څو کلونو وروسته بیا د ګوند له خوا لغوه شو. ټول محصلین یې په کابل پوهنتون کې جذب شول. خو له دې انستیتیوت څخه ډېرې ښکلې ودانۍ پاتې شوې. یو وخت بیا داسې راغی، چې په همدې ځای کې د ((وحدت حزب)) مرکز جوړ شو. بیا څو ځله دا سیمه لاس په لاس شوه او د انستیتیوت ودانۍ په کې زیانمنې شوې. خو بیا هم د هغې سیمې د نورو ودانیو په تناسب دا ودانۍ جوړې پاتې دي. د کابل په ده بوري سیمه کې (د اسلامي څېړنو مرکز) موقعیت درلود. دې مرکز د خپلو ګڼ شمېر علمي څېړنو او

غونډو د جوړولو ترڅنگ یو ډېر مجهز کتابتون هم درلود. کله چې د کابل په دې سیمه کې گرمه جگړه پیل شوه، نو دا مرکز له خپلو ټولو امکاناتو سره له منځه لاړ. د مرکز ودانۍ اوس داسې ږنگه شوې ته به وایې دلته هېڅ ودانۍ نه وه.

همدې علمي مرکز ته مخامخ د سید جمال الدین افغان دارالمعلمین واقع و، چې گڼ شمېر محصلین یې درلودل. ددې روزنځي ودانۍ اوس پر سینه پرته ده او د یوې لویې غمیزې انځورگري کوي. دې دارالمعلمین چې هر څه لرل، سره له خپلو ټولو خانگو، درسي موادو او نورو امکاناتو له منځه یوړل شول. د دې مرکز د ټولو ودانیو بیا جوړول ملیونو ډالرو ته اړتیا لري.

تر سید جمال الدین افغان دارالمعلمین یو څو کیلو متره وړاندې د دارالامان تاریخي ودانۍ ته نږدې د کابل د پیداگوژۍ انستیتیوت جوړ شوی و. دې انستیتیوت د بنوونې او روزنې د وزارت په چوکاټ کې فعالیت کاوه. د انستیتیوت ودانۍ په خواربنکلي او لوکسه بڼه نوې جوړه شوې وه. دې انستیتیوت گڼ شمېر بنوونکي ټولني ته وړاندې کړي دي. د پښتو، دري، تاریخ خانگو په گډون یې یو شمېر نورې خانگي هم درلودلې. هرې خانگي ځانته یو ځانگړی کتابتون هم درلود. کله چې جگړه پیل شوه، نو ددې سیمې اکثره ودانۍ د درنو توغندیو ترگوزارونو لاندې راغلې. اوس ددې سیمې اکثره

ودانۍ پر سينه پرتې دي، يوازې ځينې سوي دېوالونه ولاړ
بنکاري. څرنگه چې د پيداگوژۍ د انستيتيوت دېوالونه پاڅه
وو، د خامه کورونو په پرتله پرې د توغنديو زور ډېر نه دی
رسېدلی، خو بيا هم ددې علمي مرکز درسي خونو، ودانيو او
نورو امکاناتو ته دوامه زيان رسېدلی، چې بيارغونه يې لکونو
ډالرو ته اړتيا لري.

تر دې مرکز څو کيلومتره لرې د واصل اباد د غره په ډډه کې د
کابل تخنيک جوړ شوی و، چې بنکلو او زړه وړونکو ودانيو
يې د هغې سيمې بنکلا ډېره زياته کړې وه. دې تخنيک يو وخت
په کابل کې خپل بڼه دوران، شان او شوکت درلود دا تخنيک
چې د پخواني شوروي په مالي لگښت او مرسته جوړ شوی و،
درسي سيستم يې د شوروي اتحاد تحصيلي سيستم تعقيب او
او زيات وخت يې درسي چارې د روسي مشاورينو او استادانو
تر مستقيمې لارښوونې لاندې پرمخ وړل کېدلې. جگړې دا
سيمه هم د کابل د غرب د نورو سيمو په شان ډېره زياته وځپله.
کابل تخنيک تر څوارلسم ټولگي پورې محصلين روزل او تر
هغه وروسته يې کابل پوهنتون او کابل پوليتخنيک ته د نورې
زده کړې لپاره معرفي کول. کابل تخنيک يو ډېر بډايه کتابتون
او مجهزه ليليه درلودله. د جگړې په دوران کې ددې تخنيک د
درسي چارو ټول لوازم او وسايل له منځه يوړل شول. د تخنيک
ودانۍ په زرگونو درنو گوليو وويشتل شوې او ټول تخنيک پر

کنډوالو بدل کړای شو. د تخنیکم د بیا جوړونې لپاره ډېرو
زیاتو پیسو ته اړتیا ده، چې کېدی شي په اټکلي ډول تر
لسگونو ملیونو ډالرو واوړي.

((۳))

د افغانستان د علومو اکاډمي

د افغانستان د علومو اکاډمي پر ۱۳۵۷ل (۱۹۷۸م) کال د پښتو ټولني، د تاريخ ټولني، د پښتو څېړنو نړيوال مرکز او د دايرة المعارف ټولني څخه د هغه وخت د وزيرانو شورا په چوکاټ کې جوړه شوه.

د افغانستان د علومو اکاډمي په ترکيب کې اکاډميسنان، د کاډميسنانو کانديدان او افتخاري غړي شامل دي. د علومو اکاډمي د لاندنيو څلورگونو علمي رتبو لرونکې ده:

۱- د محقق مرستيال

۲- محقق

۳- د سرمحقق مرستيال

۴- سرمحقق

د علومو په بېلابېلو برخو کې د علمي څېړنو سرته رسول، په هېواد کې د ملي اقتصاد د پياوړتيا او د فرهنگي بډاينې په

مقصد د اوږدې مودې علمي تحقیقاتو پرمخ بیول، د اوبود سرچینو، خاورې، تودوخې، انرژۍ، منرالي موادو، اومو موادو او د نورو طبیعي منابعو خپرنه او ارزیايي کول، د زېرمو ټاکنه او له هغونه د اغېزمنې گټې د لارو چارو لټول، په ملي اقتصاد کې د ډېرو نویو علمي تخنیکي لاسته راوړنو او پرمختگونو نه د گټې د امکاناتو او لارو چارو لټول، د هېواد د اقتصادي، ټولنيزې ودې، د لنډې او اوږدې مودې د پلانونو جوړول او خپرنه، د هېواد د اقتصادي بنسټونو د پیاوړتیا او فرهنگي بډاینې په مقصد د اسلامي هدفونو په لاره کې فعالیت او ونډه اخیستل، په افغانستان کې د علم او پوهې د سطحې لوړوالی، د علومو په ډېرو سترو برخو کې د خپرنو ټاکنه او رهبري کول، په هېواد کې د علمي او خپرنيزو چارو سمون، یووالی او د تجربه یي خپرنيزو مسالو د پرمخبیولو لپاره د مادي او تخنیکي امکاناتو د برابرولو په لاره کې هڅه او هاند د افغانستان د علومو اکاډمۍ ستر هدفونه دي.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د همدغو هدفونو د پوره کولو لپاره کامیابي او بریمنې هڅې کړې دي. په کورنۍ کچه یې یو زیات شمېر خپرونکي او پوهان روزلي او د هغو د کار ثمرې یې ټولني ته وړاندې کړې دي. یوازې د بشري علومو په برخه کې یې تر ۱۳۵۷ کال پورې د کتابونو او رسالو په گډون (دوه سوه پنځه شپېته پروژې) برابرې کړې دي. په کورنۍ سطحه یې په

لسگونو لویې او وړې علمي او ادبي غونډې او سیمینارونه جوړ کړي او په لسگونو عنوانه بېلابېل څېړنیز، تاریخي، علمي او ادبي کتابونه، چې عمومي شمېر یې لکونو ټوکو ته رسېږي، په ډېره نښه بڼه او کچه چاپ او خپاره کړي دي. د افغانستان د علومو اکاډمۍ په کورنۍ سطحه د هېواد د فرهنگ په بډاینه کې خپله ونډه اخیستې ده. د علومو اکاډمۍ ځینو غړو په نړیوالو سیمینارونو او غونډو کې د افغانستان نماینده گي کړې او هلته یې د خپل هېواد علمي پرستیژ ساتلی دی. په خپله د علومو اکاډمۍ له خوا هم تر لسو زیات علمي نړیوال سیمینارونه او کنفرانسونه جوړ شوي چې د کوشانیانو په اړه، د پښتو د نړیوالو څېړنو د مرکز د لسمې کالیزې، د ابو علي سینا بلخي، خوشال خان خټک، امیر کروړ او ناصر خسرو بلخي نړیوال سیمینارونه د یادونې وړ دي. په دې سیمینارونو کې د نړۍ له نورو هېوادونو نه هم گڼ شمېر پوهانو گډون کړی و.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د خپلو علمي پروژو د چاپ او خپراوي ترڅنګ په بېلابېلو وختونو کې د آریانا، خراسان، کابل، پښتو، لرغونپوهنه، طبیعت او ځینې نورې مجلې هم خپرې کړي دي او د زېري جریده هم دغه راز یې په لسگونو خطي نسخې چې د اکاډمۍ لاسته ورغلي، بیا پرې کوم

خپرونکي کار کړی او چاپ شوې دي او په دې ډول يې له مرگه ژغورلي دي.

خو اوس راځو د پته چې ايا اکاډمي هم چا خپل کار ته پرېښوده؟ او که پر هغې يې هم د سکروټو او قهر اورو نه وورول؟

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال د يوې غميزې له پاسه بله غميزه راغله، نو د اکاډمي پر ودانيو هم لوی ناتار خور شو. د اکاډمي اکثره ودانيو ته درانه زيانونه واپول شول. د پښتو خپرونو د نړيوال مرکز ودانۍ او د پښتو ژبې او ادبياتو، همدارنگه د کابل مجلې دفتر او يو شمېر نورې ادارې پر پوځي اډې واپول شوې. له کتابونو نه د سون د موادو په توگه کار واخيستل شو او د نوموړو مرکزونو زياتره علمي اثار او کړي کارونه له منځه يوړل شول. د علومو اکاډمي د خپلو ادارو ترڅنگ د کتاب ساتنې او کتاب پلورنې مرکزونو هم درلودل. ټول هغه کتابونه چې په کتاب ساتنځايونو او کتاب پلورنځيو کې موجود وو، هغه يا چور شول او يا له منځه لاړل. د علومو اکاډمي په هغو ودانيو کې چې پوځي چوڼۍ جوړې شوې وې کتابونه د هغو د ملېشو د ډوډۍ پخولو لپاره د سون مواد گرځېدلي وو. هغوی به يو لوی دېگ ايښی و او يو يو کتاب به يې تر دېگ لاندې لمبو ته غورځاوه. کله چې د کتابونو زېرمې پای ته ورسېدې بيا نو د ودانيو پر کړکيو او دروازو پيل وشو. وايي چې د

افغانستان مشهور عالم مرحوم دوست شينواري د کتابونو د سون همداسې يو حالت وليد. هغه د خپل عمر يو مهم څېړنيز کار پسې د علومو اکاډمۍ ته تللی و. هغه کار پسې دی ډېر سرگردانه شوی و او دده د کلونو د زيار پایله وه، کله چې دی خپل دفتر ته ورنږدې شو، نو گوري چې يو ټوپکي دده د پروژې د کړي کار او کتاب يوه يوه پاڼه راشکوي او د اور کومي ته يې گوزاروي. کله چې ده ټوپکي له دې کار څخه منع کولو ته دعوت کړ، نو هغه په تونده ژبه له دې ځايه ده ته د وتلو امر وکړ او ستغې سپورې خبرې يې هم ورپسې زياتې کړې. کله چې دوست صيب له داسې يوې صحنې سره مخامخ شو، نو تاب يې رانه وړ، زړه کې يې يو تاو پيدا شو او کله چې کور ته لاړ څو شپې روغ و بيا پرې د زړه يوه حمله راغله، تر روغتون پورې يې ساه يوړه، خو بيا يې بېرته تر خپل کور او دفتره رڼې سترگې رانه وړې.

پريو شمېر نورو ليکوالو هم د زړه حملې راغلې او ډول ډول کړاوونو يې د ژوند ستوني او لاسونه ومروړل. په دې ډول د اکاډمۍ په زرگونو ټوکه کتابونه او په لسگونو عنوانه پروژې، خطي نسخې او ترلاس لاندې کړي او کېدونکي کارونه له منځه يوړل شول. (۱۵)

د علومو اکاډمۍ مرکزي کتابتون سره له دې چې له فزيکي پلوه روغ بنسکاري، خو بيا هم ځينې مهم کتابونه او خطي

نسخې يې په بازارونو کې ليدل شوي دي. د علومو اکاډمۍ د
ټولو څېړونکو څېړنيزې پروژې او نور علمي کارونه تقريباً د
څلورو کلونو په واټن کې پر تپه ودرېدل. د کتابونو او ودانيو د
فيزيکي زيان د محاسبې له مخې نوموړې اکاډمۍ ته په
مليونونو ډالره زيان اړول شوی دی.

((۴))

دولتي فرهنگي ټولنې

تر ۱۳۵۹ل کال وروسته په کابل ښار کې د دولت په چوکاټ کې او د دولت د مالي لگښت په مرسته یو شمېر فرهنگي ټولنې منځته راغلې. د ژورنالستانو، لیکوالو او هنرمندانو ټولنې هغه درې ټولنې وې، چې په دولتي فرهنگي فعالیتونو کې ډېرې زیاتې مطرح او د خپل ټول ژوند په اوږدو کې یې ګڼ شمېر علمي او هنري غونډې او سیمینارونه جوړ کړي او هم یې ګڼ شمېر کتابونه خپاره کړي دي. دې هرې ټولنې ځانته یو خپرنی ارګان او نور نشرات درلودل. د ژورنالستانو اتحاديې د (سباوون)) په نوم یوه ذوقی، هنري او ادبي میاشتني مصوره مجله خپروله، د هنرمندانو اتحاديې هم د ((هنر)) په نوم یوه ځانګړې مجله خپروله او هم یې د هنرمندانو لپاره بېلابېل هنري انجمنونه جوړ کړي وو. کله چې په کابل کې جګړه پیل شوه، نو په دې ټولو خواوو زلزله خوره شوه، اکثره لیکوالو او

هنرمندانو د جگړې، اقتصادي ستونزو او نورو کړاوونو له کبله کابل پرېښود. د دې انجمنونو د فعاليت ساحه ورځ پر ورځ تنگېدله، په نتيجه کې يې د کار ساحه ډېره محدود وه او بيا وروسته بېخي له منځه يوړل شوه. د دې انجمنونو د مانيزيان ترڅنگ د هغو د ودانيو فزيکي زيان هم د زياتې اندېښنې وړ دی.

د افغانستان د ژورنالستانو اتحاديه، چې د افغانستان بانک سره متصل موقعيت لري، د څو توغنديو اور ورته وررسېدلی، د اتحادیې دوه پوړيزه ودانۍ سخته ويجاړه شوې، د اتحادیې د کنفرانسونو او سيمينارونو تالار، چې په ډېره ښکلې بڼه او د ټولو امکاناتو او وسايلو په درلودلو سره جوړ شوی و، بېخي له منځه وړل شوی. د ودانۍ دويم پوړ ته هم درانه زيانونه اړول شوي او هم د دفترونو اکثره وسايل او وسايط غلا شوي، د ودانۍ نورې برخې ته هم زيات زيان اړول شوی دی. اوس نو که څوک وغواړي، چې دا ودانۍ بېرته همغه لومړني شکل ته واړوي، نو تر يو ميليون ډالرو زيات لگښت ته په کې اړتيا شته. د هنرمندانو اتحادیې ته، چې په وزير محمد اکبر خان مېنه کې يې موقعيت درلود، هم د توغنديو د لگېدو له امله زيان وراړول شوی دی. دغه راز د نوموړو اتحاديو هغه وسايط هم غلا شوي، چې دې انجمنونو پخوا درلودل او بيه يې سلگونو مليونو افغانيو ته رسېږي. د دفترونو

د وسايلو ترڅنگ د نوموړو انجمنونو هغه شمېر کتابونه او نور نشرات، چې دې انجمنونو وخت پر وخت خپاره کړي وو، هم يا چور او يا هم وسېزل شول. يو شمېر نور مهم اثار چې تراوسه يې لاد تبليغ، نشر او خپرېدو امکان نه و پيدا کړي، هم تباه کړاي شول. دلته به د ليکوالو انجمن برخليک د دې ډول انجمنونو د بېلگې په توگه لږ په تفصيل سره تر څېړنې لاندې ونيسو:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه پر ۱۳۵۹ل کال د هغه وخت د دولت په چوکاټ کې د يو ټولنيز فرهنگي سازمان په توگه جوړه شوه. د ليکوالو انجمن تر ۱۳۷۱ل کال پورې ښه په خلاص مټ او زغرده توگه د يادونې وړ کارونه ترسره کړل.

په ياده شوې موده کې د ليکوالو انجمن له خوا تر سلو زياتې لويې او وړې علمي، ادبي او هنري غونډې جوړې شوي دي. دې ټولني د خپلو فرهنگي کارونو د لاسنه سمبالښت لپاره په ځينو ولايتونو او هم د کابل ښار په بېلابېلو موسسو او علمي مرکزونو کې خپلې او د ځوانانو د ادبي انجمن څانگې پرانيستي وې.

له ۱۳۵۹-۱۳۷۱ کال پورې د ليکوالو انجمن په پښتو او دري ژبو په ټوليز ډول تر ۱۵۰ عنوانو څخه زيات علمي، ادبي، تاريخي او هنري کتابونه چاپ کړي او هم يې په پښتو او

فارسي ژبو د ((ژوندون)) ځانگړې ادبي مجله او د ((قلم)) په نوم ادبي جریده له خپل مهالوېش سره سم په ډېره ښه علمي او طباعتي کچه خپرې کړې دي.

د ليکوالو ټولني د خپرو شوو اثارو عمومي شمېر (۲۵۰۰۰۰) ټوکو په شاوخوا کې دی. له ياد شوي رقم څخه (۱۵۰۰۰۰) ټوکه کتابونه د نوموړي انجمن د کتاب ساتنې په زېرمه ځايونو او هم په کتابتونو او کتاب پلورنځيو کې خوندي وو. د ۱۳۷۱ ل کال د ثور مياشتې تر لومړۍ لسيزې وروسته چې په کابل ښار کې کوم جنگونه پيل شول، نو دا کتابونه ټول يا چور او يا وسپړل شول.

زما د خپلو سترگو ليدلی حال دی؛ تر ياد شوي تاريخ څخه وروسته زه يوه ورځ د ليکوالو انجمن ته ورغلم، د ليکوالو په انجمن کې يوه پوځي اډه جوړه شوې وه.

د انجمن ټولې څوکۍ، مېزونه او د دفترونو نور وسايل مات او چور شوي وو؛ کتابونه له الماريو څخه راغورځول شوي او په خونو کې ډېرۍ پراته وو. د ځينو کوټو بامونه سوري شوي وو او د باران اوبه همدا سې دننه په خونو کې پر کتابونو څخېدلې. له کتابونو څخه لږ څه لرې هلته په کوچنۍ کوټه کې يو نسبتاً لوی دېگۍ اېنسودل شوی و. دا هغه دېگۍ و، چې تنظيميانو ته په کې غرمۍ او ماښامۍ تيارېدلې. د دېگۍ ترڅنګ په

لسگونو کتابونه، لکه د خښتو په څېر سر پر سر ایښودل شوي
وو او یو یو تر دې لاندې د سرو لمبو خولې ته اچول کېده.
ښه مې په یاد دي، یوه ورځ له یوه استاد سره د لیکوالو
انجمن ته لاړم، له یو څه وېرې سره سره د لیکوالو انجمن ته
وردننه شوو. استاد نېغ په نېغه هغې خونې ته ورغی، چې
کتابونه په کې ایښودل شوي وو. هغه د خپل درې کلن زیار
(خپل کتاب) د پلټلو او میندلو په خاطر هغې خونې ته ورغی.
هغه د خاورو او دوړو له منځه خپل نازولی اولاد (کتاب)
راووېست، په خپل زنگانه یې وواهه او ویې ځانډه، دوړې او
گردونه ترې لارل، په خپل کتاب یې د لیدو مینه نه وه ماته شوې
ځکه چې هغه نوی چاپ شوی و او تراوسه یې لا د بازار سترگې
هم نه وې لیدلې. دواړه له خونې راووتو. استاد د خپل اثر څو
جلده نور هم راواخیستل، ماته یې وویل دا به هم واخلو، چې له
مرگه بچ شي. کله چې له دې خونې راووتو، نو د یو ټوپکوال
سترگې راباندې ولگېدې له ((چیس چیس؟)) او از سره یې
راباندې غږ وکړ او بیا یې د لاس په اشاره د ځان خواته
وغوښتو. کله چې یې د استاد په لاس کې کتابونه ولیدل، نو
وې ویل: ((چیس ده بغلت؟)) له دې سره یې لاس را اوږد کړ او
د استاد له لاسه یې د هغه (اولادونه) واخیستل. یو څوگامه
وړاندې تر تور دې لاندې سرې لمبې بیا په مستی راغلي او
دا کتابونه یې هم ددې لمبو غږې ته گوزار کړل. استاد ماته

وکتل او ما هغه ته په سترگو کې یې د قهر او نهیلی لمبې
تاوې شوي، خپل تندي یې د لاس په دوو گوتو ټینګ کېکاره
او دواړه په یوې دردېدلې چوپټیا له انجمنه ووتو.

تر هغه وروسته زه بیا هم خو ځلې انجمن ته لاړم، خو یوازې
پر همغه تور دېګي او سرو لمبو مې سترګې لګېدې، چې یوه
ګړۍ هم له نغري څخه نه کښته کېده.

یوه ورځ مې سوچ وکړه داسې یو څوک پیدا کړم، چې دوی
په ژبه پوه وي، په خوی او بوی یې بلد وي او په یوه کاسه یې
ورسره ډوډۍ خوړلې وي، خو په پای کې مې داسې یو څوک
پیدا کړ، له هغه سره یو ځای انجمن ته لاړم، غرمه رانږدې وه،
یو ځل بیا مې پر دېګي سترګې ولګېدې، د لمبو غورس ترې
پورته کېده، یو تن یې تر څنګ ناست و، یو یو کتاب یې نیمايي
کاوه او بیا یې تر دېګي لاندې د اور کومې ته اچوه. کله چې پر
مور د پوستې د قوماندان سترګې ولګېدې، نو زما د همڅنګ
په لیدو ډېر خوشاله شو او تر سلام دمخه یې وار له واره
وویل: ((کجا استی بادر؟ درکایت نیس، مرا تنا ماندی تو
رفتی چکرایته میزنی؟)). ((قومندان)) د خولې مزي نور هم
سسټول، خو زما د همڅنګ په اشاره یې ځان کنټرول کړ. تر
دې خبرو وروسته لومړی زما همڅنګ او بیا ما ورسره روغېر
وکړ. بیا هغه دننه خونې ته وبللو، دا هغه خونه وه چې پخوا
په کې (د افغانستان د لیکوالو د انجمن رئیس) د کار دفتر

و. خوکی، مېزونه ټول مات او کړوپ شوي وو، له دفتر څخه فرش ټول شوی و او کوچونه په برچو سوري شوي وو، په خونه کې خو تنه نور هم ناست وو، د کوټې د متن په ځینو ځایونو کې د نسوارو شین رنگ له ورايه څرگندېده، په فضا کې د چرسو او سگریټو لوگیو او بوی خپلې حلقې جوړې کړې وې. زموږ له ناستې سره سم زما همڅنگ ((قوماندان صاحب)) ته زما د مشکل یادونه وکړه.

بیا ((قوماندان صاحب)) مخ راواړاوه او د خپلې ((ځوانۍ په شنګ)) یې راته وویل: ((برو بیادر تمام تامیرا در خدمت است هر قدر که پالیدی از تو باشه، پیش چرا نامدی که به کتابا سیرت می‌کدم حالا خو چیزی نه مانده باشه. از روزیکه ما امدیم، بچه ها سرش دیگ پخته می‌کنه)).

کله چې زه د خپلې شعري مجموعې په لټه کې شوم او هغو خونو ته لاړم، چې پخوا په کې د کتابونو گودام و، هېڅ شی مې هم په نظر رانغلل، یوازې څو گردجنې پانې مې ولیدې، چې په هره خونه کې تیت و پرکې پرتې وې. دا و د لیکوالو د انجمن د کتابونو په باب زما د سترگو لیدلی حال.

د افغانستان د لیکوالو انجمن پر خپلو چاپ شویو کتابونو سربېره یو بل ډېر مجهز او بډایه کتابتون هم درلود، چې خپله انجمن په مقر کې جوړ شوی و. په ټولیزه توګه په دغه کتابتون کې په بېلابېلو کورنیو او بهرنیو ژبو د (۳۰۰۰)

عنوانو په شاوخوا کې ډېر گټور او مهم علمي، ادبي، تاريخي، سياسي او هنري کتابونه موجود وو. دا کتابتون هم له خپلو ټولو وسايلو سره له منځه وړل شوی دی.

ددې کتابونو د مانيز زيان او ارزښت د حد ټاکل ناشونی کار دی، خو له مالي پلوه که د هريو ټوک کتاب بيه دوه امريکايي ډالره اټکل کړو، نو د ليکوالو انجمن په کتاب ساتنځايونو کې د (۱۵۰۰۰۰) ټوکو کتابونو مالي لگښت به (۳۰۰۰۰۰) امريکايي ډالره شي. دغه راز د ليکوالو انجمن د مطالعې په کتابتون کې چې په بېلابېلو برخو کې د بېلابېلو ژبو (۳۰۰۰) عنوانه کتابونه موجود وو که په اوسط ډول د کتابتون له نورو وسايلو سره يوځای د هر کتاب بيه (۸) امريکايي ډالره اټکل کړو، نو (۲۴۰۰۰) ډالره به شي. په دې ډول به په ټوليز ډول ددې کتابونو مالي زيان (۳۲۴۰۰۰) ډالره شي. دغه راز د ليکوالو انجمن درېو ودانيو او د هغو ټولو لوازمو ته هم درانه فزيکي زيانونه اړول شوي، چې بيا جوړونه يې لکونه ډالره اټکل کېدی شي. سربېره پردې د ټولني مهالنې خپروني هم زيانمنې شوې دي. تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د ((قلم)) جريدې او د ((ژوندون)) مجلې د گوتو په شمار گڼې خپرې شوې او يو وخت لا داسې هم راغی چې دا ټولې خپروني پر تپه ودرېدلې.

((۵))

خپلواکې فرهنگي ټولنې

د ۱۳۲۵-۱۳۷۰ کلونو په موده کې په کابل کې واکمنو هڅه وکړه، چې د ديموکراسۍ تمثيل وکړي. په همدې وجه يې يو لړ ازادو (!) سياسي سازمانونو او ټولنو ته د فعاليت اجازه ورکړه. په کابل کې يو شمېر فرهنگي ټولنې جوړې شوې، دا ټولنې ظاهراً خپلواکې بنکارېدلې، خو داسې نښې نښانې هم څرگندې شوې وې، چې له دې ټولنو څخه يې له ځينو ځانگړو دولتي ادارو سره لارې درلودې.

په دې فرهنگي ټولنو کې د ناصر خسرو بلخي، هرات باستان، حکيم سنایي غزنوي، انجمن فرهنگي امير علي شير نوايي، انجمن دوستداران مولانا او يو کم شمېر نورې فرهنگي ټولنې شاملې وې. دې ټولنو اکثر و خپل نشراتي ارگانونه درلودل او د دې ترڅنگ يې ځانگړي علمي او فرهنگي اثار هم خپرول. يو شمېر غونډې، فرهنگي او علمي سيمينارونه يې جوړول. د ناصر خسرو بلخي انجمن د (حجت)، د دوستداران

مولانا جلال الدين بلخي انجمن د (نای) په نوم او ځينو نورو انجمنونو په نورو نومونو مجلې خپرولې. د پورتنیو یادو شویو ټولنو اکثره کار دري ژبې او ادب ته وقف شوی و.

وروسته بیا په کابل کې یو شمېر فرهنگي اشخاصو دا وپتېيله، داسې یوه ټولنه جوړه کړي، چې افغاني فرهنگ ته هم ستر خدمتونه وکړي. په همدې وجه یې د ۱۳۲۹ل کال د لړم پر ۲۵مه نېټه د کابل د انټرکانټیننټال هوټل په تالار کې د یوې درنې غونډې په ترڅ کې (د خوشال فرهنگي ټولنه) جوړه کړه. په پیل کې ۸۰ تنو فرهنگیانو، چې د هېواد له بېلابېلو قومونو، بېلابېلو سیمو او د بېلابېلو مسلکونو استازیتوب یې کاوه د بنسټ ایښودونکو په توګه دا ټولنه جوړه کړه. وروسته بیا نور فرهنگیان په ډله ییزو او انفرادي ډول د ټولنې غړي شول، چې شمېر یې سلګونو ته رسېده. خوشال فرهنگي ټولنې د یو کال ۱۳۲۹ عقرب-۱۳۷۰ کب پورې تر لسو زیات علمي او ادبي سیمینارونه او محفلونه جوړ کړل او ۴ عنوانه بېلابېل ادبي او علمي کتابونه یې چاپ کړل.

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال په کابل کې جګړې پیل شوې، نو د هېواد د نورو فرهنگي مرکزونو په شان دا ټولنې هم پوښانه شوې. نه یوازې دا چې د ټولنو د فعالیت ساحه له منځه لاړه، بلکې د دې اکثره ټولنو ټول دفتري امکانات او شتمني هم له منځه یوړل شوه. د دغو ټولنو له جملې څخه د خوشال فرهنگي

ټولنې دفتر چې د کابل نندارې په سیمه کې یې موقعیت درلود ، له ټولو وسایلو سره چور او ړنگ کړای شو. د خوشال فرهنگي ټولنې ترڅنګ د علامه سید جمال الدین افغان فرهنگي ټولنې هم پر فعالیت پیل وکړ ، چې هغې هم په کابل کې د جګړو له امله نور فعالیت ونه کړای شو. پورتنۍ یادې شوې ټولنې د جګړې له امله ټولې له سقوط سره مخامخ شوې ، خو یوازې خوشال فرهنگي ټولنې او د سید جمال الدین افغان فرهنگي ټولنې وکولای شول په پېښور کې خپلو خپرونو ته دوام ورکړي او بیا خپلې خپرونې په کابل کې پر لیکوالو او فرهنگیانو وويشي.

((۶))

ندارې يا سينماوې

د تېرو شلو کلونو په بهير کې په ځانگړي ډول هغه وخت، چې جگړه لا له غرونو، رغوونو، کليو او بانډو څخه د بنارونو زړونو ته نه وه ننوتلې، د هېواد په لويو بنارونو په تېره په کابل بنار کې سينماوې بڼه په گرمه توگه چلېدې، هندي فلمونو او نورو جنگي امريکايي او اروپايي فلمونو د سينماگانو بازارونه بڼه تاوده کړي وو. هره ورځ تقريباً دوه ځله او کله هم درې ځله سينماوې چلېدلې. په دې ډول له يوې خوا د نندارچيانو ذوقونه خړوبول او له بلې خوا يې عايدات هم درلودل. دا چې دې سينماگانو د هېواد د ځوان پښت او نورو نندارچيانو د ذهن په روزلو کې کوم ډول رول ترسره کړی دی، په دې باب کېدې شي مختلف نظرونه او فکرونه موجود وي. ځينې اشخاص وايي چې په دې سينماگانو کې داسې فلمونه نندارې ته وړاندې کېدل، چې هغو زموږ له ملي کلتور او اسلامي عقيدې سره سمون نه درلود او د هغو خلاف بهير کې يې برخه اخيسته. دغه راز ځينې نور بيا په دې نظر دي، چې دا فلمونه که هر ډول وو او هر څنگه

وو، نښکښې او بدگڼې يې دواړه درلودلې، خو ځينې فلمونه يې د ستاينې وړ وو. په مجموعي ډول ويل کېدای شي، چې په افغانستان کې سينماگانو د هېواد د ځوان پښت او په مجموعي ډول د ټولو نندارچيانو د ذهني سطحې او ذوق د اوچتولو په لاره کې مثبت گامونه پورته کړي او هغوی يې له نړيوال کلتور، تمدن، پرمختيا او نويو پرمختگونو سره آشنا کړي او هم د هنر او تخنيک بېلابېل ډولونه يې هغوی ته وربښودلي دي.

دا خود سينماگانو د معنوي رول او د هغو د اغېز په باب د نظر د اختلافونو خبره وه، خو اوس راځو دې ته چې همدا سينماوې هم چا خپل مثبت او يا منفي بدل ته پرېښودې او که نه؟ په خواشيني سره بايد ووايم، پر دې فرهنگي مرکزونو هم ناترسه گوزارونه وشول. د يادونې وړ ده، چې په افغانستان کې خصوصاً په کابل ښار کې سينماگانې په دومره عصري او اساسي توگه جوړې شوې وې، چې فزيکي جوړښت يې د هغه وخت له لسگونو مليونو افغانيو او د اوس وخت له لکونو ډالرو سره معادل دی.

يوازې په کابل ښار کې ۱۲ سينماوې موجودې وې، چې له هغې جملې څخه د کابل نندارې، ميوند، فرخي، بهزاد، بريکوت، اريانا، ميرويس ميدان سينماوې يا په بشپړ ډول او يا هم په سلو کې ۹۰ برخې له منځه وړل شوې دي، نورو

سینماگانو، لکه پامیر، بهارستان، اریوب، باخترننداری، زینب، پارک، ملی، د خیرخانی سینما او تیمورشاهی په قسمي ډول زیانمنې شوي دي. که ددغو ټولو سینماگانو اوسنی بڼې ته څوک وگوري او یا وغواړي بېرته یې په همغه لومړني شکل له سره جوړې کړي، نو د اټکل له مخې به له پنځه ملیونه ډالرو څخه تر لسو ملیونو ډالرو پورې لگښت پرې راشي. دا چې د څو کلونو جگړو او نورو فکري او ذوقي سانسورونو په وجه دا سینماوې له گټې څخه لوبدلي دا خو نو بل دروند مالي زیان دی، چې دا هم تر لکونو ډالرو اوږي، دا چې دې سینماوو به د هنر په برخه کې څومره معنوي خدمتونه کړي وای، دا خو بل معنوي زیان دی.

د کابل ښار پر سینماوو سربېره د هېواد په ځینو ولایتونو، لکه: کندهار، ننگرهار، هرات، هلمند، مزار، لغمان او نورو ولایتونو کې هم یو شمېر سینماوې موجودې وې، چې هغه هم پر همدې برخلیک اخته کړای شوي. دغه راز په کابل ښار کې له تجارتي سینماگانو پرته یو شمېر نورو دولتي ارگانونو داسې ودانۍ درلودلې، چې هغوی د سینما او غونډو لوی لوی تالارونه لرل، چې هم د دولتي او رسمي غونډو لپاره کار ورڅخه اخیستل کېده او هم د هنري، علمي فلمونو د نندارې او د غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځایونه وو. لکه د استقلال، امانی، خوشال خان لېسې د غونډو تالارونه، چې د سینما او

فلم پوره وسایل یې درلودل او یا هم د ځینو وزارتونو او دولتي ادارو سالونونه او د کنفرانسونو خونې، چې اوس اکثره یا په بشپړ ډول ویجاړ کړای شوي او یا یې زیاته برخه له ټولو وسایلو او وسایطو سره له منځه وړل شوې ده. که ددې ډول تالارونو او سالونونو ټول مالي لګښت په پام کې ونیسو، نو تر لسګونو ملیونو ډالرو هم اوړي.

((۷))

ملي موزيم او نور موزيمونه

((کابل موزيم چې وروسته د افغانستان ملي موزيم وبلل شو د لومړي ځل لپاره پر ۱۲۹۷هـ ش کې د باغ بالا په ماڼۍ کې په موقتي ډول تاسيس شو او هغه وخت يې د ((عجايب خانې)) په نوم ياد کړ. ځينې حربي وسايل، د جهاد بيرغونه، لاسي کارونه د کور ځينې اتنيک شيان، تزيني الات، دولتي يادگاري اثار، تفسير شريفونه او ځينې خطي نسخې د نندارې لپاره په کې کېښودل شول)) (۱۷)

د وخت په تېرېدو سره موزيم دارالامان ته نقل شو او د موزيم کلکسيون د لرغونپوهنې د علمي گروپونو پر بنسټ، چې د ۱۹۲۲م کال تر سپټمبر وروسته د يوې ډپلوماتيکې معاهدې له مخې د فرانسويانو په مرسته پيل شوې، لا بډای شو. له فرانسويانو سره دا گډه موسسه د DAFA (په افغانستان کې د فرانسې د لرغونپوهنې هئيت) په نامه وپېژندل شوه. تر دويمې نړيوالې جگړې وروسته يوزيات شمېر کيندنې د نورو

هېوادونو له خوا، چې ایتالیا، امریکا، جاپان، بریتانیا، هندوستان او شوروي هم په کې شامل وو، تر سره شوې، خو د افغانانو تر لارښوونې لاندې لومړنۍ کیندنه په ((هده)) کې پر ۱۹۲۵م کال تر سره شوه.

د وخت په تېرېدو سره زیات شمېر اثار کشف او د کابل موزیم ته راوړل شول. دلته په لنډیز سره د موزیم د ځینو اثارو پر څرنگوالي خبرې کوو:

د فرهنگي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لويس دوپري	دادل دره
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لويس دوپري	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لويس دوپري	اق کپرک
د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره	لويس دوپري	کور دره
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لويس دوپري	اق کپرک

منديگک	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تريوزر کاله ق م زمانه د برونز عصر
ناد علي	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تريوزر کاله ق م زمانه د برونز عصر
د موراسي غونډی	لویس دوپري	له ۳ زره څخه تريوزر کاله ق م زمانه د برونز عصر
شمشپر غار	لویس دوپري	له ۳ زره څخه تريوزر کاله ق م زمانه د برونز عصر
اق کپړک	لویس دوپري	له ۳ زره څخه تريوزر ق م زمانه د اوسپنې عصر
حضورې چمن	تصادفي	له ۲-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره
آی خانم	D.A.F.A	له ۳-۴ م پېړۍ پورې باختري دوره
ميرزکه گردبز	تصادفي	له ۲-۱ م پېړۍ پورې هندو يوناني دوره
بگرام	D.A.F.A	له ۱-۳ ميلادي پېړۍ د يونان-کوشاني دوره
سور کوتل	D.A.F.A	له ۱-۳ ميلادي پېړۍ د يونان-کوشاني دوره
شترک او پاي تاوه	تصادفي	له ۱-۳ ميلادي پېړۍ پورې د يونان کوشاني دوره
چم قلعه	D.A.F.A	له ۱-۳ ميلادي پېړۍ پورې د يونان کوشاني دوره

باميان	D.A.F.A	له ۱-۳ ميلادي پېړۍ پورې د يونان كوشاني دوره
هډه	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
باميان	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
شترک او پاي تاوه	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
مرنجان تپه	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
قول نادر	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
مرنجان تپه	تصادفی	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
سرای خواجه	تصادفی	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
خم ازگر	دلرغونپوهنې انستيتوت	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
درمان تپه	جاپاني لرغونپوهان	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
كم داقا	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
كهنه مسجد	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره
تپه كلان	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې كوشاني، ساساني او يفتلي دوره

له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوقستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	گردېز
د هندو شاهي دوره	تصادفي	تگاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرگاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلي بنار (۱۸)

له کابل موزيم وروسته د موزيمونو د سيستم په پام کې نيولو سره برابر شوی و؛ د نورو اثارو ترڅنگ ((د موزيم په چوکاټ کې د مسکوکاتو يوه خونه وه، چې په هغې کې ټولې سکې او فلزي پيسې چې په اتفاقي توگه پيدا شوې او يا د حفرياتو په جريان کې لاس ته راغلې او موزيم ته وړاندې شوې وې. د بېلگې په توگه له خزينه ۱۵۰۰ سکې، چې په هخامنشي دورې پورې مربوطې گڼل شوې دي، له بلخ څخه ۱۷۰ يوناني سکې، چې پر ۱۹۲۲ کال کشف شوې او اړوند تاريخ يې ۳۸۰ ق.م پېړۍ ټاکل شوی و. د حضوري چمن خزانه، چې له يوزر سکو څخه يې ۱۱۵ سکې د شلمبرژه فرانسوي لرغونپوه له خوا خپرل شوې وې او تاريخ يې څه ناڅه څلور سوه کاله ق.م ټاکل شوی و. د خوگيانو د ولسوالۍ له پنځوسو سکو څخه چې فقط ۱۲ سکې موزيم ته انتقال شوې هم په څلورمه ق.م پېړۍ پورې مربوطې گڼل شوې وې. له ميرزکې څخه لږ تر لږه يوولس

زره سکې پر ۱۹۴۷م کال پیدا شوې، چې په هغو کې پنځوس محديبي، ۵۲۳ سکې سايفيت، ۴۸۴ سکې نقره يي، ۲۰۱۲ سکې يوناني، نور باختري درهمونه، ۳۳۳۵ ساکي درهمونه وو او همدا شان له بگرام څخه لږ تر لږه ۳۰۰۰ بېلابېلې سکې چې پر ۱۹۴۱ او ۱۹۴۲ کلونو د فرانسه يي هئيت د لرغونپوهانو په لاس کشف او موزيم ته لېږدول شوې وې. (۱۹)

په دې ډول تر ډېر اوږده مزله او هلو ځلو وروسته د کابل موزيم د اثارو د تاريخي لرغونتوب له مخې د نړۍ د سترو موزيمونو په کتار کې ودرېد او په لسگونو زره بېلابېل تاريخي اثار يې په خپله غېږه کې راټول کړي وو.

((د افغانستان ملي موزيم د ۱۳۷۰ل کال پر وروستيو مياشتو تر سلوزرو پارچو زيات تاريخي اثار درلودل)). (۲۰)
پر ۱۹۷۸م کال د ۲۱ زره طلايي سکو اريانوونکې خزانه د جوزجان په ولايت کې شبرغان ته نږدې د طلا تپې له غونډۍ څخه لاسته راغله. (۲۱)

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال په کابل خونړي جنگونه پيل شول، نو د افغانستان د نورو فرهنگي بنسټونو غونډې پر موزيم هم د چور او تالان طاعون خور شو. لومړۍ هغه ډله موزيم ته ورسېدلې، چې ځانونه يې د دولت ممثلين معرفي کول، د دوی چې څومره د موزيم پر اثارو لاس بر شو هغه يې يوړل.

نانسي دوپري وايي: ((د ۱۹۹۲م کال پر اپريل د جگړه مارو تنظيمونو تر راتگ وروسته، چې په کابل کې نظم او قانون مات شو، موزيم ته لويه بدمرغي پېښه شوه. په لومړي سر کې کله چې د دارالامان سيمه د موزيم په شمول د نظار شورا په لاس کې وه د موزيم کارکوونکو ته د کار اجازه نه وه. نجيب الله پوپل چې د موزيم يو ډېر مستعد کار کوونکی و، د تنظيمونو تر برياليتوب درې مياشتې وروسته مخکې تردې چې پر موزيم باندې توغندي وورېږي، له موزيم سره هېڅ ډول رسمي ارتباط نه درلود. سره له دې د موزيم له ويشتل کېدو څخه يوه اوونۍ مخکې ده خطر پر ځان ومانه او له کومې اجازې پرته يې موزيم وکوت. ده وليدل، چې صندوقونه او بکسونه پر خپل ځای دي، خو ددې وخت يې پيدا نه کړ، چې د صندوقونو منع ولټوي. کوم وخت چې موزيم په توغنديو ويشتل کېده دا سيمه د استاد عبدالعلي مزاری تر مشرۍ لاندې د اسلامي وحدت حزب لاس ته ورغله. د جگړې تر کراريو درې ورځې وروسته پوپل يو ځل بيا په نا رسمي ډول موزيم وکوت. ده وليدل چې د دلبرجان تپې د بوالي انځورونه په نه رغېدونکې توگه سوځېدلي دي، خو زېرخانه له بکسونو او صندوقونو سره خوندي ده. د سپټمبر په پيل کې د CNN او BBC خبرلوڅو وليدل، چې د زېرخانې د دروازو مهرونه روغ دي، خو دوی مطمئن نه وو، چې دا به هماغه د پوپل په لاس لگول شوي مهرونه وي. ددې لپاره چې

سړی پوه شې د مهورنو تر شا څه شی دي، هېڅ لاره نه وه. د سپټمبر په نیمايي کې پوپل په پټه موزیم ته ورغی او د موزیم په غولي کې یې د صندوقونو پاتې شوني ولیدل. دا ډېره د تشویش وړ خبره وه.

ویلیم ریو د BBC خبریال له موزیم څخه په خپله دویمه لیدنه کې راپور ورکړ، چې بکسونه او صندوقونه خالي شوي او وړل شوي دي. د بودا یو وړوکی سرد یو ګودام کړکی ته چې میلیې ورکړای شوې وې، نږدې ایښودل شوی او له بهر څخه د ټایر کربنې مستقیماً تر دغې کړکې پورې ورغلې وې. د ۱۹۹۳م کال د سپټمبر په پای کې ما د ښاغلي ستوریس موسوریس په غوښتنه، چې د افغانستان له کلتوري میراثونو سره د زړه له کومي علاقمندي لري، له کابل څخه لیدنه وکړه. د دې توصیې پر وړاندې، چې د موزیم د ترمیم چارو لپاره باید د استاد مزاری ملاتړ ترلاسه شي، ښاغلي موسوریس سملاسي عکس العمل وښود. په موزیم کې د ترمیم چارې UNOCHA د ۱۹۹۳م کال په نومبر کې د ملګرو ملتو د بشري اسکان له مرکز HABITAT و غوښتل، چې د ژمي تر پیلېدو وړاندې د موسم د ناخوالو پر وړاندې د موزیم مقاومت او امکانات و سنجول شي، ځکه د دې وېره ده، چې ښايي د واورې د انبار کېدو له امله پاسني چټونه راوغورځي او د باران اوبه د زېرخانو ګودامونو ته ورننوزي.

HABITTAT خبر ورکړې، چې په هره خونه کې صندوقونه خلاص پراته دي او د شيانو په ترتيب کې ژوره گډوډي ليدل کېده او په دغه ځای کې گودامونو ته هم په اسانۍ سره لاس نه رسېده. نازک کاغذي مهرونه، چې د لومړي پور د گودامونو پر دروازو او کرکيو نښلول شوي وو، پر ځای وو، خودا مهرونه په اسانۍ سره د بدلېدو وړ وو. د HABITTAT عکسونه چې له ماتو شويو او شيندل شويو شيانو څخه اخيستل شوي وو، ډېر دردوونکي وو. په عکسونو کې هغه اړه شوې الماری هم ليدل کېږي، چې هلته به د موزيم دفترونه او لستونه ساتل کېدل. دا الماری ټولې يو شان او بې توپيره راوړل شوې وې او کاغذونه ډېر بد څيرې شوي وو. زولپۍ خلاصې شوې وې او پولادي صندوقونه ټول سپک ښکارېدل او داسې اټکل کېده، چې بايد تش وي. بکسونه او جعبې ټول د کوټې پرمخ اړول شوي وو. په دې توگه څرگنده شوه، چې زياتې تحويلخانې ښې لټول شوې دي. د HABITTAT له خوا ځينې ترميمونه وشول. کرکۍ د تيرو او خښتو په واسطه بندې شوې، چتونه د هوا د خرابوالي پر وړاندې جوړ شول او تحويلخانو ته پولادي دروازې ورکړل شوې. ښاغلي موسوريس چې پخوا يې د UNESCO په موزيم کې د کار لپاره تشویش څرگند کړی و، کله چې د موزيم په هکله د ارزيايي راپور ترلاسه کړ د نومبر پر ۷مه يې په اسلام اباد کې يوه عاجله غونډه راوبلله. ورپسې د

نومبر پر ۲۹ مه دی کابل ته ولاړ او له استاد مزارې سره یې ولیدل. استاد مزارې ښاغلي موسوریس ته اطمینان ورکړ، چې د موزیم خوندیتوب به تامین کړای شي. وروسته د نجیب الله پوپل په مشرۍ د نظارت یوه کمیټه جوړه شوه او دغې کمیټې د ۲۱ مه خپل کار پیل کړ. ښاغلي موسوریس په خپله د موزیم لیدنه وکړه او دی لومړی کتونکی و، چې د سکو خونې ته د ننوتو اجازه ورکړل شوه، ده ولیدل چې ټولې جعبې تشې دي.

د ۱۹۹۴ په می کې زه کابل ته لاړم او د می پر ۱۲ مه ما ټوله ورځ د موزیم د تحویلخانو پر کتنو تېره کړه. ترسره شوی کار واقعاً قناعت ښونکی و. په تېره بیا دا چې د ژمي شرایط او سخت ساړه وو، د کار کوونکو لپاره له یوه تیلې لاین پرته د تودوخې او روښنایۍ هېڅ وسیله نه وه. ټولو خونو ته ښې مضبوطې دروازې ورکړای شوې وې. دهلیزونه پاک شوي وو او درې زره خټین لوبڼې له فضلاتو څخه را ایستل شوي وو او په تحویلخانو کې خوندي شوي وو. یوه خونه د اسلامي برونزي شیانو له ماتو شویو ویلي شویو او خیرې شویو ټوټو څخه ډکه وه. په کتابتون کې ۲۲۴۷ ټوکه کتابونه پاتې وو، خو هغه کتابونه چې د ډېرو ښو اثارو عکسونه یې درلودل، غلا شوي وو. اوس باید د لوټمارانو په هکله رڼا واچول شي. بریالیو مجاهدینو له پیله لوټماري خپل طبیعي حق گانه. د کابل موزیم

په ارتباط ټول مدارک نښي، غلابنه په ډاډه زړه ترسره شوي ده او داسې نښې نښانې نه ليدل کېږي، چې دا کار دې د بېسوادو او بې پروا تنظيميانو له خوا شوی وي، په لومړي سالون کې د نندارې شيان، لکه د کنشکا مجسمه او له سره کوتل څخه نور ترلاسه شوي شيان، د کندهار مرمري لوبښي او د ناستې په حال کې د بودا لويه مجسمه، چې له مرنجان تپې څخه لاس ته راغلي پر خپل ځای ليدل کېدل. د ۱۹۹۴م کال تر سپټمبر پورې ۱۵۳۴۱ قلمه اثار ثبت شوي وو او څلور ګودامونه د موجودي لپاره لاپاتې وو. د پوپل د اټکل له مخې د ډېرو ښو اثارو تقريباً په سلو کې اويا ورک شوي وو. داسې ښکاري چې لوتمارانو پوره وخت درلود، چې د شيانو ارزښت وټاکي او ډېر ښه اثار په کې چاڼ کړي. ښايي موږ هېڅکله پوه نه شو، چې دغه غلابه وخت ترسره شوې ده؟ او څو پورې چې دقيقه موجودي ونه شي، د موزيم واقعي حالت به هم څرګند نه شي.

وروسته تردې چې کابل د مجاهدينو لاس ته ورغی، او ازه خپره شوه، چې د کابل موزيم د مجاهدينو له خوا چور شوی دی. پېښور-اسلام اباد او د کراچۍ بازارونه له غلابه شويو اثارو څخه ډک شول. يو وخت ماته خبر راوړسېد، چې د موزيم ټول اثار په چترال کې دي او د لوړو بيو انتظار کوي. عملاً د بهرنيانو يوه ډله چترال ته لاړه، خو دوی يوازې د کبار شويو شيانو يو دردونکی کلکسيون وليد. ما په خپله هم ډېر اثار

وليدل، خو هغه ټول جعلي او پروني شيان وو. يوازي د بگرام لس عاجونه چې د ۱۹۹۴م کال پر اپريل په اسلام اباد کې وليدل شول واقعاً اصلي وو. د هغوی بيه دوه سوله لکه برتانوي پونده وه، څه موده مخکې زه خبره شوم، چې دغه عاجونه له پاکستان څخه وتلي دي او بيه يې څلور سوه لکه پونده و ته ختلي ده.)) (۲۲)

داد موزيم د غملي داستان يوه برخه وه، چې دوپرې ليکلی و. پر موزيم باندي د راغلي طاعون داستان ډېر اوږد دی. کله چې موزيم د بېلابېلو ډلو لاس ته ورغی، نو هر يوه تر خپل و سه په موزيم کې پاتې شيان غلا کړل، خو هغه ډله چې په لومړي پړاو کې يې موزيم په لاس کې و، په ډېر ماهرانه ډول د موزيم اثار غلا کړل او بيا يې د نړۍ په بازارونو کې وپلورل. د نورو اثارو ترڅنگ په همدې موزيم کې د قرآن کریم هغه نسخه، چې ويل کېږي د طلاوو په اوبو ليکل شوې وه او په نړۍ کې يې ساری نه و، غلا او د باجوړ په سيمه کې په اتيا زره کلدارو وپلورل شوه. (۲۳)

يو افغان په خپلو سترگو ليدلي وو، چې د پاکستان د کوچي بازار په سيمه کې څلور دېرش مجسمې چې قيمت يې په مليونونو کلدارې اټکلېده او د مغولو د عصر ۱۲ تورې چې ۲۳ مليونه ډالره قيمت يې لاره په يو ترزمکې لاندې دکان کې ايښودل شوی وو. (۲۴) د موزيم په اثارو نه يوازي زموږ د هېواد

د گاونډيو نږدې بازارونه ډک شول، بلکې لري نړيوالو بازارونو ته يې هم لاره وکړه. د موزيم د اثارو د غلا او د غلو په اړه پر هماغه وخت او هم بيا وروسته پلټنې او گروپونې وشوې. يو بهرني شخص چې پر هغه وخت يې د موزيم د اثارو د غلا کوونکو په باب ليکنې کولې، د دې لپاره، چې ده ته څه ستونزه جوړه نه شي، نو هغو ډلو چې د موزيم په لوبو او تالان کې يې برخه اخيستي ده، د هغو نومونه يې په شفري ډول ثبت کړي او بيا يې د کمپيوټر حافظې ته سپارلي. دا شفرونه په دې ډول دي: (HI-۷، GH-۲، Am-۲، BR-۱۳، Hw-۲، SNP، HI-۹، HI-۸ او نور)). (۲۵)

د ملي موزيم په اثارو کې د طلا تپې هغه شل زره (۲۲) طلايي سکې، هوسۍ او نور اثار هم شامل وو، چې د ډېرزيات ارزښت درلودونکي وو.

ځينې داسې اوازې هم وې، چې ((له ملي موزيم څخه يو شمېر با ارزښته اثار د ډاکټر نجيب الله د واکمنۍ په وروستيو شپو ورځو کې د ساتنې په خاطر د افغانستان مرکزي بانک تحتاني منزل ته راوړل شوي دي، دا چې دا اثار به اوس چېرته وي معلومات نه شته، دغه راز د ملي موزيم يو شمېر اثار د يونسکو په مرسته د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته هم انتقال شوي دي)). (۲۷)

خرنگه چې د افغانستان بانک د نظار شورا په لاس کې و، نو که دا خبره رښتیا وي، چې د نجیب الله د حاکمیت پر وخت دا اثار هلته وړل شوي دي، نو طبعاً د شورای نظار د افرادو په لاس کې به لوېدلي وي. د ۱۳۷۵ ل کال پر څو لومړنیو میاشتو یو ځل بیا د موزیم د اثارو په تېره بیا د طلا تپې د اثارو په باب د هېواد په دننه او بهر کې گڼ شمېر مقالې چاپ او خپرې شوې. پخوانۍ تنظیمي ادارې او نظار شورا ته هم په دې ارتباط ډېر زیات سوالونه راجع شول. بالاخره قوماندان مسعود اعتراف وکړ، چې: ((اثار طلا تپه در جایی که به وسیله هئیت حکومت قبلي و هئیت ملل متحد جا به جا و مه رلاک گردیده بود محفوظ است)) (۲۸) بڼه به وي چې په دې اړه د دوکتور نجیب الله په واکمنۍ کې د هغه د دفتر رئیس بناغلي محمد اسحق توخي څرگندونې هم راوړو؛ بناغلي توخي دا څرگندونې په خپله یوه اوږده لیکنه (دوکتور نجیب الله و خروج نیروهای نظامی شوروی از افغانستان) کې چې د ۱۳۸۷ ل کال په وروستیو کې د انټرنټ له لارې خپره شوه، کړي دي. موږ د طلا تپې اثارو سره اړوند موضوع کټ مټ له کومې ژباړنې او کمونې پرته خپروو: * [(... رئیس جمهور دکتور نجیب الله کشورش را در شرایط حساس رهبری میکرد. او نخستین

* دا څرگندونې مې ځکه په کې راوړې چې موضوع لاسپسي روښانه شي. (یون)

شخصیتیست، که خطری را که سرمایه ملی و فرهنگی افغانها را تهدید میکرد، احساس مینمود.

قبل از بسته شدن موزیم کابل به علت حمله های راکتی مجاهدین، او همه اثار طلا تپه را تحت نظر مستقیم خودش به زیرزمینهای بانک مرکزی، جایی که ذخیره طلائی مملکت محفوظ است، منتقل ساخت و آن را در اتاق مخصوص که تنها رییس جمهور صلاحیت باز کردن آن را دارد، قرار داد، حالا گاوصندوقهای حاوی این اثار را بیرون کشیده اند. هر صندوق با بوریهای مخصوص پوش گردیده است و یک جدول و پروتوکول و فهرست محتوای داخل آن با مهر و نامه رییس جمهور نجیب الله دریافت گردید.))

حامد کرزی با چند وزیرش در برابر خبرنگاران ظاهر شده اظهار نمود که: ((گنجینه طلا تپه محفوظ و دست ناخورده باقی مانده است.)) بدون توضیحاتی بیشتر.))

به همین ارتباط برای شناخت هر چه بیشتر شخصیتهای چون برهان الدین ربانی، که جز ثروت اندوزی به چیزی دیگری نمی اندیشد، خاطره بی در ذهنم تداعی گردید، که میخواهم خدمت هموطنان بیان کنم.

روزی، کارمند بین المللی ملل متحد در کابل به دکتور نجیب الله مراجعه نمود، که برهان الدین ربانی دو نفر را که حامل کدام پیغام از جانب او هستند فرستاده است و تقاضای

ملاقات با شما را دارند. دکتور نجیب الله به کارمند ملل متحد گفت، که اگر او (کارمند ملل متحد) مانعی نمی بیند، میتوانند بیایند. دو نفر مذکور داخل آمدند، وقتی که من آنها را دیدم، یک نفر آنها را شناختم، که همان وکیل عبدالرسول از بدخشان بود، که در صفحه های قبل نیز در موردش نوشته ام، که در سال ۱۳۲۲ خ. (۱۹۸۸ م.) عضو رابط برهان الدین ربانی با سفارت اتحاد شوروی در کابل بود. به نظر من دلیل اعزام وکیل عبدالرسول مذکور این بود، تا ما باور کنیم، که فرد همراه او آمده واقعاً فرستاده برهان الدین ربانی بوده است. این فرستاده یکی از اعضای جمعیت اسلامی بود، که خود را خارنوال معرفی میکرد. بعد از مصافحه دکتور نجیب الله برای شان گفت، بفرمایید، چه گفتنی داشتید، من در خدمت تان هستم.

کسی که خود را خارنوال معرفی کرده بود، گفت: ((استاد برهان الدین ربانی پس از عرض سلام، تقاضا دارد، در این روز هایی که دولت اسلامی افغانستان دچار مشکلات اقتصادیست، اگر شما لطف نموده کمک نمایید، که در زمان شما کدام ذخیره یی از داراییهای دولت در کدام جایی اگر مانده باشد، برای ما معلومات بدهید، تا از آن در رفع مشکل اقتصادی دولت استفاده شود.))

دکتور نجیب الله خنديد و برای موصوف گفت: ((به استاد رباني بگوئيد، که قدرت دولتي را شما با تمام دم و دستگاہ ان به طور سالم و رسماً در سال ۱۳۷۱ خ. (۱۹۹۲ م) تسليم شديد و چندین سال هم از حکومت اسلامي ((عدالت گستر)) شما ميگذرد. حالا چگونه به من مراجعه نموده ايد؟ من رييس جمهور کشور بودم، ني خزانه دار. بهتر است، بعد از اين به من همچو مراجعات را انجام ندهيد.))

سپس ان ها را از نزد خود رخصت کرد. ان گاه خطاب به من گفت: ((از اين ميترسم، که نشود اين غارتگران به ذخيره طلای افغانستان دست يابند و ان را غارت کنند. چيزی ديگری را در کشور باقی نگذاشتند.)) [له دې خبرو څخه څرگند بږي، چې استاد برهان الدين رباني د افغانستان د دې ملي او فرهنگي شتمنی د لاسته راوړلو هڅه کړې، خو بريالی شوی نه دی. احمد شاه مسعود چې کومه يادونه کړې هغه هم له همغې غوښتنې سره ارتباط لري. ځکه دوی ته يوازې دو مړه پته وه، چې دا شتمني د مخني حکومت او ملگرو ملتو له خوا خوندي شوي ده، خود ترلاسه کولو امکان يې پيدا نه کړای شو.

لنډه دا چې هر چا چې په هر نامه او د هر مقصد لپاره موزيم چور کړ، زموږ هېواد يې له ډېرو زياتو تاريخي اثارو څخه بې برخې کړ، اوس نو موزيم پريوه سوځېدلې کنډواله بدل شوی او اثار يې غلو وړي دي. د هېواد تر ملي موزيم وروسته (د اردو

موزيم) په هېواد کې بل ستر موزيم و، چې په زرگونو بېلابېل
اثار په کې خوندي وو. د نورو مهمو اثارو په لړ کې د احمد شاه
بابا د لاس توره او د اعليحضرت امان الله خان د کار خوکی هم
په دې موزيم کې خوندي وو. دغه راز د جگړې د اکثر و هغو
وسلو بېلگې په کې خوندي وې، چې له ډېرې پخوا راهيسې
افغانانو عملاً په هغو د يرغلگرو پر ضد مبارزه کړې وه. دا
موزيم تر ملي موزيم لږ څه وړاندې په يوه بنکلي ودانۍ کې په
ډېر منظم او سيستماتيک ډول جوړ شوی و. له ملي موزيم سره
يوځای د دې موزيم اثار هم لوت او تالان شول.

د هېواد سيمه ييز او ولايتي موزيمونه:

۱- د غزني موزيم:

د غزني موزيم پر ۱۳۴۵ل کال د لړم پر مياشت د تيموريانو د
دورې په يو تعمير کې رسماً پرانيستل شو.
د غزني موزيم اثار د تاريخ او هنر له مخې خاص اهميت لري
او د افغانستان د اسلامي دورې ډېر پخواني اثار په کې شامل
دي. دغه اثار له لسمې ميلادي پېړۍ څخه تر دولسمې پېړۍ
پورې اړه لري او له هنري پلوه هغه يوازېني اثار دي، چې د
غزنويانو د مخصوص سبک، چې سلجوقيانو ته نږدې دي
نماينده گي کوي.

سربېره پردې چې ځينې وړې او لويې پارچې، د قبرو لوحې،
کوچني حوضونه هم د نندارې لپاره تيار شوي وو. په مجموعي
ډول د غزني موزيم اثار پر ۱۳۴۲ل کال ۳۵۰ قلمو ته رسېدل، چې
تر ۱۳۵۷ل کال پورې زرو قلمو ته ورسېدل. دا اثار تر ۱۳۷۰ل کال
پورې خوندي وو.

۲- د کندهار موزیم:

دا موزیم پر ۱۳۱۱ل کال تاسیس شوی او لومړی اثر یې هم د وزیر محمد اکبر هغه کمیس و، چې د دوی لاس ته ورغلی و. پر ۱۳۳۹ل کال د دغه موزیم د اثارو شمېر ۸۰۷ ته رسېده.

۳- د هرات موزیم:

دا موزیم د ۱۳۰۲ل او ۱۳۰۴ل کلونو ترمنځ جوړ شوی دی. د ۱۳۰۷ او ۱۳۰۸ کلونو د پېښو په جریان کې د هرات موزیم دروازه خلاصه شوه او د هرات د جامع جومات مسی دېگ او د هفت اقلیم په نوم اثر چې د تنظیمیه رئیس په امر له گازرگاه څخه موزیم ته نقل شوي وو، بېرته وایستل شول او د موزیم نور اثار له منځه لاړل. پر ۱۳۱۰ل کال موزیم بناروالی ته وسپارل شو، پر ۱۳۲۵ل کال یو شمېر لرغوني اثار له کابل نه موزیم ته د تحفې په ډول ورکړي شول. د هرات موزیم اثار هغه وخت لا زیات او د درنښت اندازه یې زیاته شوه، چې د (لرغوني هرات) په نوم نړیوالې پروژې خپلې مرستې پیل کړې.

۴- د میمنې موزیم:

پر ۱۳۳۵ل کال د میمنې د اعلی حاکم غلام حیدر خان زوی محمد سهیل، چې له خپلو او نورو مېلمنو سره خواجه کنت ته نږدې د سلطان سنجر پر غونډۍ په تفریح بوخت و، یو منگوتی وموند، چې په هغه کې د غوریانو د دورې سکې پرتې وې، د

دغو سکود ساتنې مسالې د موزيم د جوړېدو موضوع
رامنځته کړه.

د ميمني اعلي حاکم د موزيم اساس کېښود، څه موده
وروسته موزيم د يوې مجموعې خاوند شو. دې موزيم خپل
نداريز پروگرامونه تر ۱۳۳۲ل کال وروسته بيا تر ۱۳۵۷ل کال
پورې په منظمه توگه ترسره کړي دي.

۵- د مزار شريف موزيم:

د مزار شريف موزيم زيات پخوانی تاريخ لري. د دې موزيم
اساس له هغه وخته پيلېږي، چې د حضرت علي کرم الله وجهه
مرقد ته ځينو پاچاهانو او لويانو سوغاتونه او هديې ورکړې
دي. دغه سوغاتونه ټول د روضې مبارکې په يوه کوټه کې
اينسودل شوي دي او همدا راز يو شمېر پخواني او لرغوني اثار
د مزار شريف په تحويلخانه (ساتنځي) کې موجود وو. دا موزيم
د قلمي نسخو او مسکوکاتو له اړخه زيات شتمن گڼل شوی
دی. پر ۱۳۳۹ل کال د دې موزيم د اثارو شمېر ۷۳۵ ته رسېده.
(۲۹)

۶- د هليې موزيم:

د جلال اباد د ښار د جنوب ختيز په شپږ کيلو مټري کې يو
ستر کلی د کوچنيو کوچنيو غونډيو په منځ کې پروت دی. دغه
ځای ته هله وايي.

د اعلیٰ حضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو ۱۵۰ تنو پر دې ځای د دې غونډې گرد چاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د بنار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه گرد چاپېره گرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې گرد چاپېره ورڅخه څو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي بنځه د کیندونکو د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې ۴۲ کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک و اچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.

د سردار محمد داود خان د واکمنۍ پر وخت پر دغو نورو غونډۍ ګانو کار شروع شو په هر ځای کې به بُتان موندل کېدل. دا موزیم د جهاد په دوران کې د تنظیمي ځواکونو له خوا وسوځول شو. کله چې تنظیمونو جلال اباد ونيو، د هډې شاوخوا په چټکۍ کیندنې پیل شوې، د ملیونو ډالرو په

ارزښت بتان راووتل او هغه ټول باندنۍ نړۍ ته انتقال شول، خو
نن ورځ هلته هېڅ نه شته او سپېره میدان دی. (۳۰)

د هډې پر تاریخي اثارو سربېره د هېواد په زیاتو سیمو کې
ګڼ شمېر تاریخي اثار د مختلفو اشخاصو له خوا راوسپړل
شول او پر نورو هېوادو خرڅ کړای شول. دا خپرڼې او پلټنې له
کوم مسلک او قانون پرته ترسره شوې او د هېواد په اکثره هغو
سیمو کې چې د تاریخي اثارو د پیدا کېدو هیله ترې کېدله
ترسره شوې، لکه کونړ، لغمان، ننګرهار، پکتیا، کابل، تخار،
غزني، بلخ او نور. یوازې د پکتیا له میرزکي څخه په لسګونو
ډوله تاریخي اثار راوايستل شول او بیا خرڅ شول. په دې کې
ځینې هغو اثارو ته هم زیان وړول شول، چې د انتقال وړ نه وو،
د ساري په توګه د بامیانو تاریخي بتان چې د ځینو جګړو او
طبیعي پېښو له کبله زیانمن شوي دي.

کله چې جګړه له کلیو نه بسارونو ته دننه شوه، نو د هېواد د
نورو اقتصادي او فرهنگي مرکزونو په شان پردې ولایتي
موزیمونو هم تالان خور شو او اکثره اثار یې لوټ شول. اوس په
دقیق ډول معلومه نه ده، چې په دې موزیمونو کې څومره اثار
پاتې دي، خو د عیني کتنو او لیدنو له مخې نه یوازې دا چې د
دې موزیمونو اثار له منځه وړل شوي دي، بلکې ان ودانۍ یې
هم ړنګې شوي دي.

((۸))

ملي آر شيف

له خو لسيزو راهيسي زموږ په هېواد کې ځينو وزارتونو او موسسو د خپلو اسنادو د ساتنې لپاره خپل ارشيفونه لرل. په غالب گمان په دې برخه کې به تر ټولو پخوانی آر شيف هماغه د بهرنيو چارو د وزارت آر شيف وي.

د وزارتونو او دولتي موسسو پر آر شيفونو سربېره په افغانستان کې تر ټولو مهم او د زيات ارزښت لرونکی آر شيف د افغانستان ملي آر شيف دی.

ويل کېږي چې د ملي آر شيف د جوړېدو مفکوره پر ۱۳۵۲ل کال منځته راغله، د هغه ودانۍ د سردار محمد داود خان د جمهوري رياست پر وخت بيا له سره جوړه او ښکلې شوه. د دې آر شيف اساس د اطلاعاتو او کلتور وزارت خطي کتابتون و. د محمد داود خان د جمهوري رياست پر وروستيو مياشتو نوموړې نسخې دې نوې ودانۍ ته انتقال شوې او په دې ډول د ملي آر شيف جوړښت پيل شو.

د ۱۳۲۰ل کال د مني په شپو کې ملي آرشیف رسماً پرانیستل شو. خطي نسخې، تاریخي اسناد، د خطاطۍ لیکنې، زاړه چاپي کتابونه، تاریخي عکسونه، د زړو مطبوعاتو متفرق کلکسیونونه او گڼې د آرشیف نور ډول ډول مواد دې موسسه کې ځای پر ځای شول.

دغه راز د غزني د عامه کتابتون او د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د کتابتون د خطي نسخو انتقال ملي آرشیف نور هم بډایه کړ. دغه راز یو لړ نور اثار په بیه و اخیستل شول او آرشیف ته ورکړل شول. په پښتو، دري، عربي، ترکي، اویغوري، اردو، سنسکریت او هندي ژبو په زرگونه زرگونه خطي نسخې په ملي آرشیف کې راټولې شوې، چې د مسوولینو په وینا د هغو ټول شمېر تر لسو زرو زیاتېږي. ددې نسخو ځینې د خط د هنر او میناتورۍ له مخې ځانگړي او ډېر اوچت اثار گڼل کېږي.

د اسنادو، عکسونو او نورو اثارو شمېر هم زرگونو ته رسېده. ملي آرشیف په شپېتمو کلونو کې د خپلو خطي نسخو دوه کتابونه، چې په هغو کې د آرشیف خطي نسخې معرفي شوې وې، چاپ کړل. همدارنگه پر دې وخت کې ملي آرشیف ته قانون جوړ شو. (۳۱)

له نېکه مرغه باید یادونه وکړو، چې د جگړې په دې تېرو کلونو کې د نورو فرهنگي مرکزونو په انډول ملي آرشیف ته ډېر

دروند تاوان او زیان نه دی اړول شوی. ((سره له دې چې په دې موده کې د ملي آرشیف په اثارو د غلو څو حملې وشوې، خو داسې ویل کېږي، چې د غلو لاس بر نه شو، خو د تخنیکي امکاناتو د نشتوالي او مشکلاتو او وسایلو د کمښت له کبله ځینو اثارو ته زیان او نښتی دی)). (۳۲)

د ۱۳۷۲ کال د سرطان تر میاشتې پورې بیا هم د ملي آرشیف تخنیکي مشکلات حل شوي نه دي او نه د اثارو د ساتنې او پالنې لازم وسایل او امکانات برابر شوي، نو که دا وضعه همدا شان دوام ومومي، د ملي آرشیف هغه قیمتي اثار به چې لازمي ساتنې او پالنې ته اړتیا لري، په تدریجي ډول له منځه لاړ شي.

((۹))

ملي گالري

د افغانستان ملي گالري د ۱۳۶۲ل کال د ثور پر مياشت افتتاح شوه. د گالري د پرانيستو په مراسمو کې د کندهار له ولايت، د کابل له موزيم او له سلطنتي قصر څخه ۲۰۰ هنري او تاريخي اثار راوړل شوي او نندارې لپاره ايښودل شوي وو. دا موسسه په اسمايي واټ کې د غلام نبي خان څرخي په کور کې او وروسته بيا په اطلاعاتو او کلتور وزارت پورې تړل شوې وه. سره له دې چې دا ودانۍ د ملي گالري د اثارو د ساتنې او نندارې لپاره مناسب ځای هم نه و، خو بيا هم دا اثار په کې نندارې ته کېښوول شول.

د ملي گالري د ۱۲ کلن فعاليت په لړ کې هر کال د پلان او بودجې له مخې د هېواد د معاصرو هنرمندانو اثار اخیستل کېدل. په دې لړ کې د نقاشۍ، ميناتورۍ، مجسمې او ظريفه اثارو ۵۹۶ اثار اخیستل شوي او ملي گالري ته تحويل شوي وو. د دغو اثارو زياته برخه د غلام محمد ميمنه گي، عبدالغفور

برېښنا، استاد عبدالعزيز، استاد غوث الدين، استاد يوسف كهزاد، استاد عطايي، استاد خيرمحمد ياري، استاد كريم، استاد قربانعلي عزيزي او داسې نورو اثاروو.

تريوي لسيزې په زياته موده كې دې گالري هر كال لس زره ليدونكي درلودل.

كله چې ۱۳۷۱ كال پيل شو او تنظيمونه كابل ته داخل شول، پر دې وخت، نو د اطلاعاتو او كلتور وزارت اداري، حقوقي او فرهنگي مسوولين په دې هيله وو، چې هر څه به خوندي پاتې شي، خو امنيتي چارواكي او غالباً وسله وال تنظيمي افراد د يو توند باد په شان راخواره شول او د گالري د پوډالونه يې ولړزول. كله چې وسله والو افرادو د اطلاعاتو او كلتور وزارت ټول اداري قيمتي وسايل او وسايط، لكه عالي، فرشونه او موټر چور كړل، نو د ملي گالري د له منځه تلو وپره لا پسې گړندۍ شوه.

د ۱۳۷۱ كال د سنبلې پر ۲۳مه نېټه د وسله والو كسانو له خواد استاد غوث الدين او نورو هنرمندانو څلور تابلوگانې غلا شوې. دولتي ادارو ته خبر ورکړ شو، چې د گالري پهره دارانو دا كار ترسره كړي دي او په راتلونكي كې هم دا وپره شته، خو هغوی بې تفاوته پاتې شول او د گالري د برخليک په باره كې يې هېڅ پرېکړه ونه کړه، ان دا چې د اطلاعاتو او كلتور وزارت د هغه وخت د اداري رئيس په دستور او د هغه وخت د

کوپونې مغازې د مدیر په واسطه د ۱۳۷۱ کال د سنبلې پر ۴مه نېټه تر ۳۰ موټرو زیات د ډبرو سکاره د ملي گالری په انگرې کې وغورځول شول. دې کار د دې مخه ونيوله چې د گالری اثار راټول او یو خوندي ځای ته انتقال شي، ان تردې چې د گالری ځینې بنکلي او ناب اثار د ډبرو سکرو په تور گرد ککړ شول او د گالری تعمیر او لوازم هم د ډبرو سکرو په شان تور و او بسترل. دې کار د هېواد ټول فرهنگپال او فرهنگیان متاثر کړل او د یادو شویو کسانو عمل یې وغانده. ویل کېږي چې د نوموړو اشخاصو عمل قصدي و؛ د گالری اثار به یې د ((بتانو)) په نومونو یادول.

د ۱۳۷۲ کال د ثور پر ۵مه نېټه په گالری کې د ځای پر ځای شویو وسله والو کسانو له خوا ۳ نور هنري اثار هم غلا شول، پر دې کار د وزارت امنیتي څانگو هم ځان غلی کړ او بیا یې هم د گالری د اثارو د ساتنې کوم مشخص تدبیر ونه نیو.

د ۱۳۷۳ کال د ثور پر ۱۳مه نېټه د گالری د امنیتي ساتونکو له خوا د هنر او نقاشۍ ۲۹ اثار غلا شول، دا گالری ته دویمه لوی زیان و، چې نه جبرانېدونکی گڼل کېږي. په دې ټولو پېښو کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت لوړو مقامونو او نورو اړوندو ادارو هېڅ پاملرنه ونه کړه. کله چې د گالری د بېخي له منځه تلو وپېرې د ځینو زړونه ولړزول، نو په اطلاعاتو او کلتور وزارت کې ځینو اشخاصو له هغې جملې د هغه وخت د هنر رئیس په

ځاني هلو ځلو او د ځينو نورو مسوولينو په مرسته د ملي گالري ۶۹۲ تاريخي اثار له اصلي تعمير څخه د وزارت ودانۍ ته را انتقال شول.

بيا هم تر ډېره وخته پورې د گالري په ودانۍ كې وسله وال كسان پاتې شول او په هغو ځايونو كې چې پخوا به ظريفه اثار نندارې ته ايسودل كېدل، دوى پرې تشناېونه جوړ كړل. هغه اثار چې له ملي گالري څخه د وزارت مقر ته راوړل شول بيا هم خوندي پاتې نه شول، ډېر ځله داسې گونگسې وې، چې د وزارت د هغه وخت د ځينو چارواكو له خوا هم ځينې اثار غلا شوي او دې لړۍ كېدې شي نوره هم ادامه پيدا كړې وي. (۳۳) خو خداى (ج) دې داسې ورځ نه راولي، چې موږ د خپلې گالري يو اثر هم ونه لرو.

((١٠))

ندارتونونه

د نورو فرهنگي مرکزونو ترڅنگ د افغانستان نندارتونونو ته داسې زيان واړول شول، چې اوس څوک هغه سيمه گوري، نو فکر نه کوي، چې دلته به هم يو وخت د يو لرغوني هېواد داسې کلتوري مرکزونه وو، چې يو وخت به هر کال په زرگونو افغانانو او په سلگونو بهرنيانو ورڅخه ليدنه کتنه کوله او د افغانستان د کلتور، پراختيا او لاسي صنايعو د ځينو برخو پر څرنگوالي او څومره والي به خبرېدل.

د کابل ښار حضورې چمن ته ورڅېرمه (د کابل نندارې) په سيمه کې د هېواد د لاسي صنايعو، قيمتي ډبرو، غاليو، ټولنيزې پراختيا او برېښنا بندونو، مهمو ودانيو، او ډول ډول لرغونو او اوسنيو وسلو (پنځلس نندارتونونه) (٣٤) جوړ شوي وو. په دې نندارتونونو کې د ((شوروي اتحاد)) او

افغانستان د تخنيکي همکارۍ او نورو برخو يو ځانگړی
نندارتون هم موجود و.

دې نندارتونونو هر يو ځانته ځانگړې ودانۍ درلودله، چې د
اړوندې څانگې خپل اثار په کې د نندارې لپاره وړاندې شوي
وو. هر نندارتون په خپل ذات او د امکاناتو د لرلو په وجه د
زیات ارزښت وړ و.

په دې گڼو نندارتونونو کې د قيمتي ډبرو يو ستر نندارتون د
زیاتو کتونکو پاملرنه ځانته راگرځوله. په دې نندارتون کې د
افغانستان له اکثر و هغو کانونو څخه چې بېلابېلې قيمتي
ډبرې يې درلودې، يوه يوه او يا هم څو بېلگې خوندي وې، چې
د ليدونکو زړه يې ځانته راکاره، نه يوازې د دې نندارتون
سمبولیک ارزښت ډېر زیات و، بلکې هغه قيمتي غمي او تيرې
چې دلته ايسودل شوي وو، هم تر لکونو ډالرو څخه يې مالي
ارزښت زیات محاسبه کېدی شي.

بل نندارتون، چې هغه هم په ډېر زیات زحمت او ظرافت جوړ
شوی و، هغه د افغانستان د غاليو نندارتون و. په دې نندارتون
کې د افغاني غاليو تقريباً ټول ډولونه نندارې ته ايسودل شوي
وو. د نندارتون د ډولونه او متن ټول پر رنگارنگ غاليو فرش او
بنکلی شوی و. له ورېښمينو غاليو څخه نيولې د غاليو ټول
ډولونه په کې خوندي وو. دلته له ډبرو کوچنیو غاليو څخه
نيولې بيا تر ډبرو لویو غاليو پورې هر ډول غالی راټولې شوي

وي. پر هرې غالی خپل قیمت لیکل شوی و. په دې غالیو کې داسې غالی موجودې وې، چې له نن څخه د پرش یا خلو بڼت کاله دمخه یې قیمت په ملیونو افغانیو وو چې د اوس وخت له لسگونو زرو ډالرو سره معادل دي، دا ډول غالی دې نندارتون ته راټولې شوې وې. اوس نو د غالیو د نندارتون یوازې څلور د بوالونه ولاړ دي او بس. د کابل نندارې په سیمه کې چې موږ د کومو ۱۵ نندارتونونو یاد وکړ دا ټول د ۱۳۷۱ کال د ثور د میاشتې پر ۷مه، ۸مه او ۹مه نېټه جنگونو کې، چې له یوې خوا د جمعیت گوند او د دوستم ملېشې او له بلې خوا د اسلامي حزب د قواوو ترمنځ وشول، له منځه یوړل.

دا سیمه د لنډ وخت لپاره د اسلامي حزب تر واک لاندې وه، خو کله چې د دوستم ملېشې او د نظار شورا کسان دلته داخل شول، نو لومړی دا ټول نندارتونونه چور او بیایې ځینو ته اور واچول شو او ځینې یې بیا په پرله پسې جگړو کې له منځه یوړل شول. د شاه شهید او سید نور محمد شاه مېنې ځینو اوسېدونکو دا نندارتونونه په خپلو سترگو لیدل، چې لوگي ترې پورته کېدل. ځکه چې د دوی کورونو ته ډېر نږدې پراته وو. د شاه شهید اوسېدونکي وايي چې موږ پر هغو شپو ورځو په خپله لیدل، چې د دوستم ملېشو د نندارتونو اثار په ډېره ارزانه بیه پر خلکو ان پر عادي لارویانو هم خرڅول، ځکه چې د دوی عادي اشخاص د دې اثارو پر قدر نه پوهېدل. خود نندارتونونو

دېر مهم او قيمتي اثار په دېر دقت او مهارت سره چور او مهمو قوماندانانو پټو ځايونو ته انتقال كړل.

دا د افغانستان د نندارتونونو غمگړلی برخليک و. هغه چا چې مخکې دا سيمه ليدلې وه او اوس يې بيا وگوري، نو کېدی شي ويې نه پېژني او فکر وکړي، چې په خوب کې دا سيمه گوري، يو وخت به هلته د علم او تمدن، پوهې او فرهنگ مينوال افغانان او بهرنيان د دغو نندارتونونو کتنې لپاره ورتلل، خو اوس په کې د وزو، پسونو او غويو گلې گرځي. اوس يوازې د نندارتونونو ولاړ او لغورن شوي دېوالونه بنکاري او بس، چې يو لوی تېر شوی وحشت په کې نندارې ته وړاندې شوی دی.

کوم اثار چې په دې ټولو نندارتونونو کې موجود وو، په خواشینی سره بايد ووايو، چې د هغو بيا لاسته راوړل، لکه د افغانستان د نورې لوت شوي فرهنگي شتمنی په شان ناممکن دي او نه يې څوک د زيان اندازه ټاکلی شي. هسې که په سرسري ډول هم محاسبه وکړو، نو تر لسگونو مليونو ډالرو اوړي. يوازې د هغو د ودانيو د بيا رغونې لپاره په مليونو ډالرو ته اړتيا ليدل کېږي.

((۱۱))

خلي او منارونه

زموږ د هېواد په وینو لړلی برخلیک همدا سې جوړ شوی، چې هر کله دلته یو تمدن، یو انساني نظام، یو ټولنیز سمون او یو فرهنگي بهیر منځته راغلی، بیا نو ورپسې داسې یوه سیلی خوره شوې، چې زموږ د ولس مېوې ته رسېدلې ونه یې نه یوازې دا چې بنورولې، پانې او مېوې یې ورته له منځه وړي، بلکې وچه کړې او سوې یې هم ده. پر ديو له دغه او یا هغه ملک سره د مقابلي او نیولو په نامه خپل آسونه ددې خاورې پر شنه کرونده تېر کړي دي او د خپلې ځانپالنې، ځان غوښتنې او هوسپالنې په غرض یې یو وخت هم ددې ولس د واک څوکی په ارامه پرېښې نه ده. د همدغو کرکېچونو په پایله کې مادي او معنوي شتمني وخت پر وخت د مرگ او نابودۍ تر کندي رسېدلې ده.

د هېواد د فرهنگ او تاریخي ارزښتونو د محوه کولو یو بل ناتار پر ۱۳۷۱ کال پیل شو. د دې خونړۍ او تباه کوونکې

سیلی په بهیر کې د افغانستان زیات تاریخي اثار محوه کړای شول. په دغو فرهنگي او تاریخي اثارو کې هغه څلي او منارونه هم شامل دي، چې د هېواد په پلازمېنې او نورو سیمو کې موجود وو. دا څلي او منارونه یا په بشپړ ډول او یا هم په نیمه ډول له منځه وړل شوي دي.

د کابل ښار د پل محمود خان په څلور لارې کې چې کوم منار (د ساعت برج) په نوم مشهور و، لومړی په توپونو او درنو گوليو وويشتل شو، بیا نیمه ړنگ او وروسته بیا لکه د لاس ورغوي په شان اوار کړای شو.

د دهمزنگ په درې لارې کې، چې د سختو جنگونو مرکز و، د خپلواکۍ د گټلو د یو تن نامتو مبارز (عبدالوکیل نورستاني) یادگاري څلی دی. دا څلی چې په ډېره ښکلې بڼه له مرمرینو ډبرو څخه جوړ شوی، له څو خواوو څخه په توغندیو او سپکو وسلو وويشتل شوی، خو تراوسه پوره ړنگ شوی نه دی او د منار د لاندیني متن په شاوخواو کې زغره والو وسایطو د خپلو زنځیرونو د وړانۍ نښې پرېښې دي.

د کابل ژوبن د ختیزې ډډې ترڅنګ د خپلواکۍ د شهیدانو او اتلانو یادگاري څلی دی او پر ښکلو مرمرینو ډبرو د غازیانو او شهیدانو نومونه پرې لیک دي. سره له دې چې دا څلی روغ پاتې دی، خو د وړو مرمیو ډبر تپونه یې پر بدن څرګندېږي.

د کابل پوهنتون ختيزې دروازي ته مخامخ د کابل د سناتوريم يادگاري منار دی، چې ډېر بنکلی برېښي. پر ۱۳۱۰- ۱۳۱۲ کال په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د سل د ناروغۍ د مخنيوي او علاج لپاره يوروغتون جوړ شو، دا د دغه روغتون د جوړېدو يو يادگاري منار دی، چې په ډېر بنکلي ډيزاين او جوړښت له ډېرو بنکلو مرمينو ډېرو څخه ودان شوی. دا منار سره له دې چې درنو جگړو او مرميو څخه خوندي پاتې شوی، خو د برېښنا د روښانتيا ځای يې ويجاړ شوی، په وړو گوليو يې ځينې برخې ويشتل شوي او هم يې ځينې ډبرې بنورول شوي او بېخايه شوي دي.

د کابل پوهنتون په زړه کې د ختيځ د سترناغه او د اسلام روښانه مفکر سيد جمال الدين افغان مقبره واقع ده، چې ډېر بنکلی څلی يې پرې جوړ کړی دی. د درې کلنو جگړو په ترڅ کې دې څلي ته هم درانه زيانونه اړول شوي، پر قبر او څلي په لسگونو لويې او وړې گولۍ لگېدلي، خو څلی لا ولاړ دی. د کابل د ميوند واک په منځنۍ برخه کې د افغان ولس د برېمنې سوبې (د ميوند فتحې) يادگاري څلی په ډېره بنکلي او زړه وړونکې بڼه جوړ شوی و. د څلي په کښتنۍ برخه کې د افغان اتلې او د ميوند له وياړه ډکې قهرمانې ملالۍ له خولې دا راوتلې لنډۍ ليک و:

که په ميوند کې شهيد نه شوي؟

خدايېرو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه !))
د جگړو په ترڅ کې دا يادگاري څلې هم په غټو او وړو گوليو
ويشتل شوي او پر سينه پرېوتې، يوازې کمه برخه يې د زمکې
پرمخ بڼکاري، چې پردې ځای د يو تېر شوي وحشت
بڼکارندويي کوي (۳۵) خود وخت په تېرېدو سره دا څلې هم
کېدې شي د محمود خان پل د (ساعت برج) د منار په څېر پر
سپين ډاگ بدل شي.
دغه راز د هېواد د ځينو ولايتونو په مرکزونو او نورو ځايونو
کې چې کوم تاريخي منارونه، برجونه او څلې د تاريخ په
بېلابېلو وختونو کې جوړ شوي وو، هغه هم يا په بشپړ ډول او
يا هم په نسبي ډول ويجاړ شوي دي.
لکه د پغمان په سيمه کې د خپلواکۍ څلې (تاق ظفر) د
لښکرگاه تاريخي دروازه، د هرات منارونه او د غور منار چې د
اسلام د راتگ له لرغونو اثارو څخه شمېرل کېږي، (۲۸) متره
لوړوالی لري او د يونسکو له خوا د نړۍ د مشهورو او نامتو
تاريخي اثارو په لسټ کې شامل دی. (۳۲) او يو لړ نورو دې
ډول اثارو ته ډېر زيانونه او بڼتي او نور هم او بڼتوني دي.

((۱۲))

تاریخی ودانی

د څلور کلنو جگړو په ترڅ کې هغو تاریخي او بنسکلو ودانیو ته چې نه یوازې یې تاریخي ارزښت خورا زیات و، بلکې د جوړښت او انجنیري ساختمان له مخې هم په زیات مالي لگښت جوړې شوي وې، هم زیات زیان اړول شوی دی. اکثره دا ودانی نه یوازې مهم دولتي، سیاسي او اداري مرکزونه پاتې شوي دي، بلکې د یو زیات شمېر هېوادوالو او نورو سیلانیانو لپاره د سیل، تفریح، بنکلا او نندارې ځایونه هم وو.

په دې بنسکلو او تاریخي ودانیو کې د دارالامان بنسکلي او تاریخي ماڼۍ، چې په ډېر مستحکم ډول او ظرافت سره د الماني انجنیرانو له خوا طرح او ډیزاین شوي وه په تېرو شلو کلونو کې څو ځله د جگړو له امله تر ګوزارونو لاندې راغلې ده. پر ۱۳۲۸ل کال کې په هغه جگړه کې چې ((د شهنواز ټپي کودتا)) په نامه مشهوره ده، سخته زیانمنه شوه. پر هغه وخت په دې ودانی کې د دفاع وزارت هم و او شهنواز ټپي هم د دفاع

وزيرو، نو دا ودانی د جگړې د قوماندانی محل و. تردې ودانی څخه لږ وړاندې مخ بنار پلود (خاد پنځم ریاست) و او تردې ودانی لږ شان پورته د تاج بېگ پر غونډیو نور پوځي قطعات وو، چې د دوکتور نجیب الله د حکومت ملاتړ یې کاوه. په جگړه کې دا ودانی له همدغو دوو لورو او ځینو نور خواوو څخه تر سخت اور لاندې و نیول شوه. په نتیجه کې په سلگونو لویې او په زرگونو وړې مرمی پردې ودانی ولگېدې، چې ودانی ته یې بې شمېره دروند مالي زیان واړوه. دغه راز کله چې دا ودانی د نجیب الله د پلوي ځواکونو، چې جلال رزمنده او بابه جان هم په کې شامل وو، و نیول شوه، دې ودانی کې اکثره دولتي شته لوټ او تالا شول.

تردې جگړې وروسته د دوکتور نجیب الله د حاکمیت پر وخت د دې ودانی د بیا جوړونې لپاره پر هغه وخت په زرگونو ملیونه افغانی ولگول شوي، ودانی تقریباً له سره بیا ترمیم شوه. تردې ودانی لږ شان پورته د تاج بېگ په تپه کې یو بل تاریخي قصر هم ودان و، چې هغه ته هم په همدې جگړه کې زیات زیان واړول شو.

کله چې د ۱۳۷۱ کال د ثور پر میاشت د مجاهدینو مختلفې ډلې کابل ته دننه شوې، نو بنار هم پر مختلفو ډلو ووېشل شو. ان د ارگ ودانی هم د څو بېلابېلو تنظیمونو لاسته ورغله. هر کله چې دا ودانی له یو تنظیم نه د بل لاس ته ورتلې، نو هریوه د

خپل ځواک او توان په اندازه د خپل قسمت مطابق د خپل چور برخه ورله لنډه دا چې د جگړې په کلونو کې په ودانیو کې هېڅ شتمني پاتې نه شوه. د خونو کوم دېوالونه چې پاتې وو، هغه په مرمیو، توغندیو، چاودنو او هوايي بمباریو کې داسې وسوځول شول او ونړول شول، چې ځینې ودانۍ یې بیا بشپړې ودانۍ ته اړتیا لري او ځینې په قسمي توګه بیا رغونې ته اړتیا لري. د دلکشا او گلخانې مانۍ چې ډېر وخت د افغانستان د واکمنو د اداري چارو او لیدنو کتنو ځایونه پاتې شوي وو، په خورا ظرافت او بنکلي معمارۍ سره جوړ شوي وو او س د یو داسې لوی وحشت عکاسي کوي، چې د انسان د سرو پښتان ورته جگړې د مانیو دېوالونه په لویو او وړو مرمیو سوري سوري دي، د مانیو ټول متنونه چې په لوکسو عالیو پوښتل شوي وو او س سپېره مېره معلومېږي. هغه عالی چې د ځمکې له متن سره سرینښ شوي وې او د راټولېدو امکان یې نه و، په برچو سوري سوري شوي دي. په دې ودانیو کې د لرګیو داسې الماری په داسې ظرافت سره جوړې شوې وې، چې کېدی شي د خپل وخت د امکاناتو په پام کې نیولو سره یې په ټولو ګاونډیو هېوادو کې ساری نه درلود او په هرې الماری د افغانستان د دولت نښان او بیرغ انځور شوی و، او س په برچو او ګولیسو سوري سوري شوي او هندارې یې په ګولیسو ویشتل شوې دي. هر چا چې پخوا د دې ودانیو شان او شوکت، ظرافت او بنکلا

ليدلي وي او اوس يې په دې بڼه وگوري، نو چې د کاني او
ډبرې زړه هم ولري له سترگو به يې اوبنکې راشي، اوس د دې
ودانيو پر الماريو، چې يو وخت به هلته ماشی هم په ادب
تېرېده او غږېده، بېلابېلو ملپشو او جگړه مارو په تباشير او
نورو ډول ډول رنگونو خپل منفور يادگارونه ليکلي، چې د دې
بنکارندويي او انځورنه کوي، چې څه ډول او د کوم فرهنگ
درلودونکي اشخاص ددې جرم مرتکب شوي دي. د دې دوو
ماڼيو او په ارگ کې دننه د ځينو نورو ودانيو د بيا جوړښت
لپاره د پيسو اټکل خورا گران کار دی او زياته څېړنه غواړي.

تر ارگه لږ لري د څو کيلو مترو په واټن د چهلستون تاريخي
ودانۍ او بنکلي باغ موقعيت درلود، چې د بهرنيو مېلمنو او د
افغانستان د مهمو غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځای و او د
ځانگړې بنکلا لرونکې وه. د ۱۳۷۱ ال کال د ثور د مياشتې په
هماغو لومړنيو جنگونو کې دا ودانۍ وسپړل شوه او ټول شته
يې چور شول. تر دې ودانۍ څو کيلو متره مخ ښار پلو د خوشال
بابا لېسه جوړه وه، چې تر څنگ يې د بابر باغ، رستوران او
ودانۍ جوړ وو. دا سيمه ډېر وخت د جگړې لومړنۍ ليکه پاتې
شوه او په زرگونو توغندي او درنې مرمۍ يې پر سينه ورتش
شول او هر څه چې په کې وو، هغه له خاورو سره برابر شول. د
جگړې او ريوازې په کابل کې پاتې نه شو، د کابل ښار په شمال
کې د استالف کابو ۸۵ کلنه تاريخي ودانۍ موجوده وه، چې د

استالف د تخت پر سر ودانه وه. دا ودانی هم د جگړې بلا تر
ستوني تېره کړه، همدا ډول نورې په لسگونو تاريخي او بنکلي
ودانی، چې د هېواد په مرکز او بېلابېلو ولايتونو کې له کلونو
راهیسي ابادې وې، خو جگړو ونړولې.

((۱۳))

بیهقي کتاب خپولو موسسه

افغانستان د کتاب چاپولو او خپولو له پلوه د نړۍ تر ډېرو هېوادونو شاته پاتې و، خو په تېره نیمه پېړۍ کې په افغانستان کې هم د کتاب د چاپ او خپولو دود ورځ پر ورځ ګړندی کېده، د نوي عصري تعليمي سيستم منځته راتګ، د ژوندانه ضرورتونو، د زده کړې قشر زیاتون او د نورې نړۍ اغېزو دلته هم د کتاب له چاپ او خپولو سره مرسته وکړه، خو بیا هم د نورې دنیا په انډول او د ځینو نږدې او لرې هېوادونو په تناسب دلته لږ شمېر کتابونه چاپ او خپاره شوي دي. یو خو دا چې د افغانستان اکثریت ټولنه نالوستې وه، بل تنګو اقتصادي شرایطو او د کتاب پر چاپ او خپولو باندې د وخت د حکومتونو حاکمیت هم څه ناڅه ددې کار مخه ونیوله، چې د کتاب بازار دې منځته راشي، بله وجه دا هم وه، چې د کتاب د خرڅلاو له لارې بېرته د کتاب لګښت لاسته نه راته.

کوم کتابونه چې د افغانستان په چاپخونو کې چاپ شوي له تعليمي او څو عنوانو سياسي کتابونو پرته، چې تيراژيې لسگونو زرو ټوکو ته رسېده، د نورو ټولو کتابونو (د هر عنوان شمېر ۵۰۰، ۱۰۰۰، ۲۰۰۰ او يا پنځه زرو ټوکو ته رسېده.

تعليمي او څه نا څه سياسي کتابونه په وړيا ډول د لوستونکو په واک کې ورکول کېدل او پاتې نور کتابونه هم په ځينو علمي غونډو او سيمينارونو کې د بېلابېلو مناسبو تونو تر عنوان لاندې په وړيا توگه وپشل کېدل. يو ټاکلی شمېر علمي او ادبي کتابونه تر تمام شوي قيمت نه په ډېره ټيټه بيه د دولت له خوا بازار ته وړاندې کېدل.

لنډه دا چې په افغانستان کې د کتاب د خرڅلاو د بازار په انډول د وړيا وپش دود ډېر گرم و، خو له دې سره سره د لوستي قشر او د ولس د اقتصادي ستونزو په پام کې نيولو سره د کتاب د خرڅلاو او اخیستو بازار په تدريجي ډول او گام پر گام خپلې پورې وهلې.

په افغانستان کې د کتاب خپرولو او پلورلو تر ټولو لويه موسسه (د بيهقي کتاب خپرولو موسسه) وه. نوموړې موسسه د يوې ځانگړې تصدۍ په توگه پر ۱۳۵۷ل کال تاسيس شوه او تر دې دمخه يې د دولتي مطابعو د رياست په چوکاټ کې (د بيهقي کتاب چاپولو موسسه) په نامه فعاليت کاوه.

څرنگه چې دا يوه تصدي وه، نو د کتاب چاپولو له ټولو کورنيو موسسو، منابعو او هم د پخواني شوروي اتحاد د کتاب چاپولو له ځينو سرچينو سره يې اړيکي درلودل؛ هغوی خپل کتابونه دوی ته رالپېرل او دوی د يو ټاکلي کمپشن په مقابل کې هغه د خپلو کتاب پلورنځيو له لارې پلورل.

د بيهقي کتاب خپرولو موسسې تر ۱۳۷۱ل کال دمخه يوازې په کابل ښار کې ۲۵ خانگې او تر هغه وروسته ۱۵ خانگې درلودې. همدارنگه دې موسسې د هېواد په ځينو ولايتونو کې ۱۸ نورې خانگې هم درلودې، چې ددې خانگو له لارې يې لوستونکو ته هر ډول کتابونه وړاندې کول.

تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د جگړو او ځينو نورو عواملو له کبله د ټول هېواد په سطح ددې تصدې يوازې ۳ خانگې په کابل ښار کې پاتې شوې، چې هغه هم کېدې شي د ټاکلي وخت په تېرېدو سره له منځه لاړې شي.

د بيهقي کتاب خپرولو تصدي يو مرستيال ښاغلي شاه زمان وربخ ستانيزي وويل: له ((۱۳۵۷ل کال راهيسې دې تصدې ته د ۲۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې بېلابېل کتابونه راوړل شوي دي. د ۱۳۷۱ل کال پر لومړيو وختونو ددې تصدې په کتاب پلورنځيو کې د ۱۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې کتابونه موجود وو، چې عمومي شمېر يې تقريباً دوه مليونه جلدو ته رسېده.

د ۱۳۷۱ کال د شور میاشتی له ۸ تر ۱۰ نېټې پورې تقریباً یو
ملیون ټوکه کتابونه د بیهقي تصدی له کتاب پلورنځیو څخه
راټول او د سیاسي-کمونیستي کتابونو په نوم ورته اور و اچول
شو او ایره یې کرل. نور پاتې یو ملیون ټوکه کتابونه په راوړسته
جگړو او چپاولونو کې چور او له منځه یوړل شول.
که په تقریبي او انډولیز ډول د پورتنیو دوو ملیونو ټوکو
کتابونو مالي ارزښت و سنجوو، نو زموږ د ټولني لپاره به د
معنوي زیان تر څنګ یو دروند مالي زیان هم وګڼل شي. که په
انډولیز ډول او متوسطه توګه د یو کتاب مالي ارزښت دوه
امریکایي ډالره اټکل کړو، نو په مجموعي ډول به څلور ملیونه
امریکایي ډالره شي، معنوي او پوهنیز ارزښت خويي لا پرېږده،
چې هغه خوپه دې معیارونو او تلو هډو سنجېدی نه شي.
سربېره پردې د بیهقي تصدی د کتاب پلورنځیو د ودانیو
فزيکي جوړښت ته درانه زیانونه اړول شوي او ځینې خوبېخي له
منځه وړل شوي دي. مېزونه، څوکی، د کتاب ساتلو او پلورلو
وسایل، اسناد او وسایط ټول تباہ کړای شوي دي. د نوموړې
تصدی د یوه کارکوونکي په قول لږ تر لږه دوه ملیونه امریکایي
ډالره په کار دي، چې د دې تصدی کتاب پلورنځي پرې له سره
جوړ او د چارو نور تخنیکي وسایل پوره شي. (۳۷)

((۱۴))

عامه کتابتون

عامه کتابتون په افغانستان کې د ډېرو سترو کتابتونونو له جملې څخه و، تر ۱۳۴۵ل کال پورې یې د ښوونې او روزنې وزارت په چوکاټ کې فعالیت کاوه، وروسته بیا په اطلاعاتو او کلتور وزارت پورې وتړل شو. بیا یې په کابل ښار او ولسوالیو کې ۲۸ څانګې پرانستلې، چې ټول ۱۰۳۰۹۵ عنوانه کتابونه په کې خوندي وو. وروسته یې په ولایتونو کې ۵۱ بېلابېلې څانګې پرانستلې، چې ۱۰۴۹۷۱ عنوانه کتابونه په کې د مطالعې لپاره ایښودل شوي وو.

عامه کتابتون تر ۱۳۷۱ل کال پورې په ټول افغانستان کې ۷۹ کتابتونونه درلودل، چې ۲۰۸۰۲۲ عنوانه کتابونه په کې خوندي وو.

پر ۱۳۷۱ل کال د هېواد د نورو فرهنګي مرکزونو په شان عامه کتابتون ته هم درانه زیانونه واورول شول. تقریباً د عامه کتابتون

ټولې څانگې له منځه یوړل شوي، اکثره کتابونه چور او غلا شول.

د مسولینو په وینا اوس د ټول افغانستان په سطح د عامه کتابتون ۳ څانگې پاتې دي او نورې ټولې له منځه وړل شوي دي، چې د دوی په قول اوس په کې ۸۹۰۴۹ عنوانه کتابونه پاتې دي.

د BBC راډیو د یو خبر ترمخه له عامه کتابتون څخه ۲۷ زره عنوانه کتابونه غلا شوي دي. (۳۸) خود عامه کتابتون د ځینو مسوولینو د څرگندونو له مخې له عامه کتابتون څخه په مجموعي ډول تر یو سل زره عنوانو څخه زیات کتابونه غلا شوي دي. (۳۹)

د کتابونو تر چور او چپاول سر بېره هغو ودانیو ته هم زیات زیان اړول شوی، چې د هېواد په بېلابېلو ځایونو کې د کتابتونو لپاره جوړې شوي وې. دا ودانۍ یا په بشپړ او یا هم په قسمي ډول له منځه وړل شوي دي.

په خپله د عامه کتابتون مرکزي ودانۍ ته هم د توغندیو د لگېدو په وجه زیات زیان اړول شوی دی. دغه راز ویل کېږي د مرکزي کتابتون د مجلو او اخبارونو له څانگې څخه د مجلو او اخبارونو ځینې کلکسیونونه هم ایستل شوي دي. د کتابتون د ټول رسېدلي زیان د اندازې ټاکل خورا گران کار دی. د کتابتون مسوولین وايي، چې دې کتابتون ته تر زر ملیونو

افغانیو زیات مالی زیان او بنستی دی، خو که مور لږ تر لږه د کتابتون یو سل زره عنوانه کتابونه په پام کې ونیسو، سره له دې چې تر دې به هم زیات وي او د هر کتاب بیه له اوسني نرخ سره سمه ۴ ډالره اټکل کړو، نو یوازې به د کتابونو له درکه څلور سوه زره ډالره زیان او بنستی وي، که د کتابتون د وسایلو، وسایطو او خپله د ودانیو رسېدلی زیان په پام کې ونیسو، نو دا تر پنځه سوه زرو ډالرو هم اوړي، چې د اټکل له مخې کېدی شي لږ تر لږه ټول یو ملیون ډالره محاسبه شي، که چېرې دا په افغانیو واړوو، نو د ننني نرخ له مخې به څلیریشته زره ملیونه افغانی شي.

د کابل پوهنتون، د طب او پولیتخنیک انستیتیوت او ځینې نور کتابتونونه:

لکه د کابل پوهنتون په بحث کې چې مو وویل، د کابل پوهنتون مرکزي کتابتون د هېواد له سترو کتابتونونو څخه و. دغه راز د کابل پوهنتون پر مرکزي کتابتون سربېره د نوموړي پوهنتون ۱۳ گونو بېلابېلو پوهنځیو هم اکثره ځانگړي کتابتونونه درلودل. ان تر دې چې د کابل پوهنتون ۵۲ بېلابېلو څانگو هم اکثره کتابتونونه درلودل. ځینو استادانو د پوهنتون په ساحه کې د ځان لپاره واړه ځانگړي کتابتونونه جوړ کړي وو، خو دا اکثره له منځه یوړل شول. د دې ټولو کتابونو بشپړ او

د قیق شمېر معلوم نه دی، خو په مجموعي ډول د ټولو شمېر تر دوو ملیونو ټوکو زیاتېږي.

د کابل طب انستیتیوت هم د پته ورته کتابتونونه درلودل، چې یوازې له مرکزي کتابتون څخه یې ۵۰۰۰۰ زره عنوانه کتابونه وړل شوي او سپزل شوي دي. د طب پر مرکزي کتابتون سربېره په دې انستیتیوت کې د محصلینو د زده کړې هغه په زرگونو ټوکو بېلابېل کتابونه هم اکثراً تباه شوي، چې د محصلینو په درسي پروگرام کې شامل وو.

کابل پولیتخنیک هم پر همدې ډول برخلیک اخته شو. د پولیتخنیک په مرکزي کتابتون کې کتابونه اکثره چور او غلا شول. سربېره پردې په ځینو وزارتونو کې هم یو لړ بډایه کتابتونونه موجود وو، چې پر کابل ښار باندې د جگړې د واکمنۍ پر کلونو یا په بشپړ ډول او یا هم په نسبي ډول زیانمن شوي دي. په دې کتابتونو کې د ښوونې او روزنې وزارت کتابتون او د سرحدونو چارو وزارت کتابتونونه هم شامل دي. د ښوونې او روزنې وزارت له کتابتون څخه یو ټاکلی شمېر کتابونه او د سرحدونو چارو وزارت له کتابتون څخه اکثره کتابونه غلا شوي دي.

دغه راز په نورو اکثره وزارتونو او دولتي ادارو کې، چې هغوی د خپل کار او اړتیا مطابق کوم کتابتونونه جوړ کړي وو، هغه هم پر همدې برخلیک اخته شول.

پر وزارتونو او دولتي ادارو سربېره د هېواد په اکثره و
نښوونځيو، روزنيزو، تعليمي او تحصيلي موسسو کې هم د
هغوی د سطحې او اړتيا وړ کتابتونونه موجود وو، چې د
هغوی هم اکثره له منځه وړل شوي دي. ددې ټولو کتابونو دقيق
شمېر ټاکل ناشونی دی، خو په تخميني ډول تر مليونونو ټوکو
اوړي.

د ارگ کتابتون:

د ارگ دننه د ښکلو ودانيو په منځ کې يو ډېر ښکلی او مجهز
کتابتون موجود و، چې د ډېرو کلونو په موده کې د گڼ شمېر
علمي، ادبي او تاريخي کتابونو ترڅنگ په دې کتابتون کې يو
زيات شمېر خطي نسخې، چې په پښتو او فارسي ژبو ليکل
شوي وې، هم موجودې وې. دې کې داسې خطي نسخې هم
موجودې وې، چې تراوسه لا چاپ شوي نه وې او زموږ د ادب
او فرهنگ لپاره ډېرې مهمې گڼل کېدلې.

د ۱۳۷۱ کال د ثور مياشتې پر ۷، ۸، ۹ نېټه په ارگ کې
درنې جگړې وشوې، دغه راز د ارگ ودانۍ داسې ملپشو ته په
لاس ورغله، چې نه يوازې له فرهنگ سره يې مينه نه درلودله،
بلکې په وحشت، دهشت، غلا، چور او چپاول کې يې ريکارډ
ټينگ کړی و. دوی د ارگ د نورو شتمنيو د لوټ ترڅنگ د ارگ
کتابتون ته هم لويه ضربه ورکړه. تر هغه وروسته پر ارگ باندې

خو ځله بمباري وشوه، خو ځله په کې چاودنې وشوې او په زرگونو توغندي پرې وورول شول. اوس د ارگ اکثره ودانۍ يا په بشپړ ډول او يا هم په نيمه ډول زيانمنې شوې دي. د کتابتون هم هېڅ درک نه شته، يوازې د اعليحضرت محمد ظاهرشاه په کور، چې اوږدې پردې پرې راخړول شوې دي، په چوپه او غلې ژبه د يوې لويې تېرې شوې غميزې بيان کوي، په خونه کې يو څه کتابونه خوندي پاتې دي. څرنگه چې پردې وخت د ارگ د کتابتون هغه پخواني مسلکي مامورين دندو ته نه راځي، نو په دې وجه د کتابتون د غميزې داستان او د ضايع شويو کتابونو او د کتابتون د چور او چپاول ټوله کيسه پوره بيان نه شوه، خو په غالب گمان هر څومره چاپي کتابونه او خطي نسخې چې په دې کتابتون کې خوندي وو هغه ټول چور شوي دي. د ارگ کتابتون له دې پلوه هم د زيات ارزښت درلودونکی و، چې په بنه ظرافت او بنسوا امکاناتو سره جوړ شوی و او بل دا د ټول هېواد په سطح هغه يوازينی کتابتون و، چې نه يوازې محققينو ترې گټه اخيستله، بلکې د هېواد مخورو سياسي اشخاصو او لومړۍ درجې واکوالو لپاره هم د مطالعې او ماخذ يوه منبع وه.

((د وطن گوند)) کتابتون:

د وطن گوند مرکزي کتابتون د هېواد له ډېرو سترو او لويو کتابتونونو څخه و. دا کتابتون چې د نوموړي گوند په هڅو د

څو کلونو په بهیر کې جوړ شوی و؛ زیات شمېر کتابونه او د بېلابېلو کورنیو او بهرنیو مجلو او اخبارونو کلکسیونونه په کې خوندي وو. سره له دې چې په دې کتابتون کې اکثره هغه کتابونه راټول شوي وو، چې د نوموړي ګوند له سیاسي تګلارې سره سم مطالب په کې چاپ شوي وو، خو بیا هم یو زیات شمېر علمي، ادبي، تاریخي او نور کتابونه په کې موجود وو، چې د هېواد علمي کړیو ورڅخه ګټه اخیستلای شوه. له فزیکي پلوه پر کتابتون خورا زیات لګښت شوی و او د یو عصري او مجهز کتابتون د بډایه کولو لپاره یې زیاتې هلې ځلې کړې وې. د دوی ځینې دا هڅې تردې حده هم رسېدلې وې، چې له ځینو نورو مهمو کتابتونو، لکه عامه کتابتون او نورو څخه یې ځینې مهم کتابونه او د مجلو او اخبارونو کلکسیونونه په زور او یاد واک د نفوذ پر اساس، دې کتابتون ته راوړي وو. په همدې وجه د دوی په دې عمل په ځینو فرهنگي کړیو او اشخاصو کې انتقادي ګونګوسی راپورته شوی و.

دا کتابتون د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر ۷-۸ نېټه او وروسته تر هغې په څو نورو جګړو کې له یوې مخې چور شو او هغه په زرګونو عنوانونه بېلابېل کتابونه، مجلې او د اخبارونو کلکسیونونه، چې په دې کتابتون کې موجود وو، ټول له سترګو پناه شول.

((د ځوانانو سازمان)) مرکزي کتابتون:

دا کتابتون چې د نوموړي سازمان له خوا جوړ شوی و او د هغه مال گڼل کېده، د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر ۸-۹-۱۰ نېټو، چې د کابل نندارې، شاه شهید او حضوري چمن په سیمه کې د اسلامي حزب او اسلامي جمعیت او د دوستم د ملېشو ترمنځ کوم جنګونه پیل شول، ټول له یوې مخې چور شو. دا کتابتون سره له دې چې د وطن گوند د کتابتون په پرتله بډایه نه و، خو بیا هم ډېر دروند مالي لگښت پرې شوی و. د داخلي اخبانو، مجلو او کتابونو ترڅنګ یې یو شمېر هغه خپرونې هم درلودلې چې په پښتو او دري ژبو په ځینو نورو هېوادونو په ځانګړي ډول په شوروي اتحاد کې چاپ شوې وې. دا کتابتون د ((ځوانانو سازمان)) د خپل سیاسي تگلوري له فکر سره سم گڼ شمېر شوروي چاپ کتابونه هم درلودل، خو د دې ترڅنګ داسې ادبي، هنري، ذوقی، علمي او نور کتابونه او اثار هم په کې موجود وو، چې ډېر گټور او په زړه پورې وو.

شخصي کتابتونونه:

کله چې جگړه له کلیو نه پر ښارونو راخوړه شوه، نو د عامه دولتي فرهنگي شتمنۍ ترڅنګ هغه فرهنگي شتمنۍ هم له منځه یوړل شوې، چې په خپله په لیکوالو او پوهانو پورې یې اړه درلوده. په دې کې د لیکوالو هغه کتابتونونه شامل دي، چې

دوی د خپل ټول عمر په اوږدو کې په ډېر زیات زیار او زحمت جوړ کړي وو. د دې ډول ځاني کتابتونونو شمېر خورا زیات دی. د افغانستان په گوټ گوټ په تېره بیا په مهمو ښارونو له هغې جملې څخه په کابل ښار کې ځینو لیکوالو او پوهانو ځانته شخصي کتابتونونه درلودل. دلته د ساري په توګه د څو لیکوالو د کتابتونونو نومونه اخلو:

د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی کتابتون:

د کابل په جمال مېنه کې د لوی استاد کور واقع و. دې کورنه یوازې زموږ فرهنگي کړیو ته له دې پلوه زیات ارزښت درلود، چې د استاد ځینې کتابونه او ځینې خطي نسخې په کې خوندي وو، بلکې له دې پلوه هم د زیات ارزښت درلودونکی و، چې دا د افغاني د فرهنگ د یو ستر خدمتګار او پالونکي کور و. ډېرې شپې او ډېر وختونه دا کور د لیکوالو او فرهنگیانو د ناستې ځای پاتې شوی او ډېر لیکوالو او د علم او پوهې لارویانو هم دې کور ته د خپل علمي مشکل د حل لپاره د یوه ماخذ په توګه ځان رارسولای دی.

په همدې فرهنگي کور کې د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی بډایه علمي کتابتون هم موجود و (۴۰) په دې کتابتون کې ګڼ شمېر علمي، ادبي، تاریخي او سیاسي کتابونه او ډېرې زیاتې خطي نسخې خوندي وو. سره له دې چې ویل کېږي تر

جگړې وړاندې موده کې د استاد له دې کتابتون څخه یو شمېر مهم کتابونه او خطي نسخې یو خوندي ځای ته انتقال شوي وو، خو بیا هم د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد په قول د استاد علامه عبدالحی حبیبي په ځاني کتابتون کې ډېر زیات شمېر کتابونه او خطي نسخې خوندي وو، چې د زیات تاریخي او علمي ارزښت لرونکي وو.

د استاد کور په هغو جگړو کې له یوې مخې وسوځول شو او ړنگ بڼگ شو، چې د نظار شورا او وحدت حزب ترمنځ پر بېلابېلو وختونو د کابل پوهنتون او د جمال مېنې په نورو برخو کې ترسره شوې. اوس د استاد په کور کې هېڅ شی پاتې نه دي، یوازې سوي او نیم ړنگ ولاړ دېوالونه پاتې دي، چې پر دې سیمه د یوې لویې خونړۍ او وړانوونکې تېرې شوې غمیزې انځورنه کوي.

د لوی استاد عبدالحی حبیبي تر کتابتون وروسته د استاد پوهاند صدیق الله رښتین پر کتابتون هم دا ناوړین خور شوی. د استاد رښتین کتابتون هم د کابل ښار په غربي سیمه کې واقع و، دلته هم جگړې ورځ په ورځ زور اخیسته. د استاد رښتین کتابونه هم ټول چور او تالا شول. په دې کتابتون کې هم د افغاني ادب او فرهنگ گڼ شمېر کتابونه او هم نور ډول ډول کتابونه او خطي نسخې خوندي وو. د جگړې په شپو ورځو کې ډېر داسې کتابونه د کابل ښار په تړو کې له کتاب پلورونکو

سره پیدا شول، چې د استاد پوهاند صدیق الله رښتین د کتابتون نښه پرې لگېدلې وه.

د کابل د زرو مکروریانو په سیمه کې د هېواد نومیالي عالم کانديد اکاډمیسین محمد صدیق روحي کور واقع و. د استاد په کور کې د هغه له ځاني کتابتون څخه گڼ شمېر کتابونه د نابودۍ کندی ته رسول شوي دي. همدا راز د کابل ښار د درېیم مکروریان په سیمه کې د هېواد بل عالم کانديد اکاډمیسین محمد ابراهیم عطایي کور او کتابتون واقع و. د استاد عطایي په کتابتون کې د ده په وینا (اوه زره) عنوانه بېلابېل علمي، ادبي او تاریخي کتابونه خوندي وو. دا کتابونه د یونسکو له خوا هم کتل شوي او ثبت شوي وو.

د ۱۳۷۲ کال د جدي د میاشتي د خونړیو جگړو له امله غلو او داړه مارو دې کتابتون ته هم مخه وکړه او ټول کتابونه یې غلا کړل. دې سره ورنږدې د هېواد د دوو تنو نورو نامتو لیکوالو استاد واصل باختری او رهنورد زریاب کورونه او کتابتونونه واقع وو. په دې کتابتونونو کې هم ډول ډول مهم او قیمتي کتابونه موجود وو. پر دې کتابتونونو هم ورته ناتار خپور شو.

د همدې مکروریانو په بله غاړه کې د نومیالي شاعر سلیمان لایق ځاني کتابتون واقع و. هغه هم چور او چپاول شو، خو موده

وروسته ډېر داسې کتابونه په بازار کې وموندل شول، چې د سلیمان لایق د کتابتون تپه پرې لگېدلې وه.

په زړو مکروریانو کې د افغانستان د بل نومیالي لیکوال پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار کور او کتابتون واقع و. د استاد کتابونه او د کور نور لوازم هم د غلو او لوټمارو بنسکار شول. د استاد زیار کتابتون هم له هغو کتابتونونو څخه و، چې د ډېریات ارزښت او اهمیت درلودونکی و، د استاد د ټول عمر د زیار او ثمر نتیجه وه او گڼ شمېر علمي، ژبني او نور ډول ډول اثار په کې خوندي وو.

د استاد زیار له کوره څو بلاکه وړاندې د علومو اکاډمۍ د یو بل غړي بناغلي محمد ولي مندوزي کور موقعیت درلود، چې خپل گڼ شمېر کتابونه یې په کې خوندي کړي وو. د مندوزي صیب ټول کتابونه د هغه د کور له اکثره کالیو سره په همدې کور کې د توغندي د لگېدو له کبله پرايو بدل شول.

په همدې زړو مکروریانو کې د بناغلي پوهنوال زبورالدین زبور او پوهندوی زرغونې زبور کور واقع و، د دوی کتابتون هم د دوی د کور له اکثره کالیو سره له منځه یوړل شو.

د مکروریانو تر پخوا او اوسپنیزو کورونو لږ څه وړاندې هلته د زمانخان کلا په خامه او خټینو کورونو کې د هېواد نامتو عاطفي شاعر اسحق ننگیال په یوه کرایي کور کې خپل نازولي ماشومان (کتابونه) خوندي کړي وو، د جگړې ډېرې

شپې يې له همدې بېوزلو او بېکسه ماشومانو سره، چې په دې شپو او ورځو کې د شپې او تيارې بچي توره په لاس وړپسې گرځېدل تېرې کړې، خو د ننګيال په شعر کې د ټول عمر رالويو شويو عاطفي لښکرو د دې وس نه درلود، چې دا نازولي او بې ضرره ماشومان د مرګ د تورې بګوې له خولې راوژغوري، په پای کې هغه ټول د نورو همزولو غونډې د همدې وبا او همدې بنامار خولې ته وغورځېدل. تر ننګيال له څو کيلو متره لرې هلته د شاه شهيد (رح) د زيارت په سيمه کې يو بل بېکسه او بېوسه شاعر او سپېده، د شمشاد د غره پر سرد خيال په ورېښمو او عاطفي جامو کې ناست و، ډېرې چينغې وهي خو څوک يې اواز نه اوري. د بناغلي نصرالله حافظ خټينه کوله همدلته ودانه وه. ده د خپلو دردونو د راز و نياز ملګري له کلونو کلونو جرګو، مرګو او مندو تررو وروسته همدلته راټول کړي وو او هره شپه چې به پرې د غم لښکرو زور راوړ، نو ده به خپلو همدې نږدې ملګرو (کتابونو) ته پناه وروړه او د غم باريې ورسره وېشه. له حافظ صيب څخه يې خپل دا خواږه ملګري پر ډېر لنډ وخت داسې جلا کړل، چې بيا به يې په ټول عمر کې مخ هم ونه ګوري. حافظ صيب له خپله کوره لرې په تايمني کې مهاجر شو. يوه ورځ زه د هغه ليدو ته ورغلم، هغه په يوه سپېره خونه کې ناست و، نه يې څنګ ته کتاب و او نه د شاعرۍ هغه رباب و، چې حافظ صيب به د خپلې ځوانۍ وير په کې کاوه.

پر شخصي کتابتونونو د راغلیو غمیزو په لړ کې د یوې بلې سترې او دردونکې غمیزې یادونه په ځانگړې توگه د یادونې وړ ده.

د افغاني فرهنگ لوی خدمتگار سرمحقق زلمی هېوادممل چې افغاني احساس او عاطفې یې د وجود ټول رگونه نیولي دي. پښتو ادب ته یې نه یوازې تردوو سوو ټوکوزیات کتابونه، چې یاد ده د قلم تر نوکې راوتلي او یا هم د ده د زیار په برکت چاپ او خپاره شوي، ورکړي، بلکې ټول ژوند یې هم له افغاني فرهنگ څخه لوگی کړی دی. استاد هېوادممل چې په افغانستان کې زموږ د یو لیکوال په قول ((د ژوندی اکاډمی)) حیثیت لري، تر هر چا زیات پر کتاب مین دی. د استاد هېوادممل ټول ژوند د کتابونو په پانوکې ډوب و. که سړی انصافاً دا خبره وکړي، چې ډېرو لږو کسانو به د پښتو ادب په خدمت کې د زلمی هېوادممل په اندازه خولې تویې کړې وي، نو له انصاف نه به لرې نه وي. دا خبره په دې مانا نه ده، چې تر هېوادممل صیب نه چا زیات خدمت نه دی کړی، بلکې مقصد مې له مندو تر پرو، خولو تویولو او د ځاني ژوند له قربانۍ څخه دی. داسې ډېر کم خلک به پیدا شي، چې د ژوند خوږې ورځې یې د خپل فرهنگ لپاره پر ځان ترخې کړې وي او شپې یې هم رڼې سبا کړې وي. نه یوازې دا چې خپل فردي ژوند یې د قربانۍ په پوله ودرولای، بلکې خپله ټوله کورنۍ یې هم په دې قربانۍ

کې شریکه کړې. زما خو هېڅ وخت داسې نه یاد پېږي، چې هېواد مل صیب دې ځان له فرهنگي کارونو څخه، لکه د نورو مامورینو په شان پر رسمي وخت خلاص کړی وي او کور ته دې د دمې او استراحت لپاره تللای وي، همېشه په ده شپه راغلي او په شپه کې یې کور ته مزل کړی او دا هم په همدې هیله چې یو روښانه فرهنگ ته لاره وکړي. دلته انصافاً او اخلاقاً د مرحوم روحي صیب او په خپله د هېواد مل صیب له درنې کورنۍ څخه مننه او قدرداني په کار ده، چې د هېواد مل صیب د فرهنگي چارو لپاره یې په ډېره قربانۍ لاره او اړه کړې ده، خو اوس راځو دېته، چې د هېواد مل صیب پر دې دومره قربانیو، جگړې او جگړه مارو د زړه رحم وکړ او که نه؟ په خواشینۍ سره باید ووايو، چې نه هېڅکله نه!

هېواد مل صیب پر کتاب پاللو او ساتلو دومره مین و، چې هر کتاب به په هر ځای کې نوی چاپ شو، نو له هغه سره به یې یو ټوک موجود و. په دې وجه کوم پښتو او دري کتابونه چې په افغانستان کې چاپ شوي د هغو ډېرې کمې بېلگې که هېواد مل صیب سره موجودې نه وي، نور اکثره کتابونه ورسره موجود وو. دغه راز هغه پښتو کتابونه، چې په کوزه پښتونخوا کې چاپ شوي وو، هم اکثره یې له هېواد مل صیب سره موجود وو. له چاپي کتابونو سر بېره له هېواد مل صیب سره د پښتو ادب خطي نسخې او همدارنگه په فارسي ژبه ډېرې

زیاتې خطي نسخې موجودې وې، چې تردې وخته یې لا ځینو چاپ ته لاره نه وه کړې. کله چې پر کابل جگړه پیل شوه نو اوروڼه یې د هېوادممل صیب تر کتابونو هم ورورسېدل. زیات کتابونه یې تیت و پرک او ځینې یې چور شول. تر ټولو د غم خبره لا دا وه، چې د هېوادممل صیب په لاس په ډېر زیار او زحمت راټولې شوې خطي نسخې هم چور او غلا شوې او څو میاشتي وروسته یې د پېښور په بازارونو کې سر راوېست. د ځوان لیکوال او پر خپل فرهنگ مین اورنگزېب افغان دې کور ودان وې؛ د همدې خطي نسخو پر یو شمېر ورپېښ شو، هغه یې په خپلو پیسو له بازاره واخیستې او بېرته یې هېوادممل صیب ته ورحواله کړې، خو دا د گوتو په شمار خطي نسخې وې او نور گڼ شمېر کتابونه او خطي نسخې چې د هېوادممل صیب له کتابتون څخه چور شوي، بیا تر ننه چا ونه لېدلې.

د کابل ښار د درېیم مکروریانو په سیمه کې د هېواد د یو بل لیکوال محمد اکبر کرگر کتابتون هم موجود و، د نوموړي په خپلې وینا د ده کتابتون د یو منظم پلان له مخې چور شوی دی. په دې کتابتون کې (دوه زره عنوانه) بېلابېل علمي، تاریخي، فلسفي او نور کتابونه موجود وو او همدا راز د اخبارونو او مجلو گڼ شمېر کلکسینونه. دغه راز د هېواد یو بل ځوان او تکړه شاعر احمد تکل کتابتون هم د غلو ښکار شوی، د نوموړي په کتابتون کې ۷۰۰ عنوانه بېلابېل کتابونه موجود وو.

د پورتنیو یاد شویو لیکوالو پر کتابونو سربېره په هېواد کې د نورو لسگونو ان په سلگونو لیکوالو، پوهانو او د علم او پوهې د نورو خاوندانو نور ډېر لوی او واړه کتابتونونه موجود وو، چې د جگړې د همدې کلونو په بهیر کې له منځه یوړل شول، خو مور دلتنه یوازې د بېلګې په توګه د څو لیکوالو د کتابتونونو د برخلیک یادونه وکړه.

په مجموعي توګه له منځه وړل شوي کتابونه:

په افغانستان کې د وروستۍ غمیزې له کبله د له منځه وړل شویو کتابونو د ټول شمېر معلومول خورا ګران کار دی، خو د ځینو هغو موسسو، چې په ډله ییز ډول یې کتابونه او کتابتونونه له منځه وړل شوي دي، د هغو له اټکلیز مجموعي شمېر څخه د ټولو ضایع شویو کتابونو شمېر تر یو حده معلومېدی شي. د افغانستان په فرهنګي موسسو او فرهنګي علمي مرکزونو کې، چې د کتابونو له پلوه ورته تر ټولو زیات زیان اړول شوی، هغه د افغانستان د ښوونې او روزنې وزارت دی، ځکه له یوې خوا د نوموړي وزارت له خوا د چاپ شویو کتابونو تیراژ ډېر زیات و، یانې د هر عنوان کتاب چاپي تیراژ تقریباً یو سل زرو ټوکو ته رسېده، نو که اوس مور د نوموړي وزارت په چوکاټ کې د ۱۲ ګونو ټولګیو د لسگونو عنوانو همدا تیراژ په پام کې ونیسو، نو شمېر یې ملیونو ټوکو ته

رسپړي. دغه راز په نوموړي وزارت کې د اکثر وپولگيو کتابونه انبار شوي وو، همدارنگه د ښوونې او روزنې وزارت په کتاب ساتنځايونو او د اکثر وښوونځيو په تحويلخانو کې په مجموعي ډول په مليونونو ټوکه کتابونه خوندي وو، چې دا اکثره له منځه وړل شوي دي.

که د ښوونې او روزنې، د لوړو زده کړو نور مرکزونه، عامه کتابتون، د وطن گوند او ځوانانو سازمان کتابتونونه، بيهقي کتاب خپرولو موسسه، د علومو اکاډمي او نور گڼ شمېر علمي مرکزونه او د هغوی کتابتونونه او کتابونه په پام کې ونيسو، نو مجموعي ضايع شوي کتابونه به تر شلو مليونو ټوکو څخه هم زيات اټکل شي.

د پرمختللو ټولنو په پرتله چې هلته د کتاب چاپ په ډېر لوړ تيراژ ترسره کېږي، دا دومره کتابونه نه دي، خو زموږ د خپل هېواد په سطح دا د ډې هېواد د کتاب د چاپ له تاريخ څخه بيا تر دې وخته د ټول عمر پانگه او لاس لرلې فرهنگي شتمني وه، چې زموږ د ولس له لاسه وايستل شوه. د کتابونو د شمېر په پام کې نيولو سره د هغوی د معنوي زيان اټکل هم کېدی شي.

((۱۵))

راډيو او تلويزيون

((سره له دې چې پر ۱۳۰۲ل کال يوې دستگاه پر راډيويي خپرونو پيل وکړ، خو ويل کېږي، د يوې نوې راډيويي دستگاه په اخیستلو سره چې د هغې د مونتاژ او تړلو کار پر ۱۳۱۸ل کال پيل شو، د ۱۳۱۹ل کال په نيمايي کې راډيو ازمېنستي خپرونې پيل کړې او د ۱۳۲۰ل کال د وري پر مياشت د هغه وخت د صدارت مرستيال مرحوم سردار محمد نعيم له خوا رسماً پرانيستل شوه)). (۴۱)

وروسته کلونو کې راډيو په کمي او کيفي ډول وده وکړه. د کابل په گډون د هېواد په اکثر و ولايتونو کې محلي راډيويي دستگاوي نصب او پر خپرونو يې پيل وکړ.

د سردار محمد داود خان د جمهوريت پر وروستيو وختونو ((له جاپان څخه د تلويزيون دستگاه او ستوډيوگانې وپېرودل شوي او پر همدې وخت تلويزيون پر ازمېنستي خپرونو پيل وکړ)). (۴۲) د دستگاه د خدمتونو او تجهيزاتو لپاره د جاپان

له بلا عوضې مرستې څخه ۹۵۰ ملیونه ینه، چې دوه پر درې ملیونه ډالره کېږي، لگښت شوی و. (۴۳) خو ټلويزيون د ۱۳۵۷ کال پر درېو لومړنیو میاشتو په اساسي ډول خپرونې پیل کړې. وروسته کلونو کې د راډیو ترڅنګ ټلويزيون هم په ځینو ولایتونو کې نورې دستګاوې جوړې او په نویو خپرونو یې پیل وکړ. پر ۱۳۶۱ کال د افغانستان ټلويزيون د ((شمشاد)) دستګاه لرونکی شو، چې له بهرنۍ نړۍ سره یې مستقیماً د افغانستان د ټلويزيون اړیکې ټینګ کړل.

له ولایتونو پرته یوازې په کابل کې راډیو افغانستان پر شپه او ورځ (۲۴) ساعتو کې ۵۲ ساعته خپرونې کولې او مرکزي ټلويزيون هم تقریباً په هر ۲۴ ساعتونو کې ۶ ساعته خپرونې درلودې. ۱۵ محلي راډیوګانو په ۲۴ ساعتونو کې ۴۵ ساعته خپرونې کولې. (۴۴)

راډیو او ټلويزيون خپل دا وخت په بېلابېلو علمي، کلتوري او روزنیزو خپرونو ښکلی کړی و. په یوه اوونۍ کې راډیو ۹۵ بېلابېلې خپرونې درلودلې. (۴۵) البته په دې کې به یو شمېر داسې خپرونې هم وې، چې هغه له اسلامي گروهې او زموږ له ملي کلتور سره په مغایر او یا هم متضاد لوري کې وې، خو په عمومي ډول راډیو او ټلويزيون د خپل کمي او کيفي پرمختګ پر اوونو وهل، تقریباً دولس سوه مسلکي، فني او نور کارکوونکي په کې پر کار مصروف وو.

خو کله چې پر ۱۳۷۱ ال کال د جگړې توپان پر ټول بنسار خور شو، نو راډیو ټلويزيون او افغان فلم هم ترېنه خوندي پاتې نه شول. يوازې په خو ورځو کې راډیو ټلويزيون ته په مليونو ډالر زيان واوښت.

پر ۱۳۷۱ ال کال د شور پر مياشت د راډیو يو مسئول وويل، چې راډیو ټلويزيون ته ((پنځه لس مليونه)) ډالر زيان اوښتی دی. (۴۲) د جگړې په ترڅ کې اسمایي غره د ټلويزيون د لېږدوونکې دستگاه، د شمشاد دستگاه او نورو تجهيزاتو ته درانه زيانونه اړول شوي دي. دغه راز د يکه توت په سيمه کې د راډیو د لنډو څپو لېږدوونکې دستگاه له منځه وړل شوې ده. همدا شان ويل کېږي، چې د ټلويزيون د آرشیف اکثره کيسټونه غلا شوي او د راډیو آرشیف ته هم سخت خطر متوجه دی، ځکه چې د راډیو آرشیف د ساتنې لپاره له ۱۸-۲۳ درجو پورې د هوا د حرارت درجه په کار ده، خو د برېښنا د نشتوالي په وجه دا درجه زیات بدلون کوي، نو کېدی شي دا کيسټونه هم ورو ورو خپل کیفیت له لاسه ورکړي. د راډیو او ټلويزيون د ټولو زيانونو بشپړه محاسبه خورا گرانه ده، خو پر ۱۳۷۳ ال کال د راډیو او ټلويزيون رئیس شمس الحق آريانفر يوې غونډې ته د ټلويزيون او راډیو د خسارو په باب ويلي دي:

((د مرکز د ټلويزيون د اورېدنې او ليدنې يوازينی دستگاه تخریب شوې او له منځه وړل شوې، چې تر لس مليونو ډالرو

زیات زیان دی. د راډیو د لېږدونې شپږ دستگاوي کاملاً له منځه وړل شوي، چې دا تر ۳۰ ملیونو ډالرو زیات زیان دی. په ۲۰ ولایتونو او ولسواليو کې محلي ټلويزيونونه موجود وو، چې دوه ثلثه یې له منځه وړل شوي او چور شوي دي.

په ۱۸ ولایتونو کې محلي راډیو گانې موجودې وې، چې درې پر څلورمه (درې ربعې) یې تخریب او له منځه وړل شوي دي. په ټولو ولایتونو کې د راډیو د اخذې دستگاوي او په ۴۴ سیمو او ولایاتو کې گرځنده سینمایي دستگاوي موجودې وې، چې اوس نه شته.)) (۴۷)

خو له دې سره سره ځینې کتونکي چې هغوی د راډیو او ټلويزيون دستگاوي، ستوډیو گانې، آرشیفونه، ودانۍ او نور وسایط او وسایل لیدلي، راډیو او ټلويزيون ته ټول رسېدلی زیان تر درې سوو ملیونو ډالرو څخه زیات محاسبه کوي.

پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلويزيون مسئولینو د ولایتونو او سیمه ییزو راډیويي او ټلويزیوني مرکزو ته د وررسېدلي زیان جاج داسې اخیستی دی:

((په ۱۸ ولایتونو کې د راډیو او ټلويزيون محلي ستوډیو گانو د هغه له کم طاقته راډیويي او ټلويزیوني هستوونکو سره کار کاوه، چې په ځینو ولایتونو او سیمو، لکه کندهار، فراه، شیندند، کندوز، پکتیا، خوست، کونړونه، غزني، نیمروز، هرات، ننگرهار، پروان، ارزگان، زابل، مقر او ځینو نورو

برخو کې د راډيو ټلويزيون ټول تخنيکي امکانات يا په نيمه او يا په بشپړ ډول له منځه وړل شوي دي، چې دلته دا زيان په ارقامو کې ښودل کېږي:

۱	د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۲	د مقرر د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۳	د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو نيم ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۴	د گردېز د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۵	د قلات ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۶	د کندهار ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۷	د هلمند ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو نيم ميليون ډالره د تجهيزاتو او ۳۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۸	د هرات ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.

	ته رسېدلي زيانونه	
د ۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۳۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.	د فراه ولايت د راډيو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	۹
د ۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۴۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.	د نيمروز ولايت د راډيو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	۱۰
دوه ميليونه ډالره د تجهيزاتو او دوه سوه ميليونه افغانۍ د ودانيو په برخه کې.	د ننگرهار ولايت د راډيو تلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	۱۱

په نورو ولايتونو کې په ټوليز ډول دوه ميليونه ډالره او درې مليارده افغانۍ زيان اړول شوی دی. په اداري او ترانسپورتي برخه کې راډيو تلويزيون ته رسېدلي زيانونه درې مليارده او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ اټکل شوي دي.

دغه راز راډيو ته د نوي کمپلکس د نه اتمام او تلويزيون ته د نويو ستوډيوگانو د جوړېدو د نه بشپړتيا په وجه په مجموعي ډول ۷ ميليونه ډالره زيان اړول شوی دی.

د شمشاد دستگاه، چې په ۱۰ ميليونه ډالره اخیستل شوي وه او له هغې څخه د هېواد د باندې تېلفوني گټه هم پورته کېده او د تلويزيون د هستوونکو خپرونو لپاره ترې گټه اخیستل کېده. په جگړو کې په توغنديو ولگېده. لومړي توغندي د هغه تېلفون او تلويزيوني کاناليزاسيون فلج کړ، چې ۱۵۰ زره ډالره زيان يې

واراوه. يو كال وروسته يو بل توغندي د شمشاد ټلويزيوني
هستونکي سيستم، چې ولاياتو ته يې خپروني لېږدولي له
منځه يووړ او د هغه له کبله د هغه د پش يا کاسه هم له منځه يوړل
شوه، چې ۱۰۲ ميليونه ډالر ه زيان ورته واړول شو. په ټوليز (کلي)
ډول ۲۵۲ ميليونه ډالر ه زيان ورته اړول شوی دی. (۴۸)

((۱۲))

اخبارونه او مجلې

تر ۱۳۷۱ کال پورې په ټول هېواد په تېره بيا په کابل او د هېواد په لويو ښارونو کې گڼ شمېر مجلې، جريدې، ورځپاڼې او نورې مهالنۍ خپرونې چاپ او خپرېدلې. د ۱۳۷۱ کال د ثور مياشتې پر شپږمه پر دې مطبوعاتو لوی تندر پرېوت، لومړی دا خپرونې بندې شوې او بيا يې د چاپ او خپرولو ټول وسايل او امکانات چور، چپاول او له منځه يوړل شول. ددې ټولو خپرونو د چاپ کلني تيراژ او شمېر په لسگونو مليونو گڼو ته رسېده.

دلته به موږ د دې ډول خپرونو نومونه او د ځينو د خپرېدو د کلني تيراژ يادونه وکړو:

نوم	د خپرېدو وخت	کلني تيراژ
۱- هېواد	هره ورځ	
۲- کابل ټايمز	هره ورځ	
۳- انيس	هره ورځ	

هره ورځ	۴- پیام
۱۱۸۵۰۰۰ په اوونۍ کې څلور ځله	۵- حقیقت سرباز
۵۲۰۰۰۰ اوونیز	۶- پامیر
۷۲۰۰۰ ناټاکلی	۷- رسمي جریده
۱۲۲۴۰۰۰ اوونیز	۸- درفش جوانان
۲۴۰۰۰ میاشتنۍ	۹- سره میاشت
.	۱۰- رهنمای خانواده
۱۲۴۸۰۰ په اوونۍ کې درې ځله	۱۱- افغان اعلانات
۱۲۰۰۰۰ میاشتنۍ	۱۲- مجله جوانان
.	۱۳- کار
.	۱۴- اردو
۲۴۰۰۰ پنځلس ورځینۍ	۱۵- ارشاد اسلام
.	۱۶- سنگر
۳۲۰۰۰۰ میاشتنۍ	۱۷- عدالت
۱۲۰۰۰۰ پنځلس ورځینۍ	۱۸- صدای وطن
.	۱۹- پوهنتون
۱۲۰۰۰۰ میاشتنۍ	۲۰- میهن
۲۲۰۰۰۰ اوونیزه	۲۱- ملي جبهه
.	۲۲- الاسلام
۲۴۰۰۰ پنځلس ورځینۍ	۲۳- پلوشه
.	۲۴- احسم
۴۳۲۰۰۰ اوونیز	۲۵- اخبار هفته
۲۳۵۲۰ میاشتنۍ	۲۶- ژوندون
۵۹۵۲۰ میاشتنۍ	۲۷- اواز

		۲۸- هنر
۲۴۰۰	دوه میاشتنی	۲۹- اریانا
۱۲۰۰	میاشتنی	۳۰- روغتیا طبي مجله
۱۲۰۰	دوه میاشتنی	۳۱- پیام حق
۲۴۰۰	میاشتنی	۳۲- قضا
		۳۳- دکانو او صنایعو مجله
۱۹۲۰۰	میاشتنی	۳۴- خاړندوی
	میاشتنی	۳۵- صلح و سوسیالیزم
		۳۶- باستان شناسی
		۳۷- تحقیقات کوشانی
		۳۸- کتاب
۱۲۰۰	دوه میاشتنی	۳۹- کابل
		۴۰- د افغانستان بانک
		۴۱- طفل و مادر
		۴۲- افغانستان
		۴۳- بررسیهای مالی
۱۲۰۰	درې میاشتنی	۴۴- افغان طبي مجله
		۴۵- قوای هوایی و مدافعه هوایی
		۴۶- محصل امروز
۸۴۰۰		۴۷- پیشاهنگ
		۴۸- همبستگی
		۴۹- هرات باستان
۱۸۰۰		۵۰- دوستي
۳۲۰۰	دوه میاشتنی	۵۱- ملیتهای برادر

۳۰۰۰۰	دوه میاشتنی	۵۲- جرگه
.	.	۵۳- بولتن
.	.	۵۴- زنده گی حزبی
۴۸۰۰۰۰	میاشتنی	۵۵- سباوون
۳۲۰۰۰	دوه میاشتنی	۵۶- مېرمن
۱۲۰۰۰۰	پنځلس ورځینی	۵۷- صدای وطن
۷۱۲۰	څلور میاشتنی	۵۸- پښتو
.	.	۵۹- صدای صلح
.	.	۶۰- کودک
.	.	۶۱- کرهڼه
۳۰۰۰۰	دوه میاشتنی	۶۲- غرجستان
۹۰۰۰	دوه میاشتنی	۶۳- خراسان
۱۲۰۰۰	دوه میاشتنی	۶۴- سنا
.	میاشتنی	۶۵- فرهنگ مردم
.	.	۶۶- دهقان
.	.	۶۷- باستان شناسی
.	.	۶۸- ورزش
.	.	۶۹- حقوق
.	.	۷۰- ودانی
.	.	۷۱- عرفان

پر پورتنیو خپرونو سربېره د هېواد په ځینو ولایتونو کې هم
یو شمېر مجلې او جریدې خپرېدلې، چې دلته به د خپرونو او د
ولایت د نومونو یادونه وکړو:

ولایت	د خپروني نوم
هرات	۱- اتفاق اسلام
کندهار	۲- طلوع افغان
تنګرهار	۳- تنګرهار
پکتیا	۴- وړانګه
بغلان	۵- اتحاد
غزني	۶- سنایي
پروان	۷- پروان
جوزجان	۸- گوراش، جوزجان
فاریاب	۹- فاریاب
بدخشان	۱۰- بدخشان
کندوز	۱۱- کندوز
هلمند	۱۲- هلمند
فراه	۱۳- سیستان
سمنګان	۱۴- سمنګان
تخار	۱۵- تخارستان
ارزګان	۱۶- ارزګان
بامیان	۱۷- بامیان
نیمروز	۱۸- سوب
بلخ	۱۹- یلدوز
لغمان	۲۰- لغمان

۲۱- کاپيسا

کاپيسا
کونړ

۲۲- کونړ

په تنظيمي جنجاليزې واکمنۍ کې نه يوازې دا مطبوعات اکثره له منځه يوړل شول، بلکې د چاپ او خپرونې کوم وسايل چې په مرکز او ولايتونو کې موجود وو، هغه هم تباه کړای شول. د رباني د نيمواکې واکمنۍ پر وخت په کابل کې ځينې تنظيمي او ځينې دولتي خپرونې کېدلې، چې نه يې کميت او نه يې کيفيت د تېرو خپرونو په شان و. يو شمېر خپرونې چې اصلاً د دولت له بودجې او د جمعيت گوند تر فکري مسير لاندې واقع وې د ازادو خپرونو نوم ورکړل شوی و، خو په حقيقت کې په ټول کابل کې هېڅ داسې کوم ياد وړ اخبار او جریده نه دي چاپ شوې، چې په هغو دې څوک پوره حساب وکړي. يوازې د شاه زمان ورپېڅ ستانيزي په مديريت د ((پلوشه)) جريدې يو څو گڼې چاپ شوې، چې هغه هم پر دې وخت له انتقاد او نورو هغو مطالبو څخه تشې وې، چې د رباني او مسعود پر ضد تمامېدل. د رباني د وخت د زياتو خپرونو ژبه فارسي وه او په ځينو کې داسې مسايلو ته لمن وو هل شوه، چې د هېواد د بېلابېلو قومونو ترمنځ د تفرقې، ملي نفاق او د واحد افغانستان د جغرافيه او سياسي جوړښت پر ضد تمامېدل.

((۱۷))

چاپخونې (مطبعې)

((په افغانستان کې لومړۍ چاپخونه (مطبعه) پر ۱۸۷۰م
۱۲۸۷ کال هېواد ته راوړل شوه)) (۴۹) د غازي امان الله خان
د پاچاهۍ پر وخت نه یوازې په کابل کې نورې مطبعې جوړې
شوې، بلکې د هېواد په ځینو ولایتونو کې هم یو شمېر
چاپخونې جوړې شوې)) (۵۰) وروسته بیا د وخت له اړتیاوو
سره سم گڼ شمېر چاپخونې په مرکز او ولایتونو کې جوړې
شوي دي.

تر ۱۳۷۱ کال دمخه یوازې په کابل ښار کې پنځلس لویې
چاپخونې موجودې وې (۵۱) چې په ټولو کې په سلگونو پایې
لوی او واړه ماشینونه لگېدلي وو.

یوازې په ((دولتي مطبعه کې د حروفې طبعې، افيست،
حرارتي طبعې سیستمونو (۲۱۰) پایې عصري ماشینونه موجود
وو. د جنگونو په اثر د ټول ماشین آلات او طباعتې وسایل،
ټول شاپونه او د کاغذونو زېرمې، کیمیاوي مواد او د هغو څو

کلني پرزي ټول له منځه لاړل. د ۱۳۷۲ کال د جدي پر مياشت د مطبعي مرکز او د هغو ټولو مربوطو ودانيو او کارخانو زيات ضرر وليده. د دې مطبعي د دويمې خانگي يانې په هود خپلو کې د کتابونو د چاپ مطبعي په گډون د نوموړې تصدي ټولې تحويلخاني غلا شوې. د ۱۳۷۳ کال د افغاني د ارزښت په پام کې نيولو سره دې تصدي ته تر ۵۰ زره مليونو افغانيو زيات زيان اړول شوی دی. دغه راز دې تصدي د هېواد په نورو ولايتونو کې ۱۹ نماينده گي درلودې، چې هغو ته رسېدلي خساره لا په دې کې شامله نه ده. په دې نماينده گيو کې تر سلو زيات ماشينونه پر کار مصروف وو. که چېرې ددې ماشينونو مالي ارزښت هم محاسبه شي، نو د ۱۳۷۳ د افغاني د ارزښت له مخې به د دولتي مطبعي تصدي ته ټول رسېدلي زيان ۷۰ مليارده افغانيو ته لوړ شي. په دې تصدي کې د چاپي کارونو لپاره ۱۳۴۶ تنه ماهر کارگران او مامورين پر کار مصروف وو. (۵۲).

پر ۱۳۷۳ کال د دې چاپخوني رئيس وايي: ((لږ تر لږه لس مليونه امريکايي ډالره په کار دي، چې بېرته پرې د مطبعي عصري ماشين الات واخيستل شي او د وخت اړتيا پوره کړي)). (۵۳)

د دولتي مطبعي په شان د کاناډا مطبعه هم په هېواد کې يوه ډېره ستره مطبعه وه. په لسگونو پايې لوی او واړه ماشينونه په

کې وو. دا مطبعه له کاناډا څخه وپلورل شوه او د پلچرخي په صنعتي پارک کې نصب شوه. دا چاپخونه د کاناډا د هېواد د کارپوهانو په مرسته مونتاز او فعاله شوې وه. (((۵۴)

پر دې چاپخونې باندې د غلويو منظم پړاو تېر شو، اکثره ماشينونه يې روغ رمت خلاص او پرگاوندې هېواد پاکستان وپلورل شول. همدارنگه د کاغذ هغه ذخيرې چې په دې چاپخونې کې موجودې وې، هم ټولې غلا او وپلورل شوې. د دې چاپخونې مالي زيان لسگونو مليونو ډالرو ته رسېږي.)) (۵۵)

ددې چاپخونې پر ماشينونو او ټنونو کاغذ سربېره ودانيو ته هم خورا زيات زيان او بنسټی دی، يو شمېر توغندي د چاپخونې پر ځينو ودانيو لگېدلي او هغه يې تخریب کړي دي.

د پوهنې مطبعه چې د افغانستان په بنسټونو او روزنې وزارت پورې تړلې چاپخونه ده، د دولتي مطبعې په شان د افغانستان له سترو چاپخونو څخه وه. ددې چاپخونې کارگرانو افغاني فرهنگ ته د هغو مليونونو ټوکو تعليمي کتابونو د چاپ له لارې ډېر زيات خدمتونه کړي دي، چې د بنسټونو او روزنې وزارت بېلابېلو بنسټونو ته يې چاپ کړي دي. دې مطبعې پر تعليمي کتابونو سربېره نور علمي، سياسي کتابونه او د دولت د اداري کارونو زيات کتابونه او پاڼې چاپ کړي دي، خود هېواد د فرهنگ د بنسټونو دا چاپخونه سره له دې چې

تقریباً د بنسار په زړه کې پرته ده، هم جوړه پرې نه بنسوده. ((د ۱۳۷۱ کال په ثور کې د نوموړې مطبعې د رئیس عبدالرحمن زیارمل په وینا یوازې د هماغه کال د ثور د میاشتې پر ۸-۹-۱۰ نېټه په درېو ورځو کې دې چاپخونې ته یونیم زر ملیونه افغانۍ زیان وررسېدلې و. د هغه وخت د افغانیو د ارزښت د محاسبې له مخې په همدې درې ورځو کې دې چاپخونې ته د اړول شوي زیان په پیسو د افغانستان د هر فرد لپاره درې ټوکه کتابونه چاپېدلای شول)). (۵۲) دا د درې ورځو زیان خود مطبعې هسې یوه سرسري خبره وه، په راوړو سته گرمو جگړو کې بیا په دې چاپخونې د غلو داسې منظمې او نامنظمې داړې پرېوتې، د کاغذو زیاتو زېرمو په گډون یې د مطبعې گڼ شمېر ماشینونه غلا او گڼ شمېر ته یې زیان واراوه او هم له دې مطبعې څخه یې هغه مال او وسایل چې د غلا امکان یې موجود و ټول غلا کړل. همدارنگه ودانیو ته یې هم زیات تاوان واراوه چې مجموعي زیان یې لسگونو ملیونو ډالرو ته رسېږي.

همدغه اوږد لوړو زده کوو چاپخونې ته هم ورسېد، هغه چاپخونه چې د کابل د څلورمې کارتې په سیمه کې د وزارت په مقر کې جوړه شوه، تر شلو پایو پورې ماشینونه یې لرل او په گودامونو کې یې ډېر زیات کاغذ موجود و. دا مطبعه هم د جگړې له کبله له منځه یوړل شوه او ودانۍ یې هم تخریب شوه. د لوړو زده کړو د وزارت د یو کار کوونکي او د همدې مطبعې د

يو سابقه لرونکي کارمند بناغلي محمد فاروق په وينا: ((مور ته يوازې د ماشينونو له درکه يو مليون ډالره زيان اوښتی دی)). (۵۷) په همدې تناسب د چاپخونې ودانۍ، د کاغذ زېرمتون او د مطبعې نور امکانات هم محاسبه کېدی شي.

د کابل پوهنتون پر مطبعه هم دا حال راغی. دې مطبعې ((يو وخت ۱۴ عنوانه بېلابېلې، مجلې چاپولې او تر ۱۳۷۱ ال کال پورې د استادانو تر ۱۲۰ عنوانو څخه زيات، علمي، مسلکي او درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي)). (۵۸)

د کابل پوهنتون مطبعې د پوهنتون د خپل وخت ټول طباعتي ضرورتونه پوره کولای شول، خو اوس ډېرو زياتو پيسو ته اړتيا ده چې دا مطبعه خپل پخواني حالت ته ورسوي.

د طب د انستيتيوت چاپخونې ته هم د اورليکې ورسېدلې. د دې انستيتيوت چاپخونې هم د خپل علمي مرکز اکثره اړتياوې رفع کولای شوې، د جگړو له امله دا چاپخونه په بشپړ ډول له منځه وړل شوې ده.

د صکو کو مطبعې ته زيانونه اړول شوي. د دفاع وزارت (اردو چاپخونه) سره له دې چې ډېر زيات زيان ورته اړول شوی دی، خو بيا هم د چوکاټ له مخې روغه برېښي او اوس يې هم له ځينو ماشينونو څخه گټه اخيستل کېدی شي. د اريانا مطبعه هم پر همدې برخليک اخته شوه.

په کابل ښار کې چې نورې چاپخونې موجودې وې، پر هغو هم ورته حالات راغلل. د ولایتونو چاپخونې چې په نسبي ډول یې د هغو ولایتونو اړتیاوې تر یوه حده پوره کولای شوې، هم ددې طاعون ښکار شوې. په لغمان، غزني، کندهار او ځینو نورو ولایتونو کې چې کومې مطبعې موجودې وې یا په نسبي او یا هم په بشپړ ډول له منځه یوړل شوې.

د دولتي چاپخونو د یو مسوول شخص په وینا: ((یوازې د کابل ښار پنځه لسگونو چاپخونو ته د سامان الاتو، ماشینونو او د کاغذ د زېرمو له کبله د لومړۍ سروې له مخې تقریباً زر ملیونه ډالره زیان اوښتی دی.))

پایله (نتیجه)

لکه څنگه چې مو په سریزه کې یادونه وکړه، ددې رسالې اساسي هدف د هېواد فرهنگ ته د اوبستو زیانونو څرنگوالی، څومره والی او راتلونکو ته د فرهنگي زیان د جاج معلومول او هم د هغو د بیا رغونې لپاره د هېوادوالو د پام را اړول دي، لکه څنگه چې اکثره د خپل هېواد د فرهنگ په ویجاړۍ دردېدلې، ټولو ته باید ددغو زیانونو اندازه څه نا څه معلومه شي، سره له دې چې ددې کار لپاره چې څنگه دې د ټول هېواد فرهنگ ته اوبستې زیانونه معلوم شي؟ خورا زیات کار او ان ډله ییزې څېړنې ته اړتیا وه، خو څرنگه چې زه لکه د نورو هېوادوالو په شان د جگړې په ټولو کلونو کې په هېواد او په تېرو څلورو کلونو کې په کابل کې پاتې شوی يم، نو د گڼ شمېر فرهنگي مرکزونو پرمخونه مې په خپلو سترگو لیدلې، همغه وخت مې ځینې یادښتونه اخیستي دي، خو دا باید په ډاگه کړم، چې دا یادښتونه په پوره ډول د هغې فرهنگي موسسې ټول څرنگوالی نه شي بیانولای. په کابل ښار کې داسې حالات هم پېښ شول، نه یوازې دا چې یو فرهنگي مرکز ړنگ شو، بلکې هغه بل لور

فرهنگي ارگان، چې دا فرهنگي مرکزي ترلاس لاندې و، هغه هم ږنگ شو، ځينو برخو کې هېڅ اسناد او اشخاص نه شته، چې سپری ترې بشپړ معلومات واخلي او که څوک هم د یوه فرهنگي مرکز په باب بشپړ او پوره معلومات راټولوي، نو ډېر زیات وخت او امکاناتو ته اړتیا لري او په ځینو برخو کې هېڅ شوني نه دي.

په دې رساله کې علمي مرکزونو ته او بنسټي زیانونه هم ځینې د اټکل له مخې بیان شوي او منځنۍ حد ټاکل شوی. اصلاً د فرهنگي څېړنې ترڅنګ اقتصادي کارپوهانو ته هم اړتیا ده، چې د دې مرکزونو اقتصادي زیان محاسبه کړي. دلته به هم لوستونکو ته یوه فرهنگي مرکز ته د اقتصادي زیان په اړه پوښتنې راولاړې شي، خو که خپله قلم او کاغذ راواخلي او د هر زیان اندازه ولگوي، نو بڼه به ورته معلومه شي، چې د زیان د حد ټاکل خورا گران کار دی.

په رساله کې د هېواد ټولو فرهنگي شتمنیو ته او بنسټي زیانونه په پوره ډول نه دي بیان شوي، یوازې د هغو مهمو فرهنگي مرکزونو او شتمنیو د چور او تالان پېښې په کې په لنډیز سره بیان شوي، چې ډېر پرې سپری درد پېږي او تل د سپري سترگو ته ودرېږي. د دې ترڅنګ په رساله کې هغو فرهنگي شتمنیو او د هغو پر زیان باندې بحث نه دی شوی، چې هغه د علمي مرکز او جوړښت په شکل موجودې نه وې او یوازې د

خلکو په روحیاتو، دودونو او اعمالو کې ښکاره کېږي. ټولنیز ارزښتونه، چې د کلتور یوه برخه جوړوي د هغو څېړنه هم په کې نه ده راغلې. لنډه دا چې په دې رساله کې د هغو علمي، فرهنگي او هنري مرکزونو په باب په لنډیز سره د ځینو اسنادو، شواهدو او د سترگو لیدلي حال پر بنسټ ځینې معلومات راغلي، چې یو وخت د پوهې، ښکلا او تاریخي برم مرکزونه وو او بیا وروسته وران کړای شول او پروژنتونونو او وژنځایونو واپول شول. د یادونې وړ ده، چې په دې رساله کې یوازې د افغانستان فرهنگ ته او بنسټو زیانونو ته اشاره شوې، د بیا رغونې لپاره څه وړاندیزونه په کې نه شته، خو په دې برخه کې ((د بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان)) په نوم د ښاغلي ((شباهنګ) له خوا یو اثر لیکل شوی او د همدې موسسې (وفا) له خوا چاپ شوی دی.

دا حاضره رساله که له خپلو ټولو نیمگړتیاوو سره سره بیا هم د هېواد د فرهنگ د رنځونو، دردونو او ستونزو په انعکاس کې رول ولوبولای شي، نو ما به تر یوه حده خپله دنده سرته رسولې وي.

په درنښت

اسمعیل یون

اخځليکونه

- ۱- هيله مجله، اگڼه، پېښور، ۱۳۵۷ل کال، ۳۴-۳۵ مخونه
- ۲- وفا جريده، د ۱۳۷۲ل کال، کال گڼه
- ۳- شباهنګ، بازسازي نهادهاي فرهنگي افغانستان، پېښور، د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنه (وفا)، ۱۳۷۴، ۷مخ
- ۴- عزيز احمد اماج، په افغانستان کې د ښوونې او روزنې لنډه تاريخچه، ۱۳۷۰، ۹مخ
- ۵- ارمان جريده، پېښور، ۱۳۷۳ل کال، ۵ گڼه، ۳مخ
- ۶- تعاون مجله، پېښور، ۱۳۷۵ل کال، ۳ گڼه، ۴مخ
- ۷- BBC راډيو، پښتو خپرونه، ۱۳۷۱ل کال د ښوونې او روزنې وزارت د يو مسوول څرگندونې.
- ۸- شباهنګ، بازسازي نهادهاي فرهنگي افغانستان، ۱۳۷۴ل کال، ۲مخ
- ۹- شباهنګ، بازسازي نهادهاي فرهنگي افغانستان، ۱۳۷۴ل کال، ۵مخ

- ۱۰- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ ال
کال، ۷ مخ.
- ۱۱- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ ال
کال، ۸ مخ.
- ۱۲- هیله، ۱۳۷۲ ال کال، ۱ گنیه.
- ۱۳- سید امیر شاه حسن یار، پېښور، وفا، ۱۳۷۴ ال کال د
غبرگولي د میاشتي گنیه، ۱ مخ.
- ۱۴- ارمان جریده، پېښور، ۱۳۷۴ ال کال د چنگاښ د ۱۱ نېټې
گنیه، ۷ مخ.
- ۱۵- هیله، ۱۳۷۲ ال کال، ۱ گنیه، ۴۷ مخ.
- ۱۶- ارمان جریده، ۱۳۷۳ ال کال، ۱۲ گنیه، ۷ مخ.
- ۱۷- محمد رسول باوري، شمشاد مجله، ۵ گنیه، ۳۹ مخ.
- ۱۸- محمد رسول باوري، شمشاد مجله، ۲ گنیه، ۴۳-۴۵ مخونه.
- ۱۹- محمد رسول باوري، شمشاد مجله، ۲ گنیه، ۴۸ مخ.
- ۲۰- محمد رسول باوري، وفا، پېښور، ۱۳۷۴ ال کال، ۴۰ گنیه، ۳
مخ.
- ۲۱- نانسي دوپري: د ډاکتر خوشال روحي ژباړه، وفا، ۱۳۷۳ ال
کال، ۵۱-۵۲ گنیه.
- ۲۲- نانسي دوپري: د ډاکتر خوشا روحي ژباړه، وفا، ۱۳۷۳ ال
کال، ۵۱-۵۲ گنیه، ۶ او ۱۱ مخونه.
- ۲۳- هیله، ۱۳۷۲ ال کال، ۱ گنیه، ۴۵ مخ.

- ۲۴- احمد صميم، ارمان جريده، ۱۳۷۴ال کال، د وري ۱۳مې نېټې ګڼه، ۵ مخ
- ۲۵- ګورګنډ، دعوت، ناروي، د ۱۳۷۴ال کال د جدي ګڼه، ۳مخ
- ۲۶- دعوت، ناروي، ۱۳۷۴ال کال، ۵۲ ګڼه، ۲مخ
- ۲۷- عبداللہ پويان، د برهان الدين رباني په اداره کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د هنر رئيس، ارمان جريده، پېښور، ۱۳۷۴ال کال، د حمل ۲۳ نېټې ګڼه، ۲مخ
- ۲۸- هنداره، کابل، ۱۳۷۵ال کال، سنبله، ۲ ګڼه، ۲مخ
- ۲۹- محمد رسول باوري، شمشاد، ۱۳۷۴ال کال، ۲ ګڼه، ۱-۵۲ مخونه
- ۳۰- افغانستان مجله، ۱۳۷۲ال کال، د ثور مياشت ګڼه، ۱۰-۱۱ مخونه
- شباهنګ، بازسازی نهادهای فرهنگي افغانستان، ۱۳۷۴ال کال، ۱۲۳-۱۲۴ مخونه
- ۳۲- د BBC د يورپوت پراساس، ۱۳۷۵ال کال، کب مياشت
- ۳۳- وفا جريده، پېښور، ۱۳۷۴ال کال، ۳۹-۴۰ ګڼه، ۳مخ
- ۳۴- تعاون مجله، ۱۳۷۵ال کال، اسد او سنبله، ۴۹ مخ
- ۳۵- ارمان جريده، د ۱۳۷۴ال کال د جوزا د ۱۴مې نېټې ګڼه، ۲مخ
- ۳۶- عبدالصمد قادريان، برگ سبز، پېښور، ۱۹۹۷م کال، ۲ ګڼه، ۲۷مخ

- ۳۷- ارمان جریده، ۱۳۷۳ ال کال.
- ۳۸- رزاق برق BBC، پښتو خپرونه، ۱۳۷۵ ال کال.
- ۳۹- هیله مجله، ۱۳۷۶ ال کال، ۱ گڼه، ۴۷ مخ.
- ۴۰- هنداره، کابل، ۱۳۷۵ ال کال، ۱۰ گڼه، ۱ مخ.
- ۴۱- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۶ ال کال، ۱۳۱-۱۳۲ مخونه.
- ۴۲- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۶ ال کال، ۱۳۴ مخ.
- ۴۳- پر ۱۳۷۶ ال کال د راډیو تلویزیون د مسئولینو څرگندونې.
- ۴۴- پر ۱۳۷۶ ال کال د راډیو تلویزیون د مسئولینو څرگندونې.
- ۴۵- پر ۱۳۷۶ ال کال د راډیو تلویزیون د مسوولینو څرگندونې.
- ۴۶- BBC پښتو خپرونه، ۱۳۷۱ ال کال، د راډیو تلویزیون د یو مسوول څرگندونې.
- ۴۷- شمس الحق آریانفر، نقش وسایل ارتباط جمعی در جامعه امروز و فردا افغانستان، کابل، ۱۳۷۴ ال کال، ۳۲ مخ.
- ۴۸- پر ۱۳۷۶ ال کال د راډیو تلویزیون د مسئولینو تهیه شوی راپور.
- ۴۹- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۱، ۱۲۹ مخ.
- ۵۰- همدغه اثر، ۱۳۰ مخ.
- ۵۱- هیله، ۱ گڼه، ۱۳۷۶ ال کال، ۴۸ مخ.

- ۵۲- سید احمد رها، نقش وسایل ارتباط جمعی امروز و فردای افغانستان، کابل، ۱۳۷۴ ال کال، ۲۸-۲۹ مخونه.
- ۵۳- پورتنی اخځ، ۷۲ مخ.
- ۵۴- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۲، ۱۳۴ مخ.
- ۵۵- هیله مجله، ۱ گڼه، ۱۳۷۲ ال کال، ۴۸ مخ.
- ۵۶- عبدالرحمن زیارمل، پر ۱۳۷۱ ال کال د پوهنې د مطبعې رئیس، هیله، ۱ گڼه، ۴۸ مخ.
- ۵۷- هیله، ۱ گڼه، ۴۸ مخ.
- ۵۸- سید امیرشاه حسن یار، وفا، پېښور، ۱۳۷۴ ال کال، د غبرگولي د میاشتي گڼه، ۱ مخ.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه



محمد اسمعیل
یون د حاجي
محمد خان زوی
پر ۱۳۴۶ ال کال، د
لغمان ولایت د
الینگار
ولسوالۍ
دنیا زیو په یوې
روښنفکرې
کورنۍ کې
زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په
خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۶ ال کال له نوموړې لېسې
څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ ال کال د کابل پوهنتون د ژبو او
ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ ال کال له
نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته
د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ ال کال په نوموړې څانګه

کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیا د جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسته خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د ښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه

کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړي. ټاکل شوي وه، استاد يون په ختيزو ولايتونو کې د افغانستان د جمهوري رياست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لويو جنگسالارانو او ځينو تنظيمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زيات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد يون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لورې دنده دروسپارو، خو استاد يون ونه منله او خپلې استادۍ ته يې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته يې د ځينو ملگرو په زيات ټينگار او غوښتنه، د جمهوري رياست د ملي امنيت شورا په دفتر کې د فرهنگي چارو د رياست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد يون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن گډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توگه غوره شو او دا دنده يې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد يون د خپلواک ليکوال په توگه په تېرو شلو کلونو کې گڼ شمېر فرهنگي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي، په گڼو چاپي، راډيويي او ټلويزيوني مرکو کې يې د واقعيتونو او حقايقو د څرگندېدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نيولی دی. که څه هم ډېر خلک د يون ليکنې، مرکې او نظريات خونبوي، خو يو شمېر داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفين دي. د هغه ملي او

گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو تپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه ددې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې

يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لسگونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

- | کتاب نوم | خرنگوالی | چاپکال |
|----------------------|------------------|-----------|
| • متکور | لومړۍ شعري ټولگه | دويم ۱۳۸۷ |
| • په اورونو کې سندرې | دويمه شعري ټولگه | دويم ۱۳۸۷ |

ب- راټولونې:

- | | | |
|--------------------------|----------------------------|------------|
| • هيلې | گډه شعري ټولگه | دويم ۱۳۸۷ |
| • نيمگړي ارمانونه | د حيران شعري ټولگه | دويم ۱۳۸۷ |
| • د لوونو فصل | گډه شعري ټولگه | دويم ۱۳۸۷ |
| • د نازو انا ياد | د سيمينار د ليکنو ټولگه | دويم ۱۳۸۷ |
| • داستاد الفت نثري کليات | داستاد الفت نثرونه | درېيم ۱۳۸۷ |
| • سيندونه هم مري | د اسحق ننگيال شعري منتخبات | دويم ۱۳۸۷ |

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
- د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاګون ترخڼو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- خپرني او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوبښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- انډیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سريزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷

- فرهنگي فقر
- لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې
- لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ايډيال
- لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په وړېمو کې
- لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سياسي کرلېچ کې
- لومړی ۱۳۸۷
- پښتو ليکنی سمون
- لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنی
- لومړی ۱۳۸۷
- که نړيوال ماته و خوري؟

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي
کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسېلې هیله لرم.

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل-افغانستان

də afgānestān kultur ta āwuṣṭi zyānuna

(Damages to Afghanistan culture)

By:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-10-5



9 789936 500105 >

د خپرونو لړۍ: (۱۱)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**